כל השאלות והתשובות בהלכה – הוראת המשפט

148 שאלות ותשובות על פי שיעורי הרב אלחנן פרץ שליט"א

מה הדין: התחייבות לזון את בת אשתו מנישואין קודמים – גדרי חיוב מזונות בגירושין

אדם שהתחייב בשעת נישואיו לזון ולכלכל את בתה של אשתו מנישואין קודמים למשך חמש שנים, ולאחר שנתיים נתגרש מאשתו – מחויב להמשיך לזון את הבת עד תום חמש השנים שהתחייב עליהן מראש.

נפסק להלכה בשולחן ערוך *(אבן העזר, סימן קי"ד סעיף א' ; וחושן משפט, סימן רכ"ה סעיף א')*: *"הנושא את האישה ופסקה עמו לזון את בתה חמש שנים – חייב לזונה חמש שנים... ואפילו נתגרשה, שעל דעת כן התחייב מראש"*. כיוון שקצב את החוב בזמן מוגדר ("חמש שנים"), גמר בדעתו להתחייב התחייבות מוחלטת ואינה תלויה בהמשך חיי הנישואין *(שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קי"ד סעיף א')*.

מה הדין: נוסע שעלה לאוטובוס ציבורי ולא שילם – האם נידון כ"זה נהנה וזה לא חסר"?

נוסע שעלה לאוטובוס ציבורי ולא שילם דמי נסיעה – חייב לשלם את מלוא דמי הנסיעה, ואינו יכול לפטור עצמו בטענת "זה נהנה וזה לא חסר".

הנידון: אדם שעלה לאוטובוס ציבורי שנסע בלאו הכי ליעדו, ונכנס מבלי לשלם דמי נסיעה. הנוסע טען: "הרי האוטובוס נוסע בלאו הכי באותו מסלול ולא גרמתי לשום תוספת דלק או חסרון, ואם כן הרי זה 'זה נהנה וזה לא חסר' שפטור מתשלום!" – מה נפסק להלכה?

הטעם ההלכתי: הכלל "זה נהנה וזה לא חסר — פטור" חל אך ורק בחצר או נכס שאינם עומדים להשכרה בשכר. אך אוטובוס ציבורי (או רכב הסעות) הינו נכס העומד מתחילתו להסעת נוסעים בשכר, והשקעתו הממונית והפעלתו עולים ממון רב. לפיכך נידון כאדם הנכנס ל"חצר העומדת להשכיר", שחייב לשלם את דמי ההנאה והשכר המלאים אפילו אם לא נגרם חסרון בגוף האוטובוס.

(ציטוט המקור: "הדר בחצר חברו שלא מדעתו... אם אותה חצר אינה עומדת להשכיר – פטור, שזה נהנה וזה אינו חסר").

אמנם, אם בעל המקום פתח עסק או חצר המיועדת להפקת רווחים והשקיע בה משאבים (כגון מקום שקנה מוצגים או אטרקציות יקרות בעבר עבור הציבור בשכר), הרי זה נחשב "חסר" וחייב הנהנה לשלם כפי הנאתו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף ו'-ז' ; ש"ך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף קטן ג' ; ופתחי תשובה שם).

מה הדין: גזל עיתון יומי והחזירו כעבור שנתיים – האם מקיים בזה מצוות השבת גזלה?

אדם שגזל מחברו עיתון יומי או שבועי, ולאחר שנתיים חזר בתשובה והחזיר לשכנו את ערימת העיתונים הישנים כשהם שלמים – יצא ידי חובת השבת גזלה מן התורה, ורשאי לומר לנגזל "הרי שלך לפניך", אף על פי שכעת העיתון הישן אינו שווה כמעט דבר.

יסוד הדין מיוסד על הנפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שס"ג סעיף א'): "הגוזל חמץ ועבר עליו הפסח — אומר לו הרי שלך לפניך, אף על פי שאסור בהנאה ואינו שווה כלום, מפני שלא נעשה בו שינוי בגופו".

כלל גדול בדיני גזלה: כל עוד החפץ הנגזל קיים בעין ביד הגזלן, ולא נעשה בו שום שינוי פיזי בגופו (כגון שחיקה, קריעה או הפסד חומרי) – חובת התורה היא להחזיר את גוף החפץ עצמו לבעלים. אף על פי שימים חלפו ושוויו המסחרי או השימושי של החפץ נפגע עקב גורמים חיצוניים (כגון חמץ שעבר עליו הפסח שאסור בהנאה, או עיתון שעבר זמנו והידיעות שבו התיישנו), כיוון שגוף הנייר והדפוס קיימים כבתחילה, פוסקים מרן השולחן ערוך והרמ"א שאומר לו "הרי שלך לפניך" ואינו חייב לשלם לו דמי עיתון חדש *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף א' ; וסימן שס"ז סעיף א')*.

מה הדין: גזל אתרוג לפני חג הסוכות והחזירו לאחר החג – האם אומר "הרי שלך לפניך"?

אדם שגזל מחברו אתרוג מהודר לפני חג הסוכות, ולאחר שהסתיים החג החזיר את האתרוג כשהוא עדיין רענן ושלם – נפסק להלכה שאומר לו "הרי שלך לפניך" ויוצא ידי חובתו, אף על פי שכעת לאחר החג אין האתרוג ראוי עוד לקיום מצווה ושוויו בשוק ירד.

בסוגיה זו נדונו בפתחי תשובה שתי דעות מרכזיות:

יש מי שרצה לומר שכיוון שחלף חג הסוכות ונפסל האתרוג ממצוותו, הרי זה כמי שנשבר החפץ או נפסל גופו, ואינו יכול לומר "הרי שלך לפניך".

אולם פשט דברי מרן הבית יוסף והשולחן ערוך הוא, שכל עוד גוף האתרוג לא נרקב ולא השתנה במראהו ובצורתו, אין הפסד המצווה נחשב כשינוי בגוף החפץ. לפיכך, דינו כחמץ שעבר עליו הפסח, והגזלן משיב את האתרוג עצמו ואומר לו "הרי שלך לפניך" *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף א' ; ובפתחי תשובה שם סעיף קטן א')*.

מה הדין: גנב ששילם דמי גזלתו – האם מותר לאדם אחר לקנות ממנו את החפץ?

אדם שגנב או גזל חפץ מחברו, ולאחר מכן שילם לנגזל את כל דמי החפץ במזומן – נפטר הגנב מידי גזלה, והחפץ נחשב כקנוי לו למפרע.

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שנ"ט סעיף ב'): "הלוקח חפץ מן הגנב... אם שילם הגנב דמיו לבעלים — נפטר מידי גזלה, והרי זה מקח גמור ומותר ליקח ממנו".

בשיעור הובהר כי ברגע שהנגזל קיבל את מלוא תשלומי הנזק או הגזלה בעין, התברר למפרע שהגזלן זכה בחפץ מכוח תשלומין ושינוי רשות, ואין עוד איסור גזל המרחף על החפץ *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ט סעיף ב' ; ובש"ך שם)*.

מה הדין: גזל דגים והסריחו קודם שהחזירם – האם מותר להחזירם ולומר "הרי שלך לפניך"?

הגזלן אינו רשאי להחזיר את הדגים המסריחים ולפטור עצמו בטענת "הרי שלך לפניך", אלא חייב לשלם לנגזל את מלוא דמי הדגים כפי שהיו שווים בשעת הגזלה.

הטעם לכך: שינוי לרעה בריחו או בטעמו של מאכל נחשב כשינוי הפיזי הניכר בגוף החפץ *(רמב"ן, ספר דינא דגרמי)*. כיוון שהדגים נפסדו מלהיות ראויים למאכל אדם, נחשב הדבר כשינוי מעשה שאינו חוזר לבריאתו, והגזלן קנאם וחייב בדמיהם במזומן *(רמב"ן, ספר דינא דגרמי ; פתחי תשובה, חושן משפט, סימן שפ"ה סעיף קטן א')*.

מה הדין: הקדש חפץ נגזל – האם אמירה להקדש תופסת כשהחפץ אינו ברשות הבעלים?

אדם שנגזל ממנו חפץ והקדישו קודם שהוחזר לרשותו – ההקדש אינו חל בשעת אמירתו, שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו; אך לדעת רבי עקיבא איגר, אם החפץ חזר אחר כך לרשות הבעלים – חל ההקדש למפרע.

אדם שנגנב או נגזל ממנו חפץ, וקודם שהוחזר החפץ לרשותו עמד והקדישו – אין ההקדש חל בשעת אמירתו, מפני שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"א סעיף א')*.

אולם מרן רבי עקיבא איגר מחדש: אם אחר כך הודה הגזלן או שהוציאו בית דין את החפץ מיד הגזלן והחזירוהו לרשות הבעלים – חל ההקדש למפרע משעת אמירתו! זאת בניגוד למכירת חמץ נגזל לגוי, שאינה חלה מפני שהחפץ נשאר ביד הגנב ולא חזר לבעלים *(גליון רבי עקיבא איגר, חושן משפט, סימן שס"א ; שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תמ"ח סעיף ג')*.

מה הדין: מכירת חפץ נגזל לגזלן עצמו – האם תקפה לפי ההלכה?

אף שאין הנגזל יכול למכור או להקדיש את החפץ הנגזל לאדם זר מפני שאינו ברשותו, רשאי הנגזל למכור את החפץ הנגזל לגזלן עצמו, והמכירה קיימת ויד הגזלן על העליונה!

הטעם לכך: כיוון שהחפץ מצוי ביד הגזלן, יש לגזלן מוחזקות בגוף החפץ, והנגזל רשאי להקנות לו את החפץ ולגבות את המעות, והמקח קיים ואין בו משום "דבר שאינו ברשותו" *(גיליון מהרש"א, חושן משפט, סימן שס"א סעיף א' ; ובית שמואל, אבן העזר, סימן כ"ח).*

דוגמה מעשית: אדם שנגזל ממנו רכב, והתקשר אליו הגזלן מתוך חרטה. אמר לו הנגזל: "תפקיד 5,000 שקלים בחשבון הבנק שלי והרכב קנוי לך". המכירה קיימת והנגזל גובה את דמיו בדין.

מה הדין: השבת גזלה בצנעה לחנות או לכיס – מתי נחשבת השבה גמורה?

זריקת המעות לכיס ריק בלא הודעה לנגזל אינה השבה, אך החזרתן לכיס שהבעלים רגילים למשמש בו, או החזרת מוצר למדף בחנות שמונים בה מלאי באופן רציף – נחשבת השבה גמורה.

אדם שגזל ממון או חפץ מחברו, ובא להשיבו בצנעה מבלי להתוודע לנגזל:

החזרה לכיס ריק בלא הודעה: זרק הגזלן את המעות לתוך כיס חברו כשהכיס היה ריק, ולא הודיע לבעלים – לא יצא ידי חובתו, ואם נאבדו המעות חייב באחריותן, מפני שהבעלים אינם יודעים שיש מעות בכיסם *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ז סעיף א').*
החזרה לכיס המלא או לחנות: זרק את המעות לכיס שבו רגילים הבעלים למשמש ולמנות מעות תמיד, או שהחזיר את המוצר הנגזל למדף בחנות שבה בעלי הבית מונים את המלאי באופן רציף – יצא ידי חובתו *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ז סעיף ב').*

מה הדין: גזל חוטי ציצית והטילם בבגדו ורק לאחר מכן שילם דמיהם – תעשה ולא מן העשוי

אדם שנטל חוטי ציצית ממוכר ללא תשלום (גזל), והלך וקשר אותם בכנפות בגדו, וכעבור כמה ימים שילם למוכר את מלוא דמי החוטים – הבגד פסול לציצית, ועליו להתיר את הקשרים מן הבגד ולחזור ולקושרם מחדש!

הנידון: אדם שנטל חוטי ציצית ממוכר ללא תשלום (גזל), והלך וקשר אותם בכנפות בגדו כדת וכדין. כעבור כמה ימים חזר לחנות ושילם למוכר את מלוא דמי החוטים – האם הציצית כשרה לציצית ולברכה, או שמא יש בזה פסול מדאורייתא של "תעשה ולא מן העשוי"?

ההסבר ההלכתי: בעת שהטיל וקשר את החוטים בבגדו, היו החוטים גזולים וחסרי תוקף למצווה ("נחשבים כחוטי ברזל בעלמא"). אף ששילם עליהם למחרת והמקח נקנה לו למפרע לעניין ממון, מכל מקום בעת עשיית המצווה (שעת הקשירה) לא היו החוטים כשרים וראויים למצווה. הכלל ההלכתי קובע: "תעשה – ולא מן העשוי באיסור". לפיכך, התשלום המאוחר אינו מתקן למפרע את מעשה הקשירה הפסול, וצריך להתיר את החוטים ולחזור לקושרם בשרות.

(מקורות: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן י"א סעיף ד' ; משנה ברורה וביאור הלכה שם, ד"ה ואם ; ושולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף ב').

מה הדין: גזל בלונים מקופלים וניפח אותם – האם ניפוח באוויר נחשב שינוי מעשה?

אדם שגזל מחברו חבילת בלונים מקופלים, והלך וניפח אותם באוויר עד שנעשו בלונים מנופחים – טענתו שקנאם בשינוי מעשה נדחית, והוא חייב להחזיר לנגזל את הבלונים עצמם.

הנידון: אדם שגזל מחברו חבילת בלונים אלסטיים מקופלים, והלך וניפח אותם באוויר עד שנעשו בלונים גדולים ומרהיבים. כעת תובע הנגזל לקבל את הבלונים המנופחים עצמם. הגזלן טוען: "ברגע שניפחתי אותם נעשה בהם שינוי מעשה ושינוי שם מבלון מקופל לבלון מנופח, וקניתים בשינוי ואחזיר לך דמי בלונים פשוטים!" – האם ניפוח באוויר קונה בשינוי מעשה?

ההסבר ההלכתי: נפסק בשולחן ערוך ששינוי מעשה הקונה גזלה לגזלן הינו אך ורק "שינוי שאינו חוזר לבריאתו" (כגון עץ שנעשה לוחות או קלף שנכתב עליו). אמנם, ניפוח בלון באוויר הינו שינוי הניתן להחזרה בקלות לבריאתו הראשונית (שהרי אם יפתח את הפיה או ירוקן את האוויר, יחזור הבלון להיות שטוח ומקופל כבתחילה). שינוי החוזר לבריאתו אינו קונה, והחפץ נשאר בבעלות הנגזל.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף א', וסימן שס"ח סעיף א' ; ובש"ך שם סעיף קטן ב').

מה הדין: גזל סכך והניחו על הסוכה – תקנת מריש בסוכה

מן התורה אין יוצאים ידי חובה בסכך גזול, אך מתקנת חז"ל ("תקנת מריש") אין מפרקים את הסוכה אלא משלמים לבעל הסכך את דמיו, והסוכה כשרה.

הנידון: תלמידים שבנו סוכה עבור רבם, ולקחו ענפי סכך מחצר השכן ללא רשות מפורשת והניחום על גבי הסוכה. כשהגיע החג, התעורר ספק האם הרב יוצא ידי חובה בסוכה זו, או שמא הרי זו "סוכה גזולה"?

בשיעור הובא מעשה שהיה אצל הגאון רבי אברהם גנחובסקי זצ"ל, שביקש מתלמידיו לבנות עבורו סוכה כפי מנהג מרן החזון איש זצ"ל. התלמידים עשו סוכה כשרות, אך כשהגיע הרב לבדוק, התברר שלקחו חלק מהסכך מחצרו של השכן ללא רשות מראש.

הפסק ההלכתי:

מן התורה: אדם אינו יוצא ידי חובה בסכך גזול, מפני שכתוב "חג הסוכות תעשה לך" – משלך.

מכוח תקנת חז"ל ("תקנת מריש"): כדי שלא למנוע מאדם לעשות מצווה וכדי להקל על השבים, תיקנו חכמים שאם הניח סכך גזול על גבי הסוכה, אין מחייבים אותו לפרק את הסוכה ולהוריד את הסכך, אלא משלם לבעל השכן את מלוא דמי הסכך במזומן. ברגע שהבטיח או שילם את הדמים, קנה את הסכך למפרע והסוכה כשרה לכתחילה.

(מקורות: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרל"ז סעיף ג' ; וחושן משפט, סימן שס"א סעיף א').

מה הדין: גזל מטבע ונפסלה על ידי המלכות – האם אומר "הרי שלך לפניך"?

גזלן שגזל מטבע שנפסלה לאחר מכן על ידי המלכות – לדעת מרן השולחן ערוך משלם דמי מטבע מעליא, ולדעת הרמ"א והש"ך אומר "הרי שלך לפניך", כיוון שגוף המטבע קיים בעין.

אדם שגזל מחברו מטבע מסוימת, ובעוד המטבע שמורה בידו הוציאה המלכות גזרה שביטלה את תוקף המטבע והוציאה אותה מן המחזור:

כעת בא הגזלן להחזיר את המטבע המבוטלת ואומר: "הרי שלך לפניך!" – האם הנגזל חייב לקבלה, או שמא הגזלן חייב לשלם לו מטבע עוברת לסוחר?

שיטת מרן השולחן ערוך *(סימן שס"ג סעיף א')*: אם נפסלה המטבע בכל המדינה ואינה יוצאת עוד בשום מקום, נחשב הדבר כמי שאבד גוף החפץ, והגזלן חייב לשלם דמי מטבע מעליא.
שיטת הרמ"א והש"ך *(סימן שס"ג סעיף א')*: כיוון שגוף מתכת המטבע קיים בעין ביד הגזלן ולא נעשה בו שום שינוי פיזי, וההפסד נגרם רק עקב גזרת המלכות – אומר לו הגזלן "הרי שלך לפניך" ואינו חייב לשלם לו דמים אחרים *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף א' ; רמ"א וש"ך שם סעיף קטן א').*

מה הדין: קבלן שיפוצים שקדח בקיר ופגע בצינור מים חבוי – האם חייב לשלם על הנזק?

קבלן מקצועי שנטל שכר מלא וקדח בקיר ופגע בצינור חבוי – חייב לשלם את כל הנזק, ואילו פועל פשוט או אברך שעשה טובה בשכר זעום ולא יכול היה לדעת על הצינור – פטור.

החיוב בתשלומין תלוי בדרגת מקצועיותו של הקבלן ובגובה השכר שקיבל עבור העבודה:

קבלן מקצועי שנטל שכר מלא: חייב לשלם את כל הנזק שנגרם לצינור ולמבנה. נפסק בשולחן ערוך *(חושן משפט, סימן ש"ו סעיף א')*: *"הנותן לחכם או לאומן לתקן וקלקל — חייב לשלם, מפני שהיה לו ליזהר"*. מוטלת עליו החובה לבדוק באמצעות גלאי תשתיות את תוואי הצינורות והחשמל קודם הקדיחה.
פועל פשוט או אברך שעשה עבודה מתוך טובה בשכר זעום: אם לא נטל שכר קבלני מלא ולא הייתה לו אפשרות לדעת על מציאות הצינור בעומק הבטון, נחשב הנזק כאונס ופטור מלהשלם *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ש"ו סעיף ג' ; ובנתיבות המשפט שם).*

מה הדין: קבלן מכר את אותה הדירה לשני אנשים שונים – למי שייכת הדירה לפי ההלכה?

הדירה שייכת לחלוטין לקונה הראשון, והעסקה שנעשתה עם הקונה השני בטלה ומבוטלת מעיקרה.

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שע"ג סעיף א'): "הגוזל שדה או המוכר שדה שאינה שלו — אין מעשיו קיימים כלום". ברגע שהקונה הראשון חתם על החוזה וביצע קניין כדת וכדין, יצאה הדירה מרשות הקבלן ועברה לבעלותו של הקונה הראשון. כיוון שכך, לא היה ביד הקבלן שום כוח משפטי או

הלכתי למכור דירה זו לקונה השני. הקונה הראשון זכאי לדרוש את קבלת הדירה הספציפית שקנה, ואינו חייב להסכים לקבל דירה חלופית בבניין *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רל"ז סעיף א')*.

מה הדין: קניית דירה בתל אביב, חדרה וחולון – האם יש חשש גזל עקב ירושת בנות שלא כדת תורה?

מותר לכתחילה לקנות דירה, בית או אדמה בתל אביב, בחדרה ובחולון, ואין בזה שום חשש של קניית נכס גזול.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בעת מייסדי ובוני הערים הראשונים בארץ ישראל (כגון מאיר דיזנגוף ומקימי הערים הוותיקות), חולקו ונורשו נכסי המקרקעין עשרות שנים על פי חוקי הירושה של הערכאות האזרחיות. על פי חוקים אלו, הבנות ירשו חלקים שווים בנכסים יחד עם הבנים. אולם, על פי דין תורתנו הקדושה, במקום שבו יש בנים – הבנים הם היורשים הבלעדיים, ואין הבנות יורשות כלום. הבנות הללו מכרו את חלקי הקרקעות שלקחו, ובמשך דורות נמכרו ונבנו אדמות תל אביב וחדרה הלאה. כיוון שקיימא לן "אין קרקע נגזלת", נשאלה השאלה: הרי חצי מן הקרקעות נלקחו שלא כדין מן האחים היורשים, ואם כן איך מותר לאדם מישראל לקנות כיום דירה בתל אביב או בחדרה מבלי לחוש לקניית קרקע גזולה?

הפסק ההלכתי מבוסס על שני יסודות מובהקים:

נשתקע שם בעליה (יאוש בקרקע): אף שבדרך כלל נפסק שאין יאוש ואין קניין בגזל קרקע, במקום שבו נשתקע שם הבעלים והיורשים המקוריים מן האדמה ועברו דורות רבים באופן שאי אפשר עוד לזהותם, לאתרם או להחזיר להם את הקרקע – חל בזה יאוש גמור בקרקע ומותר לקנותה.

מחילה מדעת של היורשים: ברוב המשפחות, האחים והבנים הסכימו מדעתם ומחלו בפירוש לחלוקת הנכסים עם אחיותיהם ("כך הם חיים ומורגלים"), וברגע שהאחים מחלו ונתנו את חלקם לאחיות במתנה – קנו הבנות את הקרקע כדת וכדין והמכירה תקפה.

(מקורות: תוספות, מסכת סוכה, דף ל"א עמוד א', ד"ה ויאוש ; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמ"א סעיף ב', סימן רע"ו סעיף א', סימן שס"א סעיף א', סימן שע"א סעיף א', וסימן שע"ו סעיף ד' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן שע"ו סעיף קטן ד' ; ופתחי תשובה, חושן משפט, סימן שס"א).

מה הדין: בנייה על קרקע גזולה – האם חלה "תקנת מריש" כשהריסת הכותל תביא להריסת הבית כולו?

טענת הבונה שהורסים לו בית שלם ולכן ישילם דמי הקרקע בלבד – נדחית כליל, והשכן רשאי לעמוד בתוקף על הריסת הכותל והסרת המבנה מאדמתו.

הנידון: אדם שבנה בית מגורים גדול או מבנה רב קומות, ותוך כדי הבנייה נשען או בנה חלק מכותלו על חלקת אדמה השייכת לשכנו ללא רשות. כעת תובע השכן להרוס את הכותל כדי להחזיר את אדמתו. הבונה טוען בבית הדין: "הרי הריסת הכותל תביא להריסת הבית כולו ויגרם לי נזק עצום! תיקנו חז"ל 'תקנת מריש' (תקנת השבים) שאשלם לך את דמי הקרקע והכותל במזומן!" – האם טענת הבונה מתקבלת?

ההסבר ההלכתי: חז"ל תיקנו את "תקנת מריש" (שאם גזל קורה ובנה אותה בביתו, אינו הורס את הבית אלא משלם דמיה) אך ורק במטלטלין שנבנו בתוך מבנה, אך בקרקע ומקרקעין גזולים – לא תיקנו חכמים תקנת מריש כלל!

הטעם לכך: מן התורה "אין קרקע נגזלת", והקרקע עומדת תמיד ברשות בעליה המקוריים. לפיכך, אין בעל הקרקע מצווה לוותר על אדמתו או לקבל עבורה תשלומי ממון, והוא זכאי לדרוש את סילוק היד והחזרת המצב לקדמותו, אפילו אם הדבר יצריך את הריסת הבית כולו.

(מקורות: תשובות הרשב"א, חלק ג' סימן קפ"ח ; באר הגולה, חושן משפט, סימן שס"ו סעיף קטן ב' ; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"א סעיף א', וסימן שע"ו סעיף א').

מה הדין: גידול כלב מפחיד בשכונת מגורים – האם מותר להחזיק כלב שנובח ומבהיל ילדים?

אסור מן התורה וההלכה לאדם ללכוד או לגדל כלב רע ומפחיד ברשות היחיד או ברשות הרבים, אלא אם כן הוא קשור בשלשלאות של ברזל באופן שאינו יכול להזיק או להבהיל את בני אדם.

הנידון: אדם המחזיק בביתו או בחצרו כלב הנובח בקול רם ומפחיד את העוברים והשבים (ואפילו כלב קטן במידת "כזית" שהילדים והתינוקות חוששים ממנו), והשכנים דורשים ממנו להוציאו מן השכונה – האם המרא דאתרא או בית הדין יכולים לכפות אותו להוציא את הכלב, והאם יש בזה איסור הלכתי?

בשיעור סופר מעשה שהיה בשכונת רוממה בירושלים: אדם החזיק בביתו כלב קטן ממדים ("בגודל כזית"), אך הכלב היה תוקפני, קופץ ונובח עזות, והילדים והתינוקות בשכונה היו מבועתים ממנו. השכנים פנו אליו שוב ושוב בדרישה: "תוציא את הכלב מן השכונה!", והוא היה משיב להם בדחיינות: "מחר, מחר".

הובא בשיעור הפסק ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל והסמ"ע, שכל חיה או כלב הגורמים פחד וחרדה לבני אדם – נחשבים כמזיק, ואין הבעלים רשאי להחזיקם. יתרה מזו, נפסק בהלכה שבעל חיים רע ומזיק (כגון חתול רע או כלב תוקפני) – מותר להורגו כדי לסלק את הנזק והפחד מן הציבור, ואין בזה משום איסור מזיק או צער בעלי חיים, מפני שמניעת הנזק והפחד מבני אדם קודמת.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ת"ט סעיף ג' ; סמ"ע, חושן משפט, סימן ת"ט סעיף קטן ה' ; גמרא, מסכת בבא קמא, דף ט"ו עמוד ב' ; וספר חסידים, סימן תתרל"ח).

מה הדין: פינוי חפצים וגרוטאות מבית שכן בזמן שיצא למסעדה – האם המפנים חייבים

בתשלומין?

מי שפינו מביתו של אדם גרוטאות ופסולת שאין להן ערך מסחרי בשוק פטורים מתשלום בבית דין, ואין משלמים על ערך רגשי בלבד.

הנידון: אדם שביתו היה עמוס לעייפה בגרוטאות, בחפצים ישנים ובפסולת. בני המשפחה או עסקנים ציבוריים ארגנו עבורו ארוחה במסעדה ("אכול כפי יכולתך") כדי להוציאו מן הבית, ובזמן שהיה במסעדה הביאו משאית ופועלים ופינו את כל תכולת הגרוטאות מביתו למזבלה. כשהחזרו הבעלים זעם וטען כי החפצים הללו היו יקרים ללבו והיו בעלי ערך רגשי וסנטימנטלי – האם הפועלים או המפנים חייבים לשלם לו דמי נזק?

אם החפצים שפלאו מן הבית היו גרוטאות ופסולת שאין להן שום ערך מסחרי בשוק (כגון חפצים בלויים ושבורים שאין דרך בני אדם ליקח עליהם מעות), המפנים פטורים מתשלומין בבית דין, מפני שהמזיק או המאבד חפץ שאינו שווה דמים בשוק – פטור בדיני ממונות.

אמנם, אם היו בין החפצים כלים בעלי ערך מסחרי ממשי שנזרקו מבלי לקבל את רשות הבעלים – חייבים המפנים לשלם את השווי המסחרי שהיה לאותם כלים בשוק בעת פינוים. אך על הערך הרגשי והסנטימנטלי בלבד – אין בית הדין שמים דמים ואין גובים עליו תשלומין.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ז סעיף א' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן רמ"ח סעיף קטן א', וסימן שפ"ז סעיף קטן א' ; וחידושי הרמב"ן, בבא קמא דף נ').

מה הדין: שומר שהמפקיד אמר לו כבדרך אגב "זרוק את החפץ!" – האם פטור מאחריות השמירה?

שומר שהמפקיד אמר לו כבדרך אגב "זרוק את החפץ" וזרק – חייב לשלם את מלוא דמי החפץ, כי אמירה סתמית אינה פוטרת מחובת השמירה.

הנידון: אדם שהפקיד חפץ יקר ערך אצל חברו לשמירה, ובמהלך השמירה כעס המפקיד ואמר לשומר כבדרך אגב: "נמאס לי מזה, זרוק את החפץ לפח!". השומר הלך וזרק את החפץ, ולאחר מכן תבעו המפקיד לבית הדין לשלם את דמי החפץ – האם השומר פטור מפני ששמע להוראת המפקיד, או שמא חייב בתשלום?

הטעם ההלכתי: ברגע שאדם קיבל חפץ לשמירה, הוא נכנס לגדר "חזקת שמירה". אמירה סתמית של המפקיד שנאמרה בלשון כעס, בבדיחות הדעת או כבדרך אגב ("זרוק את זה"), אינה מפקיעה את חובת השמירה ואינה נחשבת כמחילה או כהפקר מפורש. היה על השומר לשאול את המפקיד ביישוב הדעת: "אם אני זורק, האם אתה פוטר אותי מפורשות מאחריות השמירה?". כיוון שלא בירר זאת וזרק את החפץ מדעת עצמו – נחשב כמזיק בידיים ופושע בשמירתו, וחייב בתשלומין.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"א סעיף א' ; ש"ך, חושן משפט, סימן רצ"א סעיף קטן ד' ; וקצות החושן, סימן רצ"א).

מה הדין: שבירת חלון או דלת כדי להציל משרפה כשהתברר שלא הייתה שרפה כלל

מי שפעל מתוך אומדנא סבירה של הצלת נפשות ורכוש ושבר חלון ודלת – פטור מתשלום בדיני אדם, גם אם התברר שלא הייתה שרפה.

הנידון: אדם שזיהה עשן סמיך או ריח שרפה שעלה מבית חברו, וחשש שיש שם בני אדם בסכנה או רכוש העומד להישרף. הוא מיהר, פתח בכוח או שבר את חלון הזכוכית והדלת כדי להיכנס ולהציל. לאחר שנכנס התברר שמדובר בסיר שנחרך קלות ולא הייתה שום סכנת נפשות או שרפה – האם הפורץ חייב לשלם לבעל הבית את דמי החלון והדלת ששיבר?

בסוגיה זו נדונה מחלוקת הראשונים:

שיטת התוספות *(מסכת בבא קמא, דף כ"ז עמוד ב')*: אדם המזיק מתוך אונס גמור או מתוך רצון מוצדק להציל – פטור מן התשלומין.

שיטת הרמב"ן *(בבא קמא דף נ')*: מזיק באונס גמור חייב בתשלומין.

פסק ההלכה למעשה: חז"ל והפוסקים תיקנו תקנה מיוחדת שאין מחייבים את המציל או את מי שפעל מתוך אומדנת הצלה ברורה, שאם תליינו עליו חיוב תשלומין במקרים כאלו – נמצאת נועל דלת בפני מצילים, ואנשים יחששו להושיט עזרה בעת ספק פיקוח נפש ושרפה.

יתרה מזו, הגאון רבי נתן גשטטנר זצ"ל (בעל 'להורות נתן') חידש, שבעל הבית שהניח בובה בצורה המטעה ומבהילה את העוברים והשבים, נחשב כמי שהביא את הנזק על עצמו.

(מקורות: תוספות, מסכת בבא קמא, דף כ"ז עמוד ב', ד"ה ושמואל ; רמב"ן, בבא קמא דף נ' ; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שע"ח סעיף ג', וסימן שפ"א סעיף ב' ; ופתחי תשובה, חושן משפט, סימן שפ"ח).

מה הדין: שבירת חלון רכב להצלת "תינוק" שהתברר כבובת החייאה של מד"א (מעשה הבובה)

מי ששבר חלון של רכב נעול בשמש מתוך אומדנא סבירה שתינוק לכוד בתוכו וחייו בסכנה, והתברר שהיה זה בובת אימון והחייאה של מד"א – פטור מלשלם את החלון.

המעשה: אדם עבר ברחוב וראה רכב חונה בשמש לוהטת ובו דמות של תינוק בכיסא בטיחות. הוא לא היסס וניפץ את זגוגית הרכב כדי להציל את חיי התינוק. כשיצא בעל הרכב מן החנות התברר שהוא מדריך במד"א (מגן דוד אדום), ושהניח ברכב בובת אימון והחייאה. הוא תבע מהשובר 1,500 ש"ח עבור החלון.

בית הדין פטר את השובר מתשלום מכוח ארבעה נימוקים:

הצלת נפשות: אדם הרואה תינוק בסכנת חיים פועל מכוח חובת "לא תעמוד על דם רעך", ופטור מתשלומין *(חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף ב')*.
מזיק באונס גמור: שבירת החלון נעשתה מתוך אונס מטעה, שכל אדם בר דעת היה טועה בו, וכשיטת התוספות בדין מזיק באונס *(תוספות, בבא קמא כ"ז ע"ב)*.
מזיק ברשות: השובר פעל ברשות התורה והציבור למניעת אסון.
אחריות המניח: בעל הרכב עצמו הניח בובה הנראית כתינוק ממש ברכב נעול בשמש. הרי הוא כמי שמניח חפץ מטעה ברשות הרבים, והוא שגרם לנזק בעצמו.
עוד הובא בשיעור חידושו של הגאון רבי נתן גשטטנר זצ"ל, בעל "להורות נתן": בעל הרכב או הבית שהניח בובה בצורה מטעה ומבהילה את העוברים והשבים נחשב כמי שהביא את הנזק על עצמו, כיוון שיצר אומדנא מוכחת של סכנת נפשות, המחייבת כל אדם לרוץ ולפרוץ כדי להציל. הפטור נשען על אומדנא סבירה בשעת המעשה, ולכן מי שידע בוודאות שאין סכנה אינו נכלל בו. כל מקרה נבחן לגופו.

ראו גם: שבירת חלון של רכב להצלת אדם בסכנת חיים ושבירת חלון או דלת כשהתברר שלא הייתה שרפה.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף ב', סימן שע"ח סעיף א' וסעיף ג', וסימן שפ"א סעיף ב'; תוספות, בבא קמא כ"ז ע"ב, ד"ה ושמואל; סמ"ע שם; שו"ת להורות נתן, חושן משפט).

מה הדין: שמירת שור מועד מול שור תם – מדוע מועד טעון שמירה פחותה ותם טעון שמירה מעולה?

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף א'): שור המועד (וכן שן ורגל שהם מועדים מתחילתם) סגי להם בשמירה פחותה בלבד (כגון דלת היכולה לעמוד ברוח מצויה), ואם קשרם בעליו במוסרה או שמרם בשמירה פחותה ויצאו והזיקו – פטור. מאידך, שור תם אינו סגי ליה בשמירה פחותה ולא במוסירה, עד שישמרנו הבעלים שמירה מעולה (דלת היכולה לעמוד אף ברוח שאינה מצויה).

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

לכאורה מתעוררת תמיהה עמוקה: כיצד זה ששור תם, שלא הזיק אלא פעם אחת או פעמיים, מצריך שמירה מעולה וחמורה ביותר, ואילו שור מועד, שכבר נגח שלוש פעמים והוחזק כמזיק, די לו בשמירה קלה ופחותה בלבד?

בשיעור הובא ביאורו המופלא של בעל פני יהושע (סוף פרק ד' דבבא קמא): שור מועד הוא חפץ שכולם מכירים אותו ואת תוקפנותו ("שום חצוף, כולם מכירים אותו, מזהים אותו בעין רגילה ממרחקים"). כיוון שהכל יודעים שהוא מועד, בני האדם נזהרים ממנו מראש ובורחים מפניו מכל עבר ("זזים ממנו דרום, צפון, מזרח ומערב"). נמצא שעל שור מועד קיימת הגנה טבעית של בריחת הציבור, ולפיכך סגי ליה בשמירה פחותה. מה שאין כן בשור תם: כיוון שהוא מהלך בתמימות ובנחת בין בני אדם, אין איש נזהר ממנו. פתאום נכנסת בו התלהבות וזעם והוא קופץ ומזיק ללא התראה. כיוון שאין הציבור נזהר ממנו, התורה החמירה על הבעלים לשמרו שמירה מעולה.

כמו כן נדונה הסוגיה של דלת רעועה שלא יכלה לעמוד ברוח מצויה (דלת מקרטון / סוג ג'): אם הבהמה הסתובבה סביבה והפילה את הדלת, הרי זה "תחילתו בפשיעה וסופו באונס הבא מחמת הפשיעה" וחייב; אך אם חתרה הבהמה בעומק הקרקע ללא קשר לדלת, פטור, שאין האונס בא מחמת הפשיעה.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף א' ; פני יהושע, מסכת בבא קמא, דף מ' עמוד ב' ; וסמ"ע, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף קטן א').

מה הדין: הגדרת שמירה הגיונית בבעלי חיים – עד כמה חייב הבעלים לרדוף בלילה אחר חיה שברחה?

אדם ששמר על בהמתו כראוי ונפרצה חצרו או דלתו בלילה, או שחתרה הבהמה ויצאה והזיקה – פטור מן התשלומין, ואפילו נודע לו בלילה שברחה, אינו חייב לצאת מביתו ולטרוח לרדוף אחריה בחשיכה. אמנם, אם נפרצה ביום ונודע לו – חייב לרדוף אחריה ולשמרה.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

יסוד גדול בדיני נזיקין נקבע על פי דברי נתיבות המשפט (סימן קנ"ה): התורה והחכמים לא חייבו את האדם בשמירה או ברדיפה שאינה הגיונית. אין האדם נדרש לסכן את גופו או לקום באמצע הלילה ולשוטט בדרכים חשוכות המלאות בורות ומכשולים כדי לרדוף אחר בהמה או דבורה שברחה.

בשיעור הובא סיפור/משל מברכת הלבנה ("קידוש לבנה"): אנו אומרים בברכת הלבנה "תיפול עליהם אימתה ופחד... שלום עליכם". הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל ומרן הגרא"מ שך זצ"ל הסבירו זאת על פי המעשה במי שהלך בלילה בדרכים חשוכות לחפש את הלבנה. הליכה בלילה בדרכים שוממות מעוררת פחד גדול, וכשפוגשים אדם נוסף בחשיכה אומרים לו "שלום עליכם" כדי להרגיע את החרדה.

לפיכך, ברחיחת בהמה או דבורים בלילה, כיוון שאין דרך בני אדם לשוטט בחשיכה ולסכן עצמם, נפטר הבעלים מנזקיה מפני שהאונס שאירע בלילה אינו מחייבו ברדיפה בלתי הגיונית.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ב' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן קנ"ה סעיף קטן א' ; ושולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקל"ח).

מה הדין: ליסטים (פורצים) שפתחו דיר של חברו והבהמה יצאה והזיקה – מי חייב בתשלומין?

ליסטים (גזלנים) שפתחו דיר של חברו והבהמה יצאה והזיקה:

אם הליסטים הוציאו את הבהמה מדעתם כדי לגזלה (כגון שמשכוה או הקישוה במקל להוציאה לרשותם), הרי הם נכנסו תחת הבעלים מאיותם וחייבים בכל הנזקים שגרמה משעת משיכה.

אם הליסטים רק פתחו את גדר הדיר ולא עשו מעשה קניין בבהמה, והבהמה יצאה מעצמה והזיקה – הליסטים פטורים בבית דין מדאורייתא מפני שזהו "גרמה בנזיקין" (אף שחייבים לצאת ידי שמיים), ובעל

הבהמה פטור מפני שנעשה באונס על ידי הפורצים.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בסוגיה זו נתברר החילוק היסודי בין מי שעושה מעשה בגוף החפץ/הבהמה לבין מי שגורם נזק בעקיפין. בשיעור הובא משל לאשת אברך שהטמינה מעות בגרב מקופלת בארון לקראת קניות פסח, או אדם שהגביה חפץ ללא דעת לקנותו: כל עוד לא נעשה מעשה קניין מפורש בגוף החפץ, איסור גזל נכנס לתוקפו רק על ידי משיכה או הגבהה. לפיכך, פורץ שרק פתח את המנעול וברח, לא קנה את הבהמה ולא נעשה בעליה, ונזקיה נחשבים כגרמה בעלמא.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ג' ; סמ"ע וש"ך שם ; ותוספות, מסכת בבא קמא, דף נ"ו עמוד א').

מה הדין: בעל הבית שראה מבעד לחלון ליסטים הפותחים את הדיר ולא צעק – מה דינו?

אף על פי שליסטים פתחו את שער הדיר, אם בעל הבהמה נמצא בביתו ורואה את מעשה הליסטים בזמן אמת, והיה בידו לצעוק, להזעיק שכנים או להבריח את הבהמה בחזרה ולא עשה כן – בעל הבהמה חייב בתשלומי הנזק!

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

אף שהפתיחה הראשונית נעשתה על ידי הפורצים, ברגע שבעל הבית מודע למתרחש בחצרו ויכול למנוע את המפגע בנקל אך בוחר לשתוק ולעמוד מן הצד, נפסק בהלכה ששתיקתו ומחדלו נחשבים כפשיעה מחודשת בשמירה. הוא מוגדר כמי שהפקיר את בהמתו להזיק ברשות הרבים, ופשיעתו בשמירה מחייבת אותו בנזקי שן, רגל וקרן שיגרמו לאחר מכן.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ג' ; הגהות רבי עקיבא איגר שם ; ונתיבות המשפט, חושן משפט, סימן שצ"ו).

מה הדין: תינוק או קטן ששיחררו חבל שקשר בהמה והזיקה – האם הבעלים חייב?

בעל בהמה שקשר את בהמתו בחבל חזק, ובא תינוק או ילד קטן ושיחרר את הקשר והבהמה יצאה והזיקה – בעל הבהמה חייב בתשלומי הנזק!

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ו'): "מסר השור לחרש שוטה וקטן... הבעלים חייבין, שדרך השור להתיר הקשר ולצאת ולהזיק".

הטעם ההלכתי: קשירת בהמה במקום שבו ילדים ותינוקות מצויים אינה מוגדרת כ"שמירה מעולה". דרכם של ילדים קטנים לשחק בחבלים, להעביר את הזמן ולפתוח קשרים. כיוון שהבעלים היה צריך לקחת

בחשבון שילדים ישחררו את החבל, נחשבת קשירתו כפשיעה מתחילה, והשתחררות הבהמה אינה נחשבת כאונס הפוטר מתשלום.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ו' ; סמ"ע, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף קטן ה').

מה הדין: שומר שנרדם במשמרתו או אחיות בבית חולים שיצאו והפקירו את המשמרת – מהו החוב?

שומר שנרדם בעת שמירתו ונשדד הרכוש, או אחיות במחלקה פנימית בבית חולים שיצאו יחד להפסקה והפקירו את המטופלים ונגרם נזק – חייבים בתשלומי הנזק בדיני אדם ובדיני שמיים מפני שפשעו בשמירתם.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בשיעור הובאו שני מקרים מעשיים:

שומרי משאיות ברינקס: שני שומרים שקיבלו שכר לשמור על משאית דמים ועל חברו, ואחד מהם נרדם במשמרתו. הבעלים תבעו את השומר שנרדם. נפסק שברגע שאדם מקבל שכר על ערנות ושמירה, הירדמותו נחשבת כפשיעה גמורה בשמירה והוא חייב על כל הנזקים שנגרמו עקב מחדלו.

אחיות בבית חולים: אחיות במחלקה פנימית שיצאו יחד והותירו את המחלקה ללא השגחה. חולה נזקק לעזרה ולא היה מי שיגישנה. מעבר לחובות הרפואיים, נידון המקרה כפשיעה בשמירה שהופקדה בידן, והן חייבות לצאת ידי שמיים ולפצות על הנזק.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"א סעיף א', וסימן שצ"ו סעיף ח' ; ש"ך, חושן משפט, סימן רצ"א).

מה הדין: שומר שמסר את השמירה לבני משפחתו מול שומר שמסר לשומר זר

שומר שקיבל בהמה או חפץ לשמירה ומסרם לאחר:

אם מסרם לבני ביתו הסמוכים על שולחנו (כגון אשתו, בנו או עוזרו הרגיל) – מותר, ואין זה נחשב כפשיעה.

אם מסרם לשומר זר מחוץ לביתו – חייב השומר הראשון בכל נזק שאירע, אפילו אירע באונס גמור.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ט'): "שומר שמסר לשומר חייב... ואם מסרה שומר ראשון לבנו או לבן ביתו או למסעדו – נכנסו תחת השומר".

הטעם ההלכתי: הכלל הידוע "שומר שמסר לשומר – חייב" מיוסד על הטענה של המפקיד: "אין רצוני שתהא אמנתי ביד אחר". המפקיד בטח בשומר הראשון ולא בשומר הזר. אמנם, לגבי בני ביתו של השומר

(אשתו ובניו), המפקיד יודע מראש שהשומר נעזר בבני ביתו לשמירה, ולפיכך מסירה לבני הבית אינה נחשבת כשינוי מדעת המפקיד.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ט', וסימן רצ"א סעיף כ"ו ; סמ"ע ופתחי תשובה שם).

מה הדין: חובת שמירת חצר ופרדס מול חובת שמירת סוכה ברשות הרבים – מעשה הפרדס ברמת הגולן ומעשה הסוכה

בפרדס ובשדה פתוח: חובה גמורה מוטלת על בעל הבהמה לשמור על בהמתו שלא תיכנס ותאכל, ואינו יכול לדרוש מבעל השדה "גדור שדך".

בבית ובסוכה ברשות הרבים: אדם אינו חייב לגדור את ביתו הפרטי מפני מזיקים. אמנם, אדם הבונה סוכה ברשות הרבים במקום שילדים ומזיקים מצויים – חובה עליו לשמור על סוכתו וחפציו.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שצ"ז סעיף א') נפסק: "מי שבהמתו רגילה ליכנס לשדה חבירו ומזיקתו – יכול בעל השדה להתרות בבעל הבהמה שישמור בהמתו... ואינו יכול לומר לו גדור שדך כדי שלא תכנס בו".

בשיעור הובאו שני מקרי מבחן מופלאים:

פרדס תפוחים פתוח ברמת הגולן: בעל בהמה טען כלפי בעל הפרדס: "למה אינך בונה גדר סביב הפרדס שלך?". בית הדין פסק שאין שום חובה על בעל השדה לגדור את נכסיו, ועל בעל הבהמה מוטלת האחריות המלאה לשמור עליה.

בניית סוכה ברשות הרבים: אדם שבנה סוכה ברחוב והניח בה תמונות יקרות ערך. ילדים נכנסו והזיקו את התמונות. הבונה תבע את הורי הילדים. נפסק שהבונה פשע בכך שהניח תמונות יקרות בסוכה פרוצה ברשות הרבים ללא השגחה, והיה עליו לשמרה כראוי.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ז סעיף א' ; תוספות, מסכת בבא קמא, דף כ"ג עמוד ב' ; וסמ"ע שם).

מה הדין: אזעקת מכונית או מזגן מרעיש באמצע הלילה – מול דין "בריחת שור בלילה"

הוא חייב לקום ולכבות את המפגע!

הנידון: אדם שהתעורר באמצע הלילה וגילה שאזעקת מכוניתו או המזגן בביתו החלו להרעיש בעוצמה ולצער את השכנים – האם הוא חייב מן הדין לקום באמצע הלילה ולכבות את המפגע, או שאומרים בזה "אינו חייב לצאת ולטרוח בלילה"?

בשיעור נדונה קושיית התוספות *(בבא קמא דף נ"ו)* והפוסקים על השולחן ערוך: בדין בהמה שברחה בלילה נפסק שהבעלים פטור מלהיכנס לחשיכה ולחפש אותה ("אינו חייב לצאת ולטרוח אחריה באפלה"), מפני שחיפוש בהמה באפלה ובדרכים עקלקלות כרוך בסכנת נפשות או פציעה לבעלים. מה שאין כן באזעקה או מזגן מרעיש: כאן מדובר במפגע ונזק פעיל ומוחשי בפועל הקורה בתוך רשותו, ואין בכיבויו שום סכנה או עמל בלתי הגיוני באפלה, ולפיכך חובה עליו לקום ולמנוע את מטרד השכנים.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ב' ; תוספות, מסכת בבא קמא, דף נ"ו עמוד א' ; וסמ"ע שם).

מה הדין: בריחת חיות רעות מגן חיות באמצע הלילה – חובת זהירות מול שור סתם

הוא חייב לקום ולפעול מיד, להזעיק כוחות ולמנוע סכנה!

הנידון: שומר או מנהל בגן חיות שנודע לו באמצע הלילה כי אריות או נמרים פרצו את גדר הכלוב וברחו – האם יכול לפטור עצמו בטענת השולחן ערוך שאין מטריחים אדם לצאת בלילה אחר בהמה שברחה?

החילוק ההלכתי מבוסס על דברי השולחן ערוך בסימן א': שור סתם שברח אינו נוהג להזיק או להרוג בני אדם בדרך כלל ("בהמה שמזיקה אדם זה דבר נדיר"), ולכן הבעלים לא נדרש לחפשו באפלה. מה שאין כן בחיות טורפות ורעות שברחו בגן חיות: כאן מדובר בסכנת נפשות מיידית לציבור, וחל איסור התורה החמור של "לא תעמוד על דם רעך" החייב כל אדם לפעול ללא שום שיהוי.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן א' סעיף א', וסימן שצ"ו סעיף ב' ; רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א').

מה הדין: ארבעת התנאים ההכרחיים לחיובי "דינא דגרמי" מול גרמא בנזיקין

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף א'): אדם המזיק את ממון חברו בדרך עקיפה, נחלקו בו הדינים בין "גרמא בנזיקין" הפטור בבית דין (אף שחייב לצאת ידי שמיים), לבין "דינא דגרמי" שחייב בתשלומי נזק שלמים בבית דין.

הסבר הסוגיה מתוך השיעור:

מכוח דיוני הגמרא במסכת בבא קמא (דף נ"ז ע"ב ודף ק' ע"א) ודברי הראשונים (הרא"ש והרמב"ן), נקבעו ארבעה תנאים הכרחיים שבהתקיימם יחד נחשב הנזק ל"גרמי" החייב בתשלום. סימנם בלשון חכמי בית המדרש בראשי תיבות: ביד / ברי / מיד / גוף:

ביד (נעשה בעצמו): המזיק ביצע את המעשה בגופו ובעצמו, ולא על ידי גורם שלישי עצמאי.

ברי (ברי היזקא): הנזק היה ודאי וצפוי מראש בעת ביצוע המעשה, ולא נזק מסופק או רחוק.

מיד (נזק מיידי): תוצאת ההיזק מגיעה מיד עם עשיית המעשה, ולא לאחר זמן ממושך.

גוף (בגוף הממון): המעשה פעל פגיעה מוחשית בגוף הממון או בחפץ עצמו.

כאשר חסר אחד מן התנאים הללו (כגון שהנזק אינו ודאי, או שאינו בגוף הממון אלא הפסד רווח מופשט), נידון המקרה כ"גרמא בנזיקין" ופטור מן הדין בבית דין. אמנם נפסק במשאתי בנימין (סימן פ"ח) ובפתחי תשובה, כי במקום שנעשה המעשה במזיד ובכוונת הזיק מפורשת, קנסו חכמים את המזיק לחייבו אף בגרמא.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף א' ; ש"ך וסמ"ע שם ; תוספות, מסכת בבא קמא, דף נ"ז עמוד ב' ; ושו"ת משאת בנימין, סימן פ"ח).

מה הדין: המזיק מטבע של כסף או זהב – שבירת מטבע, ביטול צורה ומטבעות עתיקות במוזיאון

אדם שלקח מטבע של חברו (שהיו סבורים שהיא של כסף) ושברה או רקע אותה בפטיש, ואחר כך התברר שהייתה עשויה זהב או שהייתה מטבע עתיקה ונדירה במוזיאון – חייב לשלם את מלוא שוויה האמיתי והשלם!

הסבר הסוגיה מתוך השיעור:

בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שפ"ו סעיף א') נפסק: אדם שנטל מטבע של חברו ופגם את צורתה או שיברה, נחשב כמזיק בידיים מפני שעשה מעשה בגוף הממון.

בשיעור נדונה חקירת הקצות והנתיבות (סימן שפ"ו סעיף קטן י'): במטבעות בזמננו (או במטבעות עתיקות במוזיאון), עיקר שוויו של המטבע אינו נגזר רק ממשקל המתכת שבו, אלא מצורתו, מהנפקתו הרשמית או מנדירותו ההיסטורית. ברגע שאדם שיבר את המטבע או רקע אותה, הוא ביטל את צורתה ושמה, והפחית את שוויה מן הקצה אל הקצה.

המזיק טען: "אני התכוונתי לשבור מטבע כסף פשוטה ולשלם 50 שקלים, ולא ידעתי שזו מטבע זהב נדירה בשווי 10,000 שקלים!". נפסק להלכה: אדם המזיק נידון כ"מועד לעולם", ואי הטעות בהערכת השווי אינה פוטרת אותו. כיוון שביצע מעשה היזק בגוף המטבע, חייב לשלם את מלוא נזקה האמיתי.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ו סעיף א' ; קצות החושן, סימן שפ"ו סעיף קטן י' ; ונתיבות המשפט שם).

מה הדין: הלשנה לרשויות והורדת ערך נכסים – "מעשה דאשדוד" והגשת תלונות על בנייה ללא היתר

אדם שהלשין לרשויות או לעירייה על שכן שבנה תוספת בנייה ללא היתר, ובעקבות ההלשנה באו דחפורי העירייה והרסו את המבנה – המלשין חייב לשלם מכיסו את מלוא הנזק וההריסה!

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בשיעור הובא מעשה שהיה בעיר אשדוד: אדם בנה תוספת של 60 מטר מרובע לביתו. שכן זקן הלך לראש העירייה והלשין על הבנייה. באו דחפורי העירייה והפכו את התוספת לחורבות. כשהביאו את הזקן לבית הדין, טען הזקן: "פעלתי כחוק, במדינה יש חוקי תכנון ובנייה!".

בית הדין דחה את טענת הזקן מכל וכל וחייבו בתשלום מלא:

התקיימו כל תנאי גרמי: המלשין עשה את המעשה בדיבורו הישיר, הנזק היה ברי וודאי (שהרי ידוע שכשיש תלונה העירייה הורסת), והנזק אירע מיד.

איסור מוסר: מוסר ממון חברו לידי הרשויות שלא על פי בית דין עובר על איסור חמור, ואינו יכול להסתתר מאחורי טענת חוקי המדינה כאשר גרם להפסד ממוני ישיר לחברו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף ה' וסעיף ט' ; שו"ת משאת בנימין, סימן פ"ח ; ופתחי תשובה, חושן משפט, סימן שפ"ח).

מה הדין: נהיגה בשבת ופגיעה ברכב או תשתיות – דין "קם ליה בדרבה מיניה" מול חיובי ממונות

אדם שנהג במכוניתו בשבת ופגע בעמוד חשמל או ברכב חונה והזיקו – חייב לשלם את מלוא הנזק! ואין אומרים בזה פטור של "קם ליה בדרבה מיניה".

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בשיעור נדונו המקרים המפורסמים ממודיעין ומקומות נוספים, שבהם נהגים שחללו שבת ופגעו ברכוש טענו בבית הדין: "הרי חיללתי שבת ונתחייבתי מיתת בית דין/כרת, ואם כן 'קם ליה בדרבה מיניה' לפטור אותי מתשלומי ממון!".

בית הדין דחה טענה זו מכל וכל:

אין מיתה בלא התראה ושגגה: פטור "קם ליה בדרבה מיניה" חל אך ורק כאשר אדם חייב מיתת בית דין בפועל בעדים והתראה בשעת המעשה. נהג הנוסע בשבת בשגגה, בטעות או ללא התראת בית דין – אינו עומד למיתת בית דין, וממילא חוב הממון שגרם עומד בתוקפו המלא.

תקנות בני העיר ודינא דמלכותא: חוקי התעבורה ושמירת נכסי הרבים תקפים מן הדין, ואדם המזיק ברשות הרבים חייב לשלם ממיטב נכסיו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"א סעיף א', וסימן שע"ח סעיף א' ; תוספות, מסכת כתובות, דף ל' עמוד ב' ; וסמ"ע שם).

מה הדין: שפיכת בטון / שמן בדרך, נזקי ספונג'ה בדירת שכנים, והתייקרות פוליסת ביטוח

משאית בטון שנשפך ממנה בטון או שמן בכביש, ורכבים החליקו ונפגעו, או נאלצו להפעיל את פוליסת הביטוח שלהם שהתייקרה עקב כך – בעל המשאית חייב בתשלומי הנזק של הרכבים! וכן אדם ששטף את ביתו במים רבים (ספונג'ה) והציף את תקרת השכן – חייב בתשלום מלא.

הסבר הסוגיה מתוך השיעור:

נזק הרכבים הישיר ושפיכת בטון: שפיכת בטון או שמן ברשות הרבים נידונה בהלכה כדין "בור ברשות הרבים" וכמזיק בידיים. כל רכב שהחליק וניזוק כתוצאה מהמכשול – חייב המזיק לשלם את נזקו הישיר (סימן ת"י).

התייקרות פוליסת הביטוח (פרמיה): לגבי הנזק העקיף של העלאת הפרמיה החודשית בביטוח בשנים הבאות, חידש נתיבות המשפט (סימן ש"מ סעיף קטן ג') כי כיוון שבעל הרכב נגרם לו הפסד ממוני ברור וקצוב מחמת הפעלה כפויה של הביטוח, הרי זה נידון כגרמי ומחייבים את המזיק לשלם את הפרש ההתייקרות.

נזקי ספונג'ה: מים שנשפכו בכמות מופרזת בדירה למעלה וזרמו מיד למטה נידונים כנזק בידיים וראשי כנזקי אש ומזחילה (סימן קנ"ה סעיף ד').

בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן קנ"ה סעיף ד' וסימן שפ"ח) נתבררו גדרי נזקי מים בין שכנים:

נזק מצנרת תקולה: אם הנזק נגרם עקב פיצוץ סמוי בצנרת הפנימית של הבניין שלא היה ניתן לדעת עליו מראש – נידון כנזק אונס עד לגילוי הבעלים. אך ברגע שנודע לבעל הדירה שקיימת נזילה והוא לא תיקנה מיד, הרי הוא פושע ומחויב בכל הנזקים מציגים.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קנ"ה סעיף ד', סימן שפ"ח סעיף א', וסימן ת"י סעיף א' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן ש"מ סעיף קטן ג').

מה הדין: "מעשה הכלב היקר בשווי 100,000 ש"ח" ("כלב עם תענית דיבור") ודין "שמירה בטעות"

אדם שהסכים לשמור בחינם על כלב של חברו שטען כי מדובר בכלב שקט ורגוע, ואחר כך התברר שהוא כלב גזעי ונדיר בשווי 100,000 שקלים שאינו פוסק מלנבוח וליילל כל הלילה ומפריע לשכנים. אם השומר שחרר את הכלב לרחוב או שלחו לפנסיון כלבים יקר – השומר פטור מתשלום דמי השמירה או הנזק!

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בשיעור הובא מעשה מרתק: אדם נסע לחו"ל (לאתונה בראש השנה) והשאיר אצל שכנו כלב גזעי יקר ערך בשווי 100,000 שקלים, והבטיח לו: "זה כלב שקט לחלוטין, בתענית דיבור!". בלילה הראשון החל הכלב לנבוח וליילל ללא הפסקה ולא אכל דבר. השכן, שלא יכול היה לישון דקה אחת וסבל מצעקות השכנים,

שחרר את הכלב לרחוב / שלחו לפנסיון כלבים יקר. בעל הכלב תבע את השכן בבית הדין על אובדן כלב של 100,000 שקלים.

בית הדין פטר את השכן מתשלומין מכוח דין "שמירה בטעות":

הטעיה בקבלת השמירה: השומר קיבל עליו שמירה על דעת שהכלב שקט. כיוון שהמפקיד הטעהו, אין השמירה תקפה מן הדין, ואי אפשר לכפות על אדם להפוך לשומר בעל כורחו.

דין הכנסת חפץ ללא רשות: אדם המכניס רכוש או חיה לבית חברו ללא הסכמה אמתית, נפסק בשולחן ערוך (סימן שפ"ג סעיף ב') שבעל הבית רשאי להוציאו לחצר או לרחוב, ואם נאבד בחוץ – פטור בעל הבית.

אדם שקיבל לשמירה מחברו תיק או כלב מתוך מחשבה שמדובר בחפץ תמים או בכלב רגוע, ומיד התברר שהכלב תוקפני כזאב או שהתיק מכיל חומר מסוכן. אם השומר הוציא את הכלב/התיק מביתו לרחוב והם נאבדו – השומר פטור מלתשלם!

בסוגיית "שמירה בטעות" (חושן משפט, סימן רצ"א סעיף ד' וסימן שפ"ח) נקבע יסוד הלכתי חשוב: שומר שקיבל שמירה על דעת נתונים מסוימים והוטעה על ידי המפקיד (כגון שאמרו לו "זה כלב נחמד" והתברר שהוא חיית טרף שמסכנת את בני הבית), אין שמירתו נחשבת שמירה כלל!

השומר אינו נעשה שומר בעל כורחו. כיוון שהכלב/החפץ מסכנים את ביתו, מותר לו להוציאם מביתו לרשות הרבים. אם הכלב ברח או נאבד בחוץ, פטור השומר מפני שלא קבל על עצמו שמירה על מפגע כזה, והטעות היא של המפקיד שהטעהו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רצ"א סעיף ד', סימן שפ"ג סעיף ב', וסימן שפ"ח סעיף א' ; ש"ך וסמ"ע שם).

מה הדין: "כל המצר לרבים" – הרחקת נזק ממוני, בטיחותי ורוחני מן הציבור

אדם המציק לציבור, מרעיש, חוסם מעברים, משליך פסולת או גורם נזק רוחני/חינוכי ברשות הרבים – הרשות והסמכות מוקנות לציבור, לגבאי בית הכנסת ולבית הדין לעצרו, לקונסו, ולנקוט נגדו באמצעים תקיפים כדי להרחיק את המפגע!

הסבר הסוגיה מתוך השיעור:

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף י"ב): "כל המצר לרבים – מותר לאסרו לקונסו ולמנעו".

בשיעור נדונו מקורות הסוגיה מדברי הרמב"ן בסוף פרק ג' דבבא קמא ודברי נתיבות המשפט:

נזק ציבורי חמור מנזק יחיד: כאשר אדם יחיד מציק ומצער את כלל הציבור (בין אם זה מפגע רעש, חסימת דרך או קלקול רוחני וחינוכי של ילדי הציבור), אין הציבור חייב לסבול את הנזק.

סמכות האכיפה: מותר לציבור ולפרנסי העיר להפעיל כוח סביר, לקונסו בממון, ולהרחיקו מן המקום כדי להבטיח את שלום הציבור וסדרו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ח סעיף י"ב ; רמב"ן, מסכת בבא קמא, סוף פרק ג' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן שפ"ח).

מה הדין: שתיקת הבעלים בשעת היזק – האם ראיה מניעת מחילה?

שתיקת הבעלים בשעת ההיזק אינה נחשבת כמחילה, וחובת התשלום עומדת בעינה כל עוד לא אמרו בפירוש "מחול לך".

הנידון: ראובן ראה את שמעון משתמש בחפצו, חונה בחנייתו או גורם נזק קל לממונו, ושתק באותה שעה ולא מיחה בו בגלוי. כעבור זמן תבע ראובן את שמעון לשלם על הנזק וההנאה. שמעון טען בבית הדין: "הרי ראית אותי בשעת מעשה ושתקת! שתיקתך כהודאה ומחילה דמי!" – האם טענת שמעון מתקבלת?

טענתו של שמעון נדחית כליל, ושתיקת הבעלים בשעת הנזק אינה נחשבת כמחילה.

ההסבר ההלכתי: אדם הרואה שרכושו ניזוק או שנלקח ללא רשות, עשוי לשתוק באותה שעה מסיבות שונות – כגון הלם, בושה, יראה מפני מריבה וקטטה, או רצון לברר את הדין בנחת מאוחר יותר. לפיכך, אין שתיקה זו נחשבת כמחילה על חוב ממוני, וכל עוד הבעלים לא אמרו בפירוש "מחול לך" או "הריני נותן לך במתנה" – חובת התשלומין והפיצוי עומדת בעינה כדת וכדין.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף ג', וסימן שפ"א סעיף א' ; פתחי תשובה, חושן משפט, סימן רמ"א סעיף קטן ב' ; וסמ"ע, חושן משפט, סימן שס"ג).

מה הדין: שבירת חלון קטן בבניין ענק של 30 קומות – כיצד שמים את הנזק?

אדם ששבר חלון זכוכית קטן בבניין משרדים ענק בן 30 קומות – הפוגע חייב לשלם את עלות תיקון החלון והרכבתו כחדש.

הנידון: אדם ששבר חלון זכוכית קטן בבניין משרדים ענק בן 30 קומות – האם שמים כמה נפחת מחירו של כל הבניין בשוק (שאז אין שום ירידת ערך לבניין כולו), או שמשלם את דמי תיקון החלון הספציפי?

הפוגע חייב לשלם את עלות תיקון החלון והרכבתו כחדש. נפסק בשולחן ערוך שכל חפץ או מבנה העומד לתיקון, אין שמים אותו ביחס לכל הנכס כולו, אלא שמים את דמי הנזק הנקודתי כפי העלות הנדרשת להחזיר את המצב לקדמותו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ז סעיף א' ; ובש"ך שם סעיף קטן א').

מה הדין: שבירת שטר כסף או מטבע מזויף שביד חברו – האם המשבר חייב בתשלומין?

מי ששבר או שרף שטר כסף או מטבע מזויף שביד חברו כדי למנוע הכשלת אחרים – פטור מתשלום בבית דין.

אדם שראה ביד חברו שטר כסף מזויף (כגון שטר של 200 שקלים מזויף) או מטבע מזויפת, וחטף את השטר ושיברו/שרפו כדי שלא יבוא חברו להכשיל בו אחרים בשוק – המשבר פטור מתשלומין בבית דין!

הבעלים תבעו לבית הדין וטען: "אף על פי שמזויף הוא, הייתי יכול להשתמש בו או להחזירו למי שנתן ליו!" – האם המשבר חייב בתשלומין?

ההסבר ההלכתי: שטר כסף או מטבע מזויף אינם בעלי ערך ממוני חוקי או הלכתי בשוק, ואסור מן התורה להשתמש בהם מפני איסור גזל, הונאה והכשלה. לפיכך, נכס מזויף זה נחשב בדיני ממונות כ"דבר שאין לו דמים בשוק" וכחפץ דאיסורא, והמאבדו פטור מתשלומין *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רל"ב סעיף י"ח, וסימן שפ"ז סעיף א' ; וסמ"ע, חושן משפט, סימן שפ"ז)*.

נפסק בשולחן ערוך שהמזיק או המאבד חפץ שאינו שווה דמים בשוק – פטור מתשלומין.

מה הדין: שאלת חפץ מילד קטן והחזרתו לקטן שנאבד מידו – השבה לקטן

מי ששאל חפץ מילד קטן והחזירו לידי הילד ואז נאבד – חייב לשלם להורים, כי "השבה לקטן לא שמה השבה".

הנידון: אדם ששאל חפץ (כגון כלי כתיבה, ספר או צעצוע) מילד קטן, וכשסיים להשתמש בו החזיר את החפץ לאותו ילד קטן. לאחר מכן נאבד החפץ מידי הילד. הורי הילד תובעים את השואל לשלם – האם השואל פטור מפני שהחזיר למי שלקח ממנו, או שמא החזרה לקטן אינה נחשבת השבה?

השואל חייב לשלם לבעלים (להורים)!

הכלל ההלכתי קובע: "השבה לקטן — לא שמה השבה". כיוון שילד קטן אינו בר דעת משפטית לשמור על חפצים, ברגע שאדם מבוגר שאל חפץ, הרי הוא נכנס לגדר "שואל" החייב באחריות השמירה כלפי הורי הילד. החזרת החפץ לידיו של הקטן אינה פורקת ממנו את אחריות השמירה.

אמנם, בחפצים פעוטי ערך במיוחד בבית הספר (כגון עיפרון או מחק פשוט) שדרך ההורים למחול ולהפקיר מראש – אין קפידא, אך בחפצים בעלי ערך ממוני החזרה לקטן אינה פוטרת את השואל.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף ד', וסימן שס"ז סעיף ג' ; ובפתחי תשובה שם סעיף קטן ד').

מה הדין: תרנגולים שנכנסו לחנות פיצוחים – האם לבעל החנות מותר להרוג את התרנגולת

המזיקה?

בעל חנות שהרג תרנגולת שנכנסה שוב ושוב לחנותו ואכלה מהסחורה, בעוד שהיה יכול לגרשה בדרך קלה – חייב לשלם את מלוא שוויה, כי "עביד אינש דינא" מוגבל לכוח סביר.

בעל חנות פיצוחים שתרנגולים של השכן נכנסו שוב ושוב לחנותו ואכלו מהגרעינים והסחורה. בעל החנות התרה בבעל התרנגולים שוב ושוב. בפעם הבאה שנכנסה תרנגולת מובחרת ואכלה מהגרעינים, עמד בעל החנות והרג את התרנגולת:

בעל החנות התרה והזהיר את בעל התרנגולים שוב ושוב: "שמור על תרנגולותיך, ואם ייכנסו – אכה אותן!".

בית הדין פסק: בעל החנות חייב לשלם לבעל התרנגולת את מלוא שוויה!

הטעם ההלכתי: אף שקיימא לן "עביד אינש דינא לנפשיה", התר סילוק הנזק מוגבל לשימוש בכוח סביר בלבד. כאשר בעל החנות יכול היה להבריח את התרנגולת במקל, לגרשה או לסגור את דלת החנות, אסור היה לו להרוג ולכלות בעל חיים יקר ערך. כיוון שהרג את התרנגולת כשהיה בידו למנוע את הנזק בדרך קלה יותר, נחשב כמזיק בידיים וחייב בתשלומין *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ז סעיף א' ; פתחי תשובה, חושן משפט, סימן שצ"ז סעיף קטן א' ; סמ"ע, חושן משפט, סימן שצ"ז).*

מה הדין: כלב שננעל ברכב בשמש וקרע את מושבי המכונית – האם נחשב נזק "משונה" (קרן)?

בעל כלב שננעל ברכב לוהט וקרע את המושבים חייב לשלם את מלוא הנזק, כיוון שהוא נזק צפוי מחמת פשיעתו ואינו נזק "משונה" (קרן).

אדם שהכניס את כלבו לתוך מכונית וסגר את החלונות, ויצאה חמה מן הנרתיק והכלב השתולל מתוך חום ומועקה וקרע את כיסאות הרכב – בעל הכלב (או מי שנעל אותו) חייב לשלם את מלוא הנזק!

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ה'): "הניחה בחמה, אפילו חתרה ויצאה והזיקה – חייב, שכיון שהניחה בחמה הרי היא מצטערת ועושה כל שאי אפשר לה לברוח".

בשיעור הובא מעשה שהיה בתל אביב: אדם הכניס את כלבו לרכבו של חברו, נעל את הדלתות והלך למכולת. השמש התלהטה, המכונית הפכה לתנור, והכלב מתוך מצוקת נשימה וחום עז החל לשרוט ולפרוק את מושבי המכונית. בעל הכלב טען בבית הדין ששריטת ריפודים היא נזק "משונה" (קרן) שאין גובים אותו בזמן הזה. בית הדין דחה את טענתו מכל וכל: כאשר מניחים בעל חיים במקום סגור ולוהט, אין זה נזק משונה אלא נזק צפוי לחלוטין. מתוך הצער והחום החיה משתוללת כדי להציל את חייה, והמניח אותה שם נחשב כמי שפשע בידיים וחייב בתשלום נזק שלם.

הטעם ההלכתי: כאשר אדם נועל בעל חיים במקום סגור ולוהט, צפוי מראש שהחיה תשתולל ותנסה לשרוט ולפרוץ כדי להינצל. לפיכך, הנזק אינו נידון כנזק "משונה" (קרן), אלא כנזק צפוי לחלוטין הנגרם

מחמת פשיעת הבעלים שנעלו אותו שם, וחייב לשלם עליו תשלומי נזק שלמים.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שצ"ו סעיף ה' ; הגהת הרמ"א שם ; וים של שלמה, בבא קמא, פרק ששי).

מה הדין: אדם שאמרו לו שחפץ של חברו עשוי כסף והלך ושברו, ואז התברר שהיה עשוי זהב – כיצד משלם?

המזיק חפץ בידיים חייב לשלם את מלוא שווי הזהב, גם אם סבר בטעות שהחפץ עשוי כסף, כי אדם מועד לעולם.

אדם שראה חפץ ביד חברו, ואמרו לו הסובבים שהחפץ עשוי כסף פשוט, והלך ושיבר את החפץ בידיים. לאחר מכן התברר שהחפץ היה עשוי זהב טהור ושוויו פי כמה. המזיק טען: *"אני התכוונתי להזיק חפץ של כסף בלבד, ולפיכך אשלם רק שווי כסף!"*:

המזיק חייב לשלם את מלוא שווי הזהב!

הטעם ההלכתי: אדם המזיק בידיים נידון בהלכה כ"מועד לעולם" (בין בשוגג בין במזיד, בין יודע בין אינו יודע). כיוון שביצע מעשה היזק בגוף החפץ, אינו יכול לפטור עצמו בטענה שעה שהזיק טעה בהערכת שוויו האמיתי של החפץ *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ז סעיף א', וסימן שפ"ח סעיף א' ; סמ"ע, חושן משפט, סימן שפ"ז).*

מה הדין: הצלת חפץ מבית בוער בסיכון אישי – האם המציל מורשה ליטול את החפץ לעצמו?

החפץ המוצל משרפה שייך לבעליו המקורי והמציל חייב להחזירו, אך הבעלים חייבים לשלם למציל את הוצאותיו ושכר טרחתו וסיכונו.

אדם שנכנס לבית או חנות שנשרפו בחירוף נפש ובסיכון עצמי, והציל חפץ יקר (כגון מצלמה יקרה שנחרכה קלות בשוליה). כשהחזיר את החפץ, טען המציל: *"מכיוון שכולם פחדו להיכנס והחפץ היה עומד לאבד כליל, זכיתי בו מן ההפקר!"*:

החפץ המוצל שייך לבעלים המקוריים, והמציל חייב להחזירו!

הטעם ההלכתי: אף על פי שנעשתה ההצלה במקום סכנה, כל עוד הבעלים לא התייאשו מפורשות ולא הפקירו את החפץ, אין החפץ נעשה הפקר. מכל מקום, נפסק בשולחן ערוך שהבעלים חייבים לשלם למציל את כל הוצאותיו, שיפורו ושכרו הראוי על טרחתו וסיכונו *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רנ"ט סעיף ז', וסימן שפ"ו סעיף ג' ; סמ"ע, חושן משפט, סימן רנ"ט ; וקצות החושן שם).*

מה הדין: הוצאת אוויר מגלגלי רכב כדי למנוע נהג מלבצע עבירה או מפגע – האם מותר?

מותר להוציא אוויר מגלגלי רכב, בלי לפגוע בצמיג, כדי למנוע מנהג לבצע עבירה או מפגע ברשות הרבים, והפועל כך פטור מתשלום.

אדם שראה נהג העומד לנסוע ברכבו כדי לבצע עבירה, לגרום נזק לרכוש או לצער את הבריאות ברשות הרבים. האם מותר מן הדין להוציא אוויר מגלגלי הרכב (מבלי לנקר או להרוס את הצמיגים) כדי למנוע את הנזק?

מותר מן הדין להוציא את האוויר מן הגלגלים כדי לעצור את הנהג ולמנוע את המפגע או האיסור!

הטעם ההלכתי: מותר לאדם לעשות דין לעצמו ("עביד אינש דינא לנפשיה") או למנוע עבירה ונזק מן הציבור, בתנאי שהוא עושה זאת בדרך הקלה ביותר שאינה גורמת נזק פיזי בלתי הפיך לגוף הממון. כיוון שהוצאת אוויר אינה הורסת את הצמיג וניתן לנפחו מחדש, הרי זו מניעת נזק מותרת ופטור מתשלומין *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ד' סעיף א', וסימן שע"ח סעיף ג' ; ים של שלמה, בבא קמא, פרק ג' ; ופתחי תשובה, חושן משפט, סימן ד')*.

מה הדין: אישה שנטלה מעות מנכסי בעלה ונתנה לאחיה לטיפול רפואי ללא ידיעתו – האם מותר ליהנות מהמעות?

כשמדובר בסכום ניכר שנלקח בסתר מנכסי הבית – אסור לאח ליהנות מהמעות עד שיברר שהן נכסיה הפרטיים של אחותו או שניתנו על דעת בעלה; סכום זעום שאין הבעל מקפיד עליו – מותר.

אם מדובר בסכום מעות ניכר שנלקח בסתר מנכסי הבית, אסור לאח ליהנות מן המעות עד שיברר בירור נאמן אם המעות שייכות לאחות מנכסיה הפרטיים (כגון משכורתה או נכסי מלוג) או שניתנו על דעת הבעלים, מפני שאין אישה זכאית ליתן מתנות מופלגות מנכסי בעלה ללא ידיעתו.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

אחות ראתה את אחיה השקוע במצוקה רפואית קשה (נזקק לטיפולי השתלת שיניים מורכבים בסך 20,000 שקלים). האישה נטלה מעות מנכסי הבית ונתנה אותם לגיסתה (אשת האח) כדי שתעבירם לטיפול הרפואי, תוך שהיא מזהירה אותה: "אל תספרי לבעלי (האח), כדי שלא להרבות מדנים בבית!". כשהתגבר ספק הלב אצל האח, פנה לשאול האם מותר לו ליהנות ממעות הללו או שמא יש בהן חשש איסור גזל.

נפסק להלכה שאין אישה נאמנת להעביר סכומים גדולים מנכסי בעלה ללא הסכמתו. אמנם אם מדובר בסכומים קטנים שדרך נשים ליתן לצדקה ולחסד, או במעות המגיעות מרווחיה הפרטיים של האישה – המתנה קיימת ומותר ליהנות ממנה.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמ"ח סעיף א', וסימן שס"ח סעיף ד' ; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רמ"ח סעיף ד' ; נודע ביהודה, מהדורה תניינא, יורה דעה, סימן קנ"ח ; פתחי תשובה, יורה דעה, סימן רמ"ח סעיף קטן א' ; ומשנה למלך, הלכות מלווה ולווה).

מה הדין: תאונת אופניים חשמליות ברחוב צפוף – מה חייב הדורס לשלם לנפגע בזמן הזה?

רוכב אופניים חשמליות שפצע הולך רגל חייב מיד בריפוי ובשבת, ובינו לבין קונו חייב גם בנזק, צער ובושת, אף שבית הדין אינו גובה אותם בכפייה בזמן הזה.

רוכב אופניים חשמליות שפגע בהולך רגל ופצע אותו:

בבית דין בזמן הזה: בית הדין גובה ממנו בכפייה את תשלומי הריפוי (הוצאות רפואיות) והשבת (הפסד ימי עבודה), מפני שהם חיובי ממון ישרים.

בינו לבין קונו: חייב הפוגע לשלם לנפגע גם את תשלומי הנזק, הצער והבושת. אף על פי שאין בית הדין גובה קנסות וחבלה אלו בכפייה בזמן הזה, מן התורה החוב מוטל על הפוגע, ואם אינו מפרעו ומפייס את הנפגע בלב שלם – הרי הוא מחזיק ממון שאינו שלו בידו.

הסבר הסוגיה והמעשה מתוך השיעור:

בחור ישיבה צעד ברחוב רשב"ם בבני ברק (רחוב צפוף שאין בו מדרכה רחבה). רוכב אופניים חשמליות נסע במהירות מופרזת, פגע בבחור הישיבה בעוצמה, פצע אותו וגרם לו לחתכים ולחבלות קשות.

אף עלי פי שבזמן הזה אין לנו סמיכה איש מפי איש ואין בית הדין גובה קנסות ודיני חבלה (נזק, צער ובושת) בכפייה, מכל מקום בינו לבין קונו חיוב הממון עומד בעינו מדאורייתא, ועל הפוגע לפצות את הנפגע על כל חמשת הדברים כדי לצאת ידי שמיים ולהתנקות מעוון מזיק וחובל.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן א' סעיף ב', סימן ת"כ סעיף א', וסימן תכ"א סעיף א' ; ש"ך, חושן משפט, סימן א' סעיף קטן ה' ; וים של שלמה, בבא קמא, פרק שמיני).

מה הדין: קצבת ילדים ומענק לידה מביטוח לאומי – למי שייכים המעות לפי ההלכה, לבעל או לאישה?

פסק בית הדין הוא שמענק הלידה וקצבת הילדים מגיעים מן הדין לאם (לאישה), ואין הבעל רשאי לנכותם או לעכבם לעצמו.

הנידון: מענק לידה וקצבת ילדים חודשית המשולמים על ידי המוסד לביטוח לאומי – האם המעות הללו נחשבים כרווחי ונכסי הבעל, או שהם שייכים מן הדין לאם (לאישה)?

הטעם ההלכתי: מענק הלידה ניתן כסיוע וכפיצוי ישיר על צער הלידה, חבלי הלידה והטיפול הראשוני ברכש, השייכים כולם לאם. קצבת הילדים החודשית מיועדת הלכתית ומעשית לכלכלה ולגידול היומיומי של הילדים בפועל, אשר מתבצעים על פי רוב בידי האם, ולפיכך המעות עומדים ברשותה.

(מקורות: שולחן ערוך, אבן העזר, סימן פ' סעיף א' ; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמ"ח סעיף א' ; ופסקי דין רבניים - פד"ר).

מה הדין: קבלת קצבה כפולה או תשלומי טעות מביטוח לאומי – האם חייבים להחזיר?

מי שקיבל מביטוח לאומי קצבה כפולה בטעות חייב להחזיר, אלא אם יש לו תביעה מוכחת וברורה כלפי המדינה – ואז מותר לו לעכב את המעות מכוח "תפיסה בחובו".

אדם שגילה כי המוסד לביטוח לאומי היפקיד בחשבון הבנק שלו קצבה או תשלום כפול בטעות:

המקבל טען: "מכיוון שהמדינה חייבת לי כספים על זכויות קודמות שלא שולמו לי, אעכב את המעות תמורת החוב!" – מה נפסק להלכה?

אם יש לאדם תביעה מוכחת וברורה כלפי המדינה על זכויות ומעות שמגיעות לו בדין ושלא שולמו לו, מותר לו לעכב את מעות הטעות תמורת חובו מכוח דין "תפיסה בחובו" ו"עביד אינש דינא לנפשיה". אך אם אין לו תביעה מוכחת אלא קבלת טעות בעלמא – חייב להחזיר את כל המעות למדינה, מפני שאיסור גזל חל גם על כספי ציבור ומדינה *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ד' סעיף א', סימן שס"ח סעיף א', וסימן שפ"ח סעיף ב' ; שו"ת יביע אומר, חלק ח', חושן משפט ; ופתחי תשובה שם).*

מה הדין: מה תוקף חוקי המדינה והמיסים בהלכה (דינא דמלכותא דינא) – האם מותר להעלים מס?

חובה הלכתית לשמור על חוקי המדינה ועל תשלום המיסים, ואין היתר להעלים מס או לעבור על חוקי המלכות, כיוון שיש לחשוש לכל השיטות המחייבות בדבר.

בעניין תוקפם ההלכתי של חוקי המלכות והמיסים *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ט סעיפים ו'–ח')* הובאו בשיעור ארבע שיטות מרכזיות בפוסקים:

תוקף מוחלט: דינא דמלכותא דינא בכל דבר שאינו נוגד דין תורה מפורש, חוץ ממסים מסוימים שתלמידי חכמים פטורים מהם *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ט סעיף ו')*.
אינו דין: לדעת רבנו תם ותוספות אין תוקף לדינא דמלכותא בארץ ישראל או במלכות שאינה נוהגת כמשפט המלכים הקצוב *(תוספות, סנהדרין כ"א ע"ב)*.
ספק הלכתי: תוקף חוקי המלכות נתון בספק שקול בראשונים, ולכן נקטינן "ספק דאורייתא לחומרה" שלא לגזול, אך אין בית הדין מוציא ממון מספק *(קצות החושן, סימן שס"ט ס"ק ג')*.
תקנות בני העיר: אף אם אין דינא דמלכותא דינא, חוקים המיועדים לתיקון בני העיר ושמירת הסדר (כגון חוקי תנועה, בנייה ומיסי עירייה) תקפים מכוח "תקנות בני העיר" *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ט סעיף י"א)*.
לפיכך, אין היתר להעלים מס או לעבור על חוקי המלכות, כיוון שיש לחוש לשיטות המחייבות מדאורייתא ומדרבנן ולתקנות בני העיר המבטיחות את סדר המדינה והציבור.

מה הדין: מס שקצב המלך והגבאי שתפס נכס מאחד מבני העיר – האם זה גזל, ומי משלם?

מס שקצבה הרשות על בני העיר אינו גזל, ובלבד שלא יפלה בין אזרח לאזרח. אם הגבאי נטל לעצמו מעבר למס הקצוב – הרי זה גזל גמור בידו.

נפסק בשולחן ערוך *(חושן משפט, סימן שס"ט סעיף ז')* שמלך ששם מס קצוב על בני העיר, על כל איש או על כל שדה, אין זה גזל, ובלבד שלא יפלה בין אזרח לאזרח.

אם הרשות קצבה מס כולל על השכונה או העיר, והגבאי תפס נכסים מאחד מבני העיר כדי לגבות את המס הכולל – אין זה נחשב גזל, ועל שאר בני העיר לשלם ולפצות את אותו אדם שנלקח ממנו המס עבור כולם.

אך אם הגבאי נטל לעצמו מעבר למס הקצוב, הרי זה גזל גמור בידו *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ט סעיף ח')*.

מה הדין: עד איזה גיל האב חייב במזונות ילדיו – גיל שש, שתים עשרה או שמונה עשרה?

האב חייב לזון את ילדיו מן הדין עד גיל שש; מגיל שש עד שתים עשרה או שלוש עשרה חיובו מדרבנן ומדין צדקה, ומגיל 12 עד 18 חל חיוב מכוח תקנת הרבנות הראשית.

עד גיל שש: האב חייב לזון את ילדיו מן הדין *(שולחן ערוך, אבן העזר, סימן ע"א סעיף א')*.
מגיל שש עד שתים עשרה או שלוש עשרה: החיוב מדרבנן, מדין תקנת אושא ומדין צדקה *(שולחן ערוך, אבן העזר, סימן ע"א סעיף ב')*.
מגיל 12 עד 18: תקנת הרבנות הראשית מחייבת את האב במזונות עד גיל 18. מרן החזון איש זצ"ל נקט שתקנה זו חלה מדין חיוב צדקה כשהאב אמיד, ואין לנהוג בכפייה ובמאסר נגד אב עני שאין לו במה לזון, אלא ידונו בבית הדין לפי צורכי הילדים ויכולת האב המציאותית *(שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק ד' סימן ל"ח)*.

מה הדין: זקנים וחולים מעל גיל שמונים – האם חייבים לצום, ומה עושים ביום הכיפורים?

זקנים חלשים או חולים מעל גיל 80 פטורים מן הצום, ואסור להם להחמיר על עצמם ולצום מפני סכנת נפשות.

אסור להם לצום בשום פנים ואופן, מפני שהצום עלול לסכן את חייהם *(שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרי"ח סעיף א')*.

מה הדין: מניקה שחשה חולשה בצום – האם מותר לה לאכול ולשתות בתשעה באב וביום הכיפורים?

מניקה שחשה חולשה ויש חשש שייפסק החלב לתינוק – אוכלת ושותה כרגיל, אף בתשעה באב ובשאר הצומות.

בתשעה באב פוסקים כדעת הגר"ש זלמן אוירבאך זצ"ל שאין צורך להחמיר בשאיבה מראש.

ביום הכיפורים פוסקים כדעת הגר"ב אבא שאול זצ"ל שיש להיערך מראש ולשאוב חלב במידת האפשר *(משנה ברורה, סימן תרי"ז ; ושו"ת מנחת שלמה)*.

מה הדין: כדורי שינה וריטלין בשבת – האם מותר ליטול?

מותר ליטול כדורי שינה וכדורי ריטלין בשבת, מפני שאינם באים לרפא מחלה או מכה בגוף אלא להסדיר מצב תפקודי או שינה.

ההיתר מבוסס על כך שאין כאן רפואה לחולה או למכה בגוף, שהיא האסורה בשבת *(שולחן ערוך, אורח חיים, סימן שכ"א ; ושמירת שבת כהלכתה)*.

מה הדין: כדור מר בשבת – האם מותר לרסק אותו ולבטל את טעמו בקפה שחור מר?

מותר לרסק כדור מר (כגון אקמול) במכשיר מיועד ולהכניסו לתוך קפה שחור מר כדי לבטל את טעמו ולשתותו בשבת.

הטעם: ביטול איסור דרבנן ומראה התרופה בדרך זו מותר לחולה, כך הורו הגרח"פ שיינברג זצ"ל והגר"מ לוי זצ"ל.

מה הדין: האם מותר לזרוק חפצים של מישהו אחר שהונחו אצלי בבית ללא רשות?

מותר לבעל הבית לפנות ולזרוק את החפצים אל מחוץ לרשותו, ואינו נחשב כמזיק או כגזלן. יסוד הדין מבוסס על נפסק בשולחן ערוך חושן משפט (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שיט), לפיו מי שמכניס חפצים או מניחם ברשות חברו שלא כדין ובלא רשות מפורשת, נחשב כמי שסותם ומצר את צעדיו של בעל הבית.

בעל הרשות אינו מחויב להפוך לשומר בעל כורחו על ממון שהונח אצלו בפלישה. זכותו הקניינית והמשפטית מאפשרת לו להגן על רכושו ולפנות את המפגע כדי להשיב לעצמו את זכות השימוש הפרטית שלו. עם זאת, אם בעל הבית הזיק לחפצים הללו בשוגג תוך כדי הפינוי, הוא פטור, אך אסור לו לשבור אותם בידיים במזיד ובכעס אם ניתן לפנותם בשלמותם.

מה הדין כשאדם מזיק לחברו בגלל 'אונס גמור' שאינו תלוי בו בכלל?

בדין מזיק באונס גמור קיימת מחלוקת יסודית בין הראשונים, כאשר מרן השולחן ערוך מחייב והרמ"א פוטר.

שיטת הרמב"ן והשולחן ערוך: מזיק באונס גמור חייב בתשלום מלא. הש"ך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שעח) לומד בדעת מרן המחבר והרמ"בם שאין חילוק, ו"אדם מועד לעולם" – בין בשוגג ובין באונס. הסברא היא שבניגוד לעבירות שבין אדם למקום שבהן אונס רחמנא פטריה, בדיני נזיקין התורה מחייבת את האדם על עצם התוצאה המזיקה בשטח.
שיטת תוספות והרמ"א: תוספות (בבא קמא כז) פוסקים שבאונס גמור ומוחלט (כגון נפילה מחמת רוח שאינה מצויה כלל) האדם פטור. להלכה, בתי הדין בוחנים היטב את גדרי האונס, שכן אם הייתה לאדם שמץ של רשלנות או מודעות מוקדמת, אין זה אונס גמור ולכולי עלמא יהיה חייב.

מה הדין: האם אדם שנסע במהירות מופרזת בערב שבת והזיק מכוניות פטור בגלל שנסע לדבר מצווה?

הנהג חייב בהחלט לשלם נזק שלם על כל הרכוש שהרס, ואינו יכול להתנער מאחריות מכוח ריצת מצווה.

אמנם קיימת הלכה בשולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שפ) שמי שרץ לצורך מצווה או בערב שבת בין השמשות והזיק – פטור, כדי שלא לעכב בני אדם מקיום מצוות ותקנת הציבור; אך פטור זה נאמר אך ורק על ריצה או נסיעה נורמלית ומקובלת של ערב שבת ("כדרכו"). אדם הנוהג במהירות מטורפת, מופרזת ומסוכנת, או תחת השפעת אלכוהול, הרכב שלו הופך אוטומטית ל"דבר שדרכו להזיק", וזו פשיעה גמורה שאינה נחשבת לדרך נסיעה ברשות הרבים, ולכן חובת התשלומים עליו מלאה.

מה הדין: כמה צריך לשלם גנב או גזלן אם השווי של החפץ הגנוב השתנה ועלה?

הכלל ההלכתי היסודי קובע כי "כל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה", אך אם היה שינוי במחיר והחפץ נאבד בידיים, משלמים את המחיר הגבוה.

בהלכות גזילה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שנד) נפסקו שני מצבים:

1. אם החפץ קיים בעין: הגנב יכול להחזירו כמות שהוא ולומר לנגזל "הרי שלך לפניך".

2. אם החפץ נאבד או נצרך לאחר שעלה מחירו: לפי הנתיבות (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שנד), אם חל שינוי במחיר והגנב בזבז או צרך את החפץ בידיו כשהיה יקר, הוא נהנה משבח הגזלה ומחויב לשלם את המחיר הגבוה ביותר שבין שעת הגזלה לשעת העמדה בדין. מאידך, דעת קצות החושן היא שאם הגנב פשע בשמירת החפץ והוא נאבד מעצמו, היות ואין עליו דין שומר רגיל, הוא משלם רק כשעת הגזלה המקורית.

בשאלת גנב שפשע בשמירת החפץ קיימת מחלוקת בין הסמ"ע לקצות החושן בסימן שנד, והכרעת בית המדרש נוטה לפטור מהמחיר החדש בנסיבות מסוימות:

שיטת הסמ"ע: גנב שפשע בשמירת הגזלה והיא נאבדה מחמת רשלנותו, מקבל באותו רגע סטטוס אקטיבי של "מזיק בידיים". היות והוא נחשב כמזיק ברגע האיבוד, פקע הכלל הרגיל של משלמים כשעת הגזלה, ועליו לשלם לנגזל את המחיר המעודכן והגבוה של שעת הפשיעה.
שיטת קצות החושן: הגנב אינו מוגדר כ"שומר" של הנגזל (שהרי החפץ אינו מופקד אצלו ברצון), וממילא לא שייך עליו חוב שמירה של "פשיעה". לכן, הוא נותר מחויב בערך המוצר כשעת הגזלה המקורית בלבד, אלא אם כן צרך או כילה את החפץ בידיו.
בשיעור הובאה השוואה בין שני בני אדם שנגזל מביתם מאוורר חשמלי לפני 50 שנה:

ראובן שגזל מאוורר והמאוורר עדיין קיים בביתו ופועל כסדרו – משיב את המאוורר הישן עצמו לבעליו, ובכך הוא מקיים מצוות עשה של "והשיב את הגזלה".
שמעון שגזל מאוורר זהה לפני 50 שנה אך המאוורר נשבר ונזרק – מנסה כעת להשיב דמיו. הוא אינו משלם מחיר של מאוורר חדיש כיום, אלא משלם את השווי שהיה למאוורר ההוא בשעת הגזלה לפני 50 שנה, כשהוא מתורגם לערך המטבע של ימינו.
גזלה שנאבדה או נשברה: אם החפץ אבד או נשבר – חייב הגזלן לשלם את דמיו לפי שוויו בשעת הגזלה (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף א').

גזלה הקיימת בעין: אם החפץ הנגזל שמור וקיים ביד הגזלן ולא נעשה בו שינוי השם או שינוי מעשה – מן התורה חייב להחזיר את החפץ עצמו לבעליו, אפילו עברו שנים רבות ומחירו בשוק עלה או ירד. נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף א'): "ואם הגזלה קיימת בעין כמות שהייתה – מחזיר הגזלה עצמה לבעלים ואומר לו הרי שלך לפניך".

מה הדין אם מישהו גזל דולרים וכעת שער הדולר עלה בצורה משמעותית?

הגזלן מחויב לשלם את הערך הגבוה לפי השער החדש, ואין בדבר שום חשש של איסור ריבית. מכיוון שחוב הגזילה הבסיסי נקבע בשעת הגזלה, אם הגזלן החזיק במעות והוציא או בזבז אותם לאחר ששער הדולר זינק, הוא נהנה ישירות מגוף הממון של חברו בעיצומו של היוקר, ועל כן עליו לפצות את הנגזל לפי השער הגבוה.

אדם שגזל מחברו חבילת שטרות של דולרים לפני שנים רבות (כגון 20,000 דולר), וכעת הוא בא להשיב את החוב כאשר שער הדולר השתנה – ההלכה מבחינה בזה בבירור בין מצב שהשטרות המקוריים קיימים לבין מצב שהמעות כבר הוצאו:

כששטרות הדולרים המקוריים קיימים בעין: אם שטרות הדולרים המקוריים עדיין שמורים ביד הגזלן, מן התורה חובה עליו להחזיר את שטרות הדולרים עצמם לנגזל, ואומר לו "הרי שלך לפניך", אף על פי שבשעת הגזלה היה שער הדולר 5 ש"ח וכעת ירד ל-3.5 ש"ח *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף א')*.

כשהדולרים כבר הוצאו או הומרו: אם הגזלן הוציא את המעות או המיר אותן בשקלים, נפסק להלכה שכל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה. לפיכך, אם בשעת הגזלה היה שער הדולר גבוה (כגון 5 ש"ח לדולר), חייב הגזלן לשלם לנגזל את השווי הגבוה שהיה לדולרים בשעת הגזלה, ואינו יכול לפטור עצמו בחישוב לפי השער הנמוך של היום *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ו סעיף א' ; ובקצות החושן שם)*.

בשיעור הובאה סוגיה מרתקת לגבי הפסד עסקת נדל"ן: מה הדין אם הנגזל התכוון לקנות ב-20,000 דולר הללו דירה קטנה לפני עשרים שנה, וכעת בשל גזלת המעות נמנעה ממנו הרכישה והדירה שווה כיום 200,000 דולר? השיב הרב: בדיני אדם בבית דין פטור הגזלן מתשלומי מניעת הרווח, מפני שדין "מבטל כיסו של חברו" נחשב כגרמא בנזיקין. אמנם, בידי שמיים וממידת חסידות ויושר, מן הראוי לגזלן ששב בתשובה לפצות את חברו ולפייסו על ההפסד הריאלי הנגרם לו *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שע"ה סעיף א' ; וסימן שס"ג סעיף ו')*.

מה הדין: האם מותר לקנות חפץ מעוקל או מוצר שנמכר דרך 'הוצאה לפועל'?

מותר לקנות חפצים מהוצאה לפועל, ואין הקונה עובר על איסור "חולק עם הגנב". פסק זה נסמך על עדות והוראה למעשה שקיבל הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א מפי הגדול הגאון הרב חיים פנחס שיינברג זצ"ל.

הנידון: אדם המבקש לרכוש דירה או ציוד במחיר מוזל דרך כונס נכסים או מערכת ההוצאה לפועל — האם מותר לו לעשות כן מן הדין, או שמא יש לחוש שהנכס נלקח מבעליו שלא כדת תורה ויש בכך איסור נהנה מן הגזל?

בסוגיה זו יש לבצע חילוק יסודי וברור בין רכישת דירת מגורים לבין רכישת חפצים ומיטלטלין.

הסיפור מן השיעור

הרב הביא בשיעור את הוראתו המפורשת של מורו ורבו, הגאון רבי חיים פנחס שיינברג זצ"ל (ראש ישיבת תורה אור), אשר פסק כי קניית בית ודירת מגורים מהוצאה לפועל מותרת לכל הדעות.

הסבר הדבר: כאשר אדם רוכש דירה ונוטל משכנתא מן הבנק, הבית משועבד לבנק מראש על פי חוק ועל פי משפט המשכנתאות. הלווה קבל על עצמו מדעת וברצון שאם לא יעמוד בפירעון התשלומים – הבנק יממש את השעבוד ויכניס את הבית לכינוס נכסים. נמצא שאין זו "גזלה", אלא גביית חוב ממשועבדים כדת וכדין.

לעומת זאת, לגבי חפצים ומיטלטלין שנלקחו מבית הלווה על ידי עיקולים שונים – אם העיקול נעשה שלא על פי פסיקת בית דין תורני, יש לחוש לחפצים גזולים, ואין לקנותם אלא אם כן ברור שהיו אלו דברים המשועבדים מן הדין.

(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קי"ה סעיף א': "בעל חוב גובה מנכסים משועבדים שקנה הלווה באחריות... וכל ששעבד נכסיו מדעתו, גבייתו גבייה מעליא ואין בה משום גזל" ; וכן בחושן משפט, סימן שס"ט סעיף ה': "דינא דמלכותא דינא בכל דבר שהוא תקנת לבני המדינה וכל שנעשה בשעבוד מפורש").

מה הדין: מי צריך לחפש את מי – האם הגזלן מחויב לרוץ אחרי הנגזל כדי להחזיר לו את הכסף?

מעיקר הדין, ומכוח "תקנת השבים", לאחר שהגזלן הודיע לנגזל שהגזלה אצלו – הנגזל צריך לבוא אל הגזלן ולקחתה.

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שסז) קיימת הבחנה דקה בפוסקים:

1. חובת ההודעה המוקדמת: הגזלן מחויב בראש ובראשונה ליצור קשר ולהודיע לנגזל: "דע לך שהחפץ או הממון שלך נמצאים ברשותי".

2. חובת המאמץ הפיזי: אם הנגזל שינה את מקומו או עזב את הארץ, חכמים תיקנו מפני "תקנת השבים" שהגזלן אינו צריך להוציא הוצאות מרובות ולרדוף אחריו, אלא הנגזל יבוא וייטול.

3. אם הגזלן עזב את המקום: פוסק הש"ך שאם הגזלן הוא זה ששינה את מקומו ועזב, חובת החיפוש חוזרת לפתחו של הגזלן, ועליו לטרוח ולהשיב את הגזלה למקומה המקורי.

מה הדין: מה יעשה אדם שגנב בעבר מהרבים (כמו נהג אוטובוס, מוכס או בעל חנות) ואינו יודע למי להחזיר?

הלכה פסוקה היא בגמרא (בבא קמא פח) ובשולחן ערוך, שמי שגזל את הרבים ואינו מכיר את הנגזלים הספציפיים – יעשה בהם 'צורכי רבים'.

הגזלן מחויב לקחת את דמי הגניבה ולהשקיע אותם בדברים המשמשים את כלל הציבור באותו מקום שבו גנב (כגון תרומת סידורים לבית כנסת, בניית ספסלים ציבוריים, או תרומה לקרן חסד כללית). הרעיון ההלכתי הוא שעל ידי כך, גם הנגזלים המקוריים או בניהם ייהנו מהממון הזה בסופו של דבר. הגאון הרב שיינברג זצ"ל הורה למעשה שאפשר לתת את הכסף לגבאי צדקה מוסמכים, והגבאי יזכה ויקצה את הכסף עבור "אני הגזלים" (הנגזלים שאינם ידועים), ובכך יצא הגזלן ידי חובת השבה גמורה לצאת ידי שמיים.

מה הדין: האם ילד קטן (מתחת לגיל מצוות) שגנב או שבר חפץ חייב לשלם כשיגדל?

מעיקר הדין קטן שהזיק או גנב – פטור מלשלם, ואפילו לאחר שיגדל אין בית דין יכול לחייב אותו; אך אם החפץ קיים או שהוא נהנה ממנו, יש חובת תשלום.

בפתחי תשובה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שמג) מובאים שני סייגים מרכזיים לחילוק זה:

1. דין נהנה: אם הקטן לא רק הזיק או איבד, אלא אכל או נהנה מגוף הגניבה באופן ישיר (כגון שגנב אוכל ואכלו, או לקח חפץ והשתמש בו), כאשר הוא גדל ויש לו ממון משלו, בית הדין יחייב אותו לשלם מדין "נהנה" ודיני ממונות רגילים (ולא מדין מזיק).

2. מידת חסידות: הרמ"א פוסק שאף שפטור בדיני אדם, ראוי לקטן כשיגדל לשלם את דמי הנזק כדי לצאת ידי שמיים ולזכות לכפרה על מעשיו. (הערה: ההורים פטורים מלשלם על נזקי ילדיהם הקטנים, אלא אם כן הניחו חפץ מסוכן במקום פשוע).

מה הדין: האם יש תוקף הלכתי לאישה שגנבה או הזיקה בזמננו, והאם היא חייבת בתשלום?

בזמננו, בניגוד לעבר, אישה שגנבה או הזיקה חייבת לשלם מיד מתוך נכסיה, ואין אומרים "נפגעות בהן ומשלמות לאחר זמן".

בבית המדרש 'הוראת המשפט' ובפסקי דין של 'חוקת משפט' נקבע כי בזמננו נשים מוגדרות כבעלות מעמד ממוני עצמאי לחלוטין מכוח מנהג המדינה והמציאות הכלכלית. נשים רבות עובדות, מנהלות חשבונות בנק פרטיים או משותפים, מחזיקות בכספי מלוג, או מקבלות קצבאות ממשלתיות ישירות לחשבונן. לכן, יש להן יכולת גבייה מיידית, ודינן שווה לחלוטין לדינו של איש לכל חיובי נזיקין, גזילה ותשלומי ממון.

בבית הדין 'חוקת משפט' מקובל לפסוק שיש לפחות חמש סיבות הלכתיות יסודיות מדוע בזמננו יש לנשים מעמד ממוני עצמאי: נשים רבות עובדות ומחזיקות בחשבונות בנק, יש להן כספי מלוג, מעשה ידיהן שלהן

מכוח מנהג המדינה, או שהן מקבלות קצבאות ישירות (כמו קצבת ילדים).

מה הדין: לקחתי רכב ללא רשות (גזלן) והחזרתי אותו אחרי שנסעתי בו מאות קילומטרים, האם אני יכול לומר "הרי שלך לפניך"?

הגזלן אינו יכול להחזיר את הרכב באמירת "הרי שלך לפניך" בלבד, אלא הוא מחויב לשלם על ירידת הערך והפחת שגרם בנסיעתו.

בשולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שסג) מבואר שחפץ חוזר בעין כל עוד לא עבר "שינוי גמור". אולם, בבית המדרש דנו על פי דברי נתיבות המשפט והחזון איש, שנסיעה ממושכת ברכב המעלה את הקילומטראז' יוצרת "הכחשה ניכרת" בגוף הרכב (בדומה לגוזל אתרוג ומחזירו לאחר חג הסוכות, שאיבד את עיקר שוויו השימושי). מכיוון שהשימוש ברכב יוצר פחת ממשי בגוף המוצר ומוריד את ערכו בשוק, הגזלן אינו נפטר בהשבת המפתח, אלא בית הדין ישום את ירידת הערך הממונית שנגרמה לרכב בין שעת הגזלה לשעת ההחזרה, ועליו לשלם את ההפרש במלאו.

אם הגזלן השתמש ברכב בעצמו הוא פטור מדמי שכירות, אך מה הדין אם הוא השכיר אותו לאחרים?

אם הגזלן השכיר את הרכב הגזול לאדם שלישי וקיבל ממנו כסף – כל דמי השכירות שייכים ומיועדים ישירות לנגזל (בעל הרכב).

בדין זה קיימת הבחנה דקה בפוסקים:

1. נסע בעצמו: הגזלן פטור מדמי שכירות משום שהוא קיבל על עצמו "אחריות אונסין" מוחלטת (שאם הרכב יישרף או ייפגע באונס גמור הוא ישלם על כולו מכיסו), ולכן התורה החשיבה אותו כבעלים לעניין השימוש העצמי.

2. השכיר לאחרים: הרמ"א פוסק (בשם המרדכי ותוספות) שהרווח הממוני שהפיק הגזלן מחפצו של חברו שייך לנגזל. הטעם לכך הוא שברגע שהגזלן עושה עסק ומפיק רווח ממוני ישיר מרכוש שאינו שלו, כסף זה מוגדר הלכתית כעין "שבח הגזלה" או "גזלה נוספת" הנובעת מגוף החפץ, והוא מחויב להעביר את כל הסכום לבעלים האמיתי.

מה הדין: קניתי מוצר בשוק או ברשת והתברר שהוא גנוב, האם הבעלים המקורי יכול לקחת לי אותו בלי להחזיר לי כסף?

הדבר תלוי במעמדו של המוכר ובחוק המדינה, מכוח 'תקנת השוק' ו'דינא דמלכותא דינא'.

מעיקר הדין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שנו): אם קנית מאדם פרטי הידוע כ"גנב מפורסם", לא עשו בו תקנת השוק והבעלים לוקח את החפץ בחינם. אך אם קנית בתום לב מאדם רגיל בשוק, הבעלים

המקורי חייב לשלם לך את מלוא הדמים ששילמת לגנב כדי לקבל את החפץ שלו בחזרה ("תקנת השוק" – כדי שלא למנוע מאנשים לקנות בשוק).
מכוח החוק המקובל בזמננו: בבית המדרש הדגישו את דברי הש"ך והחזון איש, לפיהם חוקי המדינה (דינא דמלכותא) המגנים על קונה בתום לב מחייבים הלכתית מכוח תקנת הציבור. היות והחוק הקיים מונע עשיית עושר ולא במשפט, בית הדין מיישם את דינא דמלכותא בשילוב המנהג ומחייב החזר דמים מלא לקונה.

מה הדין: קרעתי למישהו צ'ק או גרמתי לו להפסד כספי עקיף (גרמה) – האם בית דין יכול לחייב אותי לשלם?

אם הנזק מוגדר כ"גרמי" (נזק עקיף אך ודאי ומיידי), בית הדין מחייב בתשלום מלא; אך אם הוא מוגדר כ"גרמה" גמורה, פטור מדיני אדם וחייב לצאת ידי שמיים.

ההוראה למעשה בבתי הדין בזמננו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שפח) היא שמחייבים בנזק בגרמי בהתקיימם של 4 תנאים יסודיים:

1. מזיד: המעשה נעשה מתוך כוונה להזיק או מודעות מלאה לנזק.

2. נזק מיידי: ההפסד משתלשל מיד עם עשיית הפעולה.

3. ביד: המזיק מבצע את הפעולה הישירה בגופו.

4. ברי היזקא: הנזק הוא ודאי לחלוטין (כמו קריעת צ'ק או שטר חוב של חברו, שמונעת ממנו לגבות את חובו באורח ודאי).

המקור בפסיקה: הש"ך, הגר"א והחזון איש מכריעים כדעת המחייבים, ובתי הדין משתמשים בכך ככלי אכיפה חריף כנגד מזיקים בעקיפין.

אם הנזק רחוק ובלתי צפוי (גרמה), המזיק פטור בבי"ד, אך המאירי (בבא קמא נ) פוסק שמי שאינו משלם חיובי שמיים בגרמה – פסול לעדות ונחשב רשע.

מה הדין: האם מותר לי לשבור חלון של רכב או לפרוץ מחסן פרטי כדי להציל אדם שנמצא בסכנת חיים?

מותר ואף מצווה גמורה להזיק ולשבור רכוש פרטי כדי להציל נפש חיה, ויש חלוקה ברורה בחובת התשלומים לאחר מכן.

הכלל ההלכתי (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שפ) קובע כי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, והמציל נפש רשאי לפרוץ ולהרוס כל מכשול העומד בדרכו. חובת הפיצוי על הרכוש שנשבר נקבעת כך:

המציל את עצמו: אם אדם פרץ והזיק רכוש כדי להציל את חייו שלו – הוא חייב לשלם לבעל הרכוש על החלון או המחסן שנשברו לאחר שיחולץ מהסכנה.

המציל את חברו (צד ג'): אם אדם הזיק רכוש של פלוני כדי להציל את אלמוני – המציל פטור לחלוטין מלשלם מכיסו! חכמים קבעו תקנה מיוחדת שאם נחייב את המצילים לשלם על נזקי רכוש, אנשים יימנעו מלהציל את חבריהם בשעת צרה. חובת התשלום במקרה זה מוטלת על הניצול (אם יש לו ממון לפרוע).

מה הדין: האם מותר להעתיק תוכנה, קובץ מוזיקה או ספר דיגיטלי לשימוש אישי?

בסוגיית "גזל חכמה" וזכויות יוצרים קיימות חמש שיטות מרכזיות בקרב פוסקי דורנו, והמנהג למעשה מחלק בין מוצר ישן לעומד למכירה אקטיבית.

1. שיטת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל: יש איסור גמור מדין תורה של גזל. היוצר מחזיק בבעלות רוחנית מלאה על יצירתו, והמעתיק ללא רשות נחשב כגזלן.

2. שיטת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: אין הגדרה של "גזל" על דבר שאינו חומרי, וחומר דיגיטלי נחשב כעין "אבידה מדעת". אך אם אדם היה קונה את התוכנה בכל מקרה, יש להימנע.

עם זאת, אם ברור שהאדם לא היה קונה את התוכנה בשום אופן, קל יותר להתיר.

3. שיטת הגר"ע יוסף והגר"ב ציון אבא שאול זצ"ל: אסור להעתיק לצורך מסחר והפצה, אך מותר לאדם להעתיק לעצמו לשימוש אישי פרטי (ובלבד שאינו מפיץ הלאה).

4. שיטת הגרח"פ שיינברג זצ"ל: מהקובץ המקורי אסור להעתיק, אך אם הקובץ כבר הועתק ועבר ברשת, מותר להעתיק מאותו קובץ מועתק שכבר עבר שינוי רשות.

5. להלכה למעשה: בבית המדרש הכריעו שיש להחמיר בתוכנות וקבצים חדשים העומדים למכירה מסחרית ומקפידים עליהם, אך בתוכנות ישנות שכבר אינן משווקות ואין לגביהן הקפדה, נחשבות כהפקר ומותר להעתיקן.

מה הדין: חיברתי ספר לימוד ואני אוסר לעטוף אותו או ליילן אותו כדי שייקרע ויקנו חדש – האם יש לכך תוקף הלכתי?

אין שום תוקף הלכתי לאיסור זה, והקונה רשאי לעטוף, לכרוך או ליילן את הספר בכל דרך שירצה.

בבית המדרש דנו במעשה מפורסם באדם שהדפיס ספר לימוד לילדים וכתב עליו איסור מפורש ליילן את הכריכה, מתוך כוונה שהספר ייקרע במהירות וההורים ייאלצו לרכוש ספרים חדשים בכל שנה. פסק הדין נקבע בצורה נחרצת: ברגע שאדם מוכר חפץ חומרי (ספר, נייר או כריכה), הוא מעביר בעלות קניינית מלאה ומוחלטת לקונה. מוכר אינו יכול להשאיר לעצמו "זכות בגוף החפץ" המונעת מהקונה לשמור על הרכוש הפרטי שלו מפני קלקול ובלאי. זכויות יוצרים מגינות על התוכן הרוחני והחכמה, אך אינן יכולות לאסור על אדם להגן על הנייר הפרטי שלו, ומותר ליילן את הספר ללא שום חשש גזל.

מה הדין: אדם שפלש לשטח שלי, בנה מנהרה או חפר תחת הבית שלי – מה הסטטוס ההלכתי שלו?

החלל שנחפר שייך הלכתית לכלל בעלי הקרקע (השכנים), והפולש נידון כ"יורד לשדה חברו שלא ברשות" שידו על התחתונה.

הכלל היסודי בדין תורה קובע כי "קרקע לעולם אינה נגזלת" (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שעא). הקרקע נשארת תמיד תחת בעלותו ההלכתית של הבעלים המקורי, והפולש מוגדר אך ורק כגזלן שימושים. בבית המדרש דנו במקרים קשים בבניינים משותפים שבהם דיירים חפרו בחשאי חללים ענקיים מתחת ליסודות הבניין כדי להרחיב את דירתם. פסק הדין קובע כי מכיוון שחפירה זו נעשתה שלא ברשות, השכנים יכולים לתבוע את הריסת המבנה והחזרת המצב לקדמותו, או לחילופין להשאיר את המבנה ולשלם לו רק את ההוצאות המינימליות או שווי השבח – הנמוך מביניהם, והחלל עצמו נותר בבעלות משותפת.

פסק הדין: חפירה זו מוגדרת כנזק ישיר וכפלישה.

מה הדין: מצאתי ארנק של גוי באוטובוס או ברחוב – האם אני חייב להחזיר לו על פי ההלכה?

מעיקר הדין אבידת גוי מותרת, אך בזמננו חובה גמורה להחזירה מן התורה בכל מקרה שבו אי-ההחזרה תגרום לחילול השם.

בדין אבידת גוי (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שמח) קיימת הבחנה חדה בין עיקר הדין היבש לבין החובה מחמת כבוד הבריות וקידוש השם:

מעיקר הדין: התורה פטרה מהשבת אבידה לגוי, שנאמר "לכל אבידת אחיך" – אחיך ולא גוי.
מכוח קידוש השם וחילול השם: הגמרא והפוסקים קובעים באורח נחרץ שאם החזרת האבידה תביא לידי קידוש השם (שהגויים ישבחו את יושרם של ישראל), או שבאי-החזרתה יהיה חילול השם (שיגידו שהיהודים רמאים) – יש חובה גמורה מן התורה להחזיר את האבידה. בבית המדרש הובהר כי בזמננו, במרחב הציבורי המשותף, כמעט תמיד אי-החזרה תיוודע ותגרום לחילול השם קשה, ולכן חובה מוחלטת להשיב את האבידה לבעליה.

מה הדין: האם זכייה במשחקי קובייה, פוקר או מפעל הפיס נחשבת לגזל?

הימורים קבועים נחשבים ל"גזל מדברי סופרים", אך השתתפות חד-פעמית במפעל הפיס או בהגרלות ציבוריות מותרת לחלוטין ואינה נחשבת לגזל.

במשחקי קובייה והימורים דנה הגמרא סביב המושג "אסמכתא לא קניא" (כאשר אדם מתחייב לשלם כסף על סמך ציפייה שינצח, אך ללא גמירות דעת אמיתית להקנות אם יפסיד). הרמ"בם פוסק שכל המרוויח במשחקים אלו מחזיק בממון שהוא "גזל מדרבנן". אולם, הרמ"א והאחרונים מסייגים שהאיסור חל בעיקר על "יושבי קרנות" שאין להם מלאכה אחרת וכל חייהם נשענים על הימורים, שכן אינם עוסקים ביישובו של עולם. מאידך, בהגרלות ציבוריות מוסדרות כמו מפעל הפיס, הכסף נאסף לקופה כללית מראש ברצון מלא

של כלל הקונים המוחלים על כספם מיד, והקניין חל ללא תלות ישירה בהסמכתא עתידית, ולכן הזכייה מותרת וכשרה.

אך אם יש לאדם עבודה קבועה ומספקת, והוא מהמר באופן חד-פעמי או משחק במפעל הפיס – הדבר מותר.

שיטת הרמב"ם: מי שמשחק בקובייה או מהמר, הממון שהוא מרוויח נחשב "גזל מדברי סופרים" (גזל מדרבנן). הסיבה לכך היא שאין פה קניין שלם, שכן המפסיד לא באמת רצה לתת את כספו מרצונו החופשי אלא סמך על המזל.

מה הדין: האם מותר להפעיל לחץ ממושך על מוכר כדי שיסכים למכור לי חפץ או דירה, ומהם גדרי "לא תחמוד"?

הפעלת לחץ כבד והפצרות חוזרות ונשנות על אדם כדי שימכור חפץ פרטי שאינו מעוניין למכור, מהווה איסור דאורייתא של "לא תתאוה", ואם המוכר נשבר ומכר – הקונה עובר גם על "לא תחמוד", אף ששילם מחיר מלא.

בבית המדרש הגדירו במדויק את שני האיסורים הללו במשא ומתן:

איסור "לא תתאוה": חל בלב ומתפרץ בדיבור. אדם הרואה נכס, דירה או תמונה אצל חברו וחברו מסרב למוכרם, אם הוא חוזר ומפציר בו שוב ושוב (לחץ ממושך והפצרות חוזרות) כדי לשבור את התנגדותו – הוא עובר על "לא תתאוה".
איסור "לא תחמוד": איסור זה אינו חל על עצם המחשבה, אלא ברגע שהלחץ נשא פרי והעסקה יצאה לפועל.
איסור "לא תחמוד": חל ברגע שהעסקה יצאה לפועל מחמת הלחץ. אם המוכר נשבר ואמר "קח את החפץ ותשלם לי", אף על פי שהקונה שילם כסף מלא וביצע קניין כדין – הקונה עובר על איסור "לא תחמוד" מן התורה.
ההתר במוצר ציבורי: הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א הדגיש כי אין איסור לא תחמוד בדבר העומד למכירה פתוחה לכל הציבור בחנות. האיסור נאמר אך ורק על חפץ פרטי שבעליו מעוניין לשמור לעצמו, או מוצר שמיועד לקבוצה סבסודית ספציפית שאינו עומד למכירה חופשית.
האיסור נאמר אך ורק על חפץ פרטי שבעליו מעוניין לשמור לעצמו, או מוצר שעומד למכירה עבור קבוצה ספציפית (כגון חנויות סבסוד לחתנים וכלות, שאדם רגיל המפעיל לחץ לקנות שם נגד דעת הספקים ובעלי הממון עובר על חשש גזל והפרת דעת הנותן). בהשכרה והשאלה: בדיון הובא פסקם של חלק מגדולי הדור (וביניהם הגר"ח קנייבסקי זצ"ל) שאיסורים אלו שייכים אפילו בלחיצה על שכן להשאיל או להשכיר את רכבו או חפציו האישיים לזמן קצר.

מה הדין: תרנגול שגרר חוט שנקשר לרגלו ושבר כלים – האם זה נחשב לרגל או לצרורות?

אם החוט נגרר ישירות תחת רגלו על הרצפה ושבר כלים – זהו נזק שלם מדין רגל; אך אם החוט הועף באוויר מחמת תנועת הציפור ושיבר כלים – זהו חצי נזק מדין צרורות.

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שצ) פירטו רבני בית המדרש שלושה מצבי נזק שונים הנקבעים על פי אופי הפעולה:

1. הזיק על ידי גרירה ישירה: החוט צמוד לרגלו ונגרר כחלק בלתי נפרד מהליכתו. הנזק מוגדר כתולדה של "רגל", וחייב בנזק שלם ברשות היחיד ופטור ברשות הרבים.

2. הזיק על ידי זריקה באוויר: החוט נזרק ועף בכוח תנופת כנפיו או ריצתו המהירה למרחק ושיבר כלים. הנזק מוגדר כ"צרורות" (כוח כוחה), והחיוב עומד על חצי נזק מן העלייה ברשות היחיד.

3. הזיק לאחר שהחוט נח: אם החוט הושאר על הרצפה, התרנגול הלך לו, ואדם אחר נתקל בחוט ונפל – הנזק יוצא מגדר בהמה ונכנס לגדרי אבות נזיקין של "בור" (בור שעשתה בהמה), שיש בו פטורים מיוחדים כגון פטור על נזקי כלים בבור.

מה הדין: נכנסתי בטעות לאירוע פרטי (בר מצווה או חתונה) ואכלתי מהבופיי מבלי שהוזמנתי – האם בעל האירוע יכול לתבוע אותי לשלם?

האדם שאכל מוגדר כמי ש"אכל דבר גזול" ובעל האירוע רשאי לתבוע אותו, אך התשלום מוגבל לדמי "בשר בזול" בלבד (כשני שלישים ממחיר השוק הבסיסי).

יסוד החיוב: בשעת האכילה, בעלי האולם או בעל השמחה כביכול הניחו את האוכל בצורה פתוחה, אך זוהי "הסכמה בטעות" למפרע, שכן הניחו זאת רק עבור אורחים מוזמנים ששילמו עליהם. טעות ממונית מתבטלת למפרע, והאוכל נחשב כרכושו של בעל האירוע.
אולם, היות וההסכמה ניתנה אך ורק על דעת כן שמדובר באורחים מוזמנים ששילמו עליהם, הרי שביחס לאדם זר מדובר ב"הסכמה בטעות".
רצה מזה גובה ורצה מזה גובה: השולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שסג) פוסק שבגזלה קיימת שאכלה אדם שלישי, הנגזל יכול לתבוע ישירות את האוכל בפועל. היות והאוכל שגג ולא ידע שמדובר באוכל פרטי, הוא נידון כנהנה בשוגג. לפיכך, אין מחייבים אותו במחיר מנה מלא של האולם (למשל 250 ש"ח), אלא שמים כמה כסף אדם כזה היה מוכן לשלם מרצונו על ארוחה פשוטה כזו בביתו – דין המוגדר "דמי בשר בזול" (שני שלישים מהמחיר הריאלי).
הסייג מכוח מנהג המדינה ודינא דמלכותא: הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א הדגיש פסק מפתח לפיו אם חוקי המדינה או הרישיונות של משרד הבריאות והמסחר יוצרים מנהג מקובל שאין בעלי אולמות רודפים אחרי אנשים בודדים, המנהג הזה מחייב ומפקיע את יכולת התביעה, אלא אם כן מדובר באדם שעשה זאת בכוונת מכוון כדי לעשוק את בעל האולם.

מה הדין: האם מותר לשכן לעשן במרפסת או בחלון הדירה שלו אם העשן והריח נכנסים לתוך הבית שלי ומזיקים לי?

אסור לשכן להזרים או לפלוט עשן וריח כבד של סיגריות או נרגילה ישירות אל תוך דירתו של חברו, ובית הדין יפעיל צווי מניעה חריפים כדי לכפות עליו להפסיק.

בסוגיית נזקי שכנים ברשות היחיד, פסק הדין נסמך על הלכה ברורה בשולחן ערוך בדין "קוטרא ובית הכיסא" (עשן וריח רע):

נזקים שאין להם חזקה: הגמרא במסכת בבא בתרא (דף כג) קובעת כי עשן וריח רע הם נזקים קשים ביותר לגוף ולבריאות, ועל כן דייר בבית משותף לעולם אינו יכול לטעון "החזקתי לעשן" או "התרגלת אליי". נזק ודאי מול נזק לאחר זמן: בשיעור חילקו בין מעשה מזיק מיידי לבין נזק שבא לאחר זמן.
מזיק בידיים מדין אש: עשן הנפלט מחלון קומה תחתונה ועולה ישירות מכוח הרוח המצויה אל חלונו הפתוח של השכן מלמעלה, מוגדר כנזק ישיר וודאי בגופו של השכן, ואינו נחשב ל"גרמה" רחוקה. המעשן מודע לנזק, ואם השכן מתרה בו והוא ממשיך, הרי הוא כמדליק אש ומוציא מפגע לחצר חברו, ולכן חובה עליו למנוע את כניסת העשן או להפסיק לעשן באותו מקום.
כוח שני במזיד: דנו בדברי מרן החזון איש שחקר מדוע מי שמזרים מים או עשן לחצר חברו בצורה עקיפה יהיה פטור לפעמים. המסקנה בבית המדרש היא שבנזקי שכנים בבניין משותף, ברגע שהנזק נעשה מתוך מודעות והשכן מתרה במעשן שוב ושוב והלה ממשיך ("במזיד"), המעשן נחשב למזיק בידיים מדין "אש" (שכן הוא פתח והוציא דבר שמסוגל להתגלגל ברוח המצויה ולהזיק לחברו), ולכן בית הדין מפעיל צווי מניעה חריפים כדי להגן על בריאות הדיירים.

מה הדין: השארתי חפץ במרפסת והוא עף ברוח רגילה ושבר חלון של שכן – האם האדם שהניח חייב לשלם?

האדם שהניח את החפץ חייב בתשלום נזק שלם מהיפה שבנכסיו, מדין אבות נזיקין של "אש" או "אבנו וסכינו" שנפלו ברוח מצויה.

השולחן ערוך והסמ"ע (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן תיח) מגדירים חפצים דוממים (כמו אבנים, סכינים, עציצים או קורקינטים) שהונחו במקום גבוה פתוח, ועפו למטה מחמת רוח רגילה ושכיחה ("רוח מצויה") – כתולדה ישירה של אש. המניח חפץ במקום שבו הרוח הרגילה מסוגלת להפילו, נחשב כמי שייצר את תנאי הנזק בידיו ופשע בשמירת ממונו. בדיון בבית המדרש חודש כלל גדול: אם ההורים השאירו חפצים כבדים או שבירים במרפסת במקום נגיש לילדים קטנים, והילד העיף את החפץ למטה – ההורים חייבים לשלם מדין אש ואבנו וסכינו. הטעם לכך הוא שבבית עם ילדים, מעשיהם של הקטנים נחשבים הלכתית כמאורע צפוי ושכיח לחלוטין (השקול ל"רוח מצויה"), ועל ההורים מוטלת האחריות המלאה למנוע את העמדת המזיק במקום סכנה.

מה הדין: מהם גדרי איסור "חולק עם הגנב", והאם מותר להתארח או לקבל מתנות ממי שכל רצונו וביתו ממומנים מגנבה?

איסור "חולק עם הגנב" הוא איסור חמור הפוסל את האדם לעדות, ואסור ליהנות מרכוש גנוב; אך לבני הבית התלויים בו יש פתרון הלכתי של פדיון הממון לצדקה.

גדרי האיסור: שלמה המלך אומר "חולק עם גנב שונא נפשו". בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שנו) שאסור לקנות, לקבל או לסייע לגנב, שכן הדבר מחזיק ידי עוברי עבירה וממריץ אותם לגנוב גנבות נוספות. הגמרא והפוסקים פוסקים שאסור לקנות, לקבל או לסייע לגנב לייצר יאוש ושינוי ברכושו. אדם המקבל מוצר ביודעו שהוא גנוב (אפילו חפץ פעוט כמו טישואים או חטיף) עובר על "לפני עיור לא תתן מכשול" ומסייע לעוברי עבירה.

הפתרון לבני המשפחה: בבית המדרש דנו במקרה באשה צדקת שגילתה שאביה מנהל רשת גניבות ומממן מכספי העוולה את כל תכולת הבית – האוכל, הבגדים והרהיטים. הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א, בשיתוף דייני בית המדרש, הורה למעשה: מכיוון שמדובר בבני בית הסמוכים על שולחנו ואין להם בגדים או קורת גג אחרת, עליהם לשער בדעתם את שווי הבגדים או המאכלים שקיבלו, ולהפריש את השווי הממוני הזה מכספם הפרטי לצדקה. על ידי מתן פדיון הדמים לצדקה, הם מפקיעים מעצמם את הגדרת ה"נהנה בחינם מן הגזלה" וניצולים מאיסור חולק עם הגנב.

הבת והילדים עמדו בפני דילמה קשה: האם עליהם ללכת יחפים או ללבוש פיג'מה כדי לא להיחשב כ"חולקים עם הגנב"? דין מוצר שעבר בישול או שינוי: חודש בשיעור שאפילו אם הגנב לקח עגבניות ובישל אותן (דבר הנחשב הלכתית ל"שינוי מעשה" המזכה את הגנב בגוף החפץ ומחייב אותו בתשלום דמים בלבד), עדיין חל איסור לקנות או לאכול את התבשיל הזה, מכיוון שהקונה גורם וממריץ את הגנב להמשיך ולגנוב גנבות נוספות בעתיד.

מה הדין אם הגרפיקאית או המעמד עשו טעות חמורה בהזמנה לחתונה או בספר והדפיסו שם שגוי?

האחריות המקצועית מוטלת כולה על הגרפיקאית או המעמד, ובבתי הדין של 'חוקת משפט' מחייבים אותם לשלם על עלות ההדפסה מחדש מדין מזיק בגרמי; אולם אם הלקוח חתם על אישור נוסח מפורש – הגרפיקאית פטורה.

בבית המדרש ליבנו מקרה שבו גרפיקאית החליפה בטעות קובץ ושינתה את שם בעל הבר-מצווה לשם אחר לחלוטין. הלקוח חתם על קובץ המאשר את העיצוב הכללי, וההזמנות הודפסו עם הטעות.

ההכרעה ההלכתית: דעת הדיינים היא שאומדן דעתם של אנשים כשהם מאשרים קובץ גרפי ("מאושר") מתייחס לקווים, לצבעים, לטקסטורה ולצורה הכללית, ולא לקריאה דקדקנית של הנוסח, שכן הם סומכים על בעל המקצוע שהעתיק במדויק את הדף שקיבל. לפיכך, בעל המקצוע נחשב כמזיק ישיר בגרמי ואחראי להפסד.

הפתרון המעשי למעצבים: כדי להיפטר מאחריות, על הגרפיקאית לכתוב ללקוח הודעה ברורה ומפורשת על גבי קובץ הטיוטה: "נא לבדוק ולאשר באופן ספציפי ודקדקני את הנוסח, המילים, האותיות, השמות והתאריכים". אם הלקוח מאשר נוסח מפורש כזה, האחריות עוברת אליו לחלוטין ובעל המקצוע פטור.

מה הדין: האם יש פטור של "איסור ריבית" או שמיטה בדיני נזיקין וגזלה?

אין שום מושג של איסור ריבית או שמיטת כספים בספר חושן משפט על חיובי נזיקין וגזלה.

יסוד זה מודגש בדברי רבי עקיבא איגר (סוגיה הקשורה ליורה דעה סימן קס) ובשולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן צז), שביארו כי איסור ריבית ("אגר נטר" – שכר המתנת מעות) שייך אך ורק בדיני הלוואה מרצון (ספר יורה דעה), ולא כאשר אדם מחזיק ממון חברו בעל כורחו כגזלן או כמזיק.

לכן, אם בית הדין מחייב גזלן לשלם את שווי הגזלה בתוספת יוקר המדד, השער או פירות שנוצרו מחמתה, אין בכך שום צד של איסור ריבית. כמו כן, שמיטת כספים אינה משמטת חובות שמקורם בנזק או בגזל (נתיבות המשפט ושמיטה כהלכתה).

מה הדין: אם מישהו קנה קרקע גזולה מאדם שהתברר כנוכל – למי חוזרים הפירות והשבח?

השולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שעג) דן באדם שקנה בתום לב שדה מאדם מסוים, השקיע בה, נטע בה אילנות ואכל את פירותיה, ואז הגיע הבעלים האמיתי והוכיח שהמוכר היה גזלן.

דין הקרקע והפירות: הקרקע חוזרת מיד לבעלים האמיתי (כי קרקע אינה נגזלת). הקונה האומלל מחויב להחזיר לבעלים את שווי כל הפירות שהוא אכל מיום הפלישה, שכן הוא נהנה מקרקע שאינה שלו.
דין השבח וההוצאות: הקונה תובע את הגזלן שמכר לו את הקרקע בטעות ובאחריות. הקונה גובה מהגזלן את הקרן (הכסף ששילם על השדה) בתוספת שווי השבח שהשביח את השדה. בבית המדרש הדגישו כי גביית השבח מהגזלן אינה נחשבת כאיסור ריבית, משום שהגזלן קיבל אחריות מלאה לפצותו על נזקיו במידה והעסקה תתבטל.

מה הדין אם אדם "גנב" לחברו מצווה (כמו כיסוי הדם או פתיחת ההיכל)?

הגונב מצווה מחברו מחויב לשלם לו דמי בושת ופיצוי ממוני קבוע של עשרה זהובים.

יסוד הדין מופיע בגמרא (בבא קמא צא) בדין הגוזל מצווה מחברו (כמו אדם ששחט חיה וחברו קדם וכיסה את הדם ללא רשותו).

החידוש בדיון בבית המדרש: הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א העלה את דברי הבאר היטב בשם הרמב"ם, לפיהם גניבת מצווה נידונה ממש כעין גניבה וממונו של אדם לכל דבר. מאידך, דנו בדברי החתם סופר ששאל: הרי קיימא לן ש"חשב לעשות מצווה ונאנס ולא עשאה – מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה", ואם כן, מדוע הנגזל תובע את הגנב, הרי בשמיים נחשב לו כאילו קיים את המצווה?
להלכה: ביארו הפוסקים שהגנב לא גזל את השכר השמימי (שכן השכר שמור למי שרצה לקיים), אלא הוא גזל את פעולת המצווה עצמה וגרם לנגזל צער ממשי על כך שלא זכה לבצע את המעשה בידיו. הפיצוי ההלכתי של 10 זהובים הוא קנס קבוע שקבעו חכמים על עזות הפנים ועל צער מניעת המצווה החיובית.

מה הדין: שכרתי חברת הובלות להעביר תכולה, ובאמצע הדרך התברר להם שהרכוש גנוב – מה עליהם לעשות?

על חברת ההובלה לעצור מיד, לסובב את המשאית ולהשיב את הרכוש לבעליו המקוריים (הנגנב), והם זכאים לתשלום מלא על פועלם.

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן ט) דנו בבית המדרש במקרה מורכב: חברת הובלות שקיבלה 5,000 ש"ח מגנב כדי להעביר סחורה, ובאמצע הדרך גילתה שהסחורה גנובה.

מצד השבת אבידה: חל עליהם איסור מוחלט להמשיך לסייע לגנב ("לפני עיור לא תתן מכשול" ואיסור מסייע ידי עוברי עבירה), והם מחויבים להציל את רכוש הנגנב.
מצד השכר ודמי התיווך: מי משלם לחברה על ההובלה וההחזרה? הגנב ששכר אותם רימה אותם, ולכן הוא מחויב לשלם להם על כל ההוצאות שגרם להם בנזק ישיר. מאידך, גם הבעלים המקורי (הנגנב) שקיבל את רכושו בחזרה בזכותם, מחויב לשלם להם שכר מסוים מדין "יורד לשדה חברו שלא ברשות והשביחה" או דמי השבת אבידה, שכן נעשה כאן שירות והצלת ממון ממשית עבורו.

מה הדין: פתחתי בטעות שקית במבה או בקבוק שתייה בחנות – האם אני יכול להחזיר אותם למדף ולומר "הרי שלך לפניך"?

אי אפשר לומר "הרי שלך לפניך", ופתיחת האריזה נחשבת ל"שינוי מעשה" המחייב תשלום מלא כקניית המוצר.

בדיון מיוחד שנערך בקיבוץ אבות בתי הדין של 'חוקת משפט', הועלתה שאלה לגבי אדם שפתח אריזות של חטיפים (כמו במבה) או בקבוקי יין, ואז חזר בו וביקש להחזירם לחנות בטענה שהמוצר בפנים עדיין שלם וקיים ("הרי שלך לפניך").

ההכרעה ההלכתית: פתיחת אריזה סגורה במפעל הופכת את המוצר מכזה שעומד למכירה למוצר שאיבד את ערכו השוקי. הרבנים נסמכו על דברי מרן החזון איש, המבאר שהגדרת "מזיק" או "משנה" תלויה ביעוד של החפץ: מוצר שעומד למכירה בחנות, ברגע שפתחו את אריזתו – קילקלו את האפשרות למכור אותו לאורחים או לקונים.
תוספת מהלכות שבת: בדיון הזכירו את פסקם של חלק מהפוסקים בדיני שבת, שקורע שקית או פותח קופסה בצורה יפה נחשב לעושה מכה בפטיש או בונה. ממילא, הפיכת כלי סגור ואטום לכלי פתוח היא פעולה המשנה את גוף החפץ באורח בלתי הפיך (לעניין מכירה), ועל כן זהו "שינוי מעשה שלא חוזר לבריאתו", והפותח קנה את החפץ בחיוב תשלומים מלא לבעל החנות.

מה הדין: מישהו חייב לי כסף והביא לי שולחנות, כיסאות או סובין במקום מזומן – האם חובה עליי לקבל זאת?

חיובי ממון שמקורם בהלוואה, שכירות או נזק – יש חובה לשלם בכסף מזומן, ואין הלווה יכול לכפות על המלווה לקבל סחורה (סובין) אלא אם כן היא נפרעת בקלות רבה.

השולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן קג) פוסק שניתן לשלם חובות ב"סובין" (כינוי לחפצים וסחורות שאינם כסף).

ההגבלה ההלכתית מבית המדרש: בדיוני בית המדרש הדגיש הגר"א פרץ שליט"א את פסק המפתח של הטורי זהב (הט"ז): מותר ללווה להביא סחורה ושולחנות במקום כסף אך ורק בתנאי מוחלט שהקונה והנושה יכולים למכור את החפצים הללו בקלות רבה ובמהירות. אם מדובר בחפצים כבדים או סחורה שקשה למצוא לה קונים בשוק, והמלווה ייאלץ להוציא הוצאות, להתחנן לאנשים או להמתין חודשים ארוכים כדי לראות את כספו – אין זה נחשב פירעון חוב, ובית הדין יכפה על החייב לשלם במטבע עובר לסוחר.

מה הדין: ראיתי חבר שלובש בגד עם שעטנז (כלאיים) – האם מותר לי לקרוע לו את הבגד מעליו?

מעיקר הדין מותר לקרוע את הבגד, אך למעשה בזמננו אין לעשות זאת בידיים, אלא יש להודיע לו מיד לפשוט את הבגד.

בסוגיית "מותר להזיק כדי למנוע איסור", מובא ברמב"ם (הלכות כלאיים פרק י) שאם אדם רואה את חברו לבוש כלאיים ברשות הרבים, מותר לו לקפוץ עליו ולקרוע את הבגד מעליו כדי להצילו מהאיסור המיידי, שכן "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד השם" – וכבוד הבריות אינו דוחה איסור דאורייתא.

דעת גדולי הדור למעשה: הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א הביא את דברי הגאון הרב חיים פנחס שיינברג זצ"ל, שחידש כלל עצום: מותר להזיק לחפץ של חברו רק אם החפץ עצמו מהווה נזק רוחני מתמשך עבורו. עם זאת, בזמננו, פריצת דרך אלימה כזו תגרום לביזוי התורה, למריבות קשות ולחילול השם, ועל כן ההנחיה היא להשתמש בדרכי נועם, לבקש ממנו לפשוט את הבגד מיד, ובמידת הצורך לפנות לערכאות הלכתיות.

מה הדין אם גנב צבע את האופניים הגנובים בצבע חדש, האם הבעלים צריכים לשלם לו על עבודת הצביעה?

הגנב אינו זכאי לשום תשלום על עבודת הצביעה, והאופניים חוזרים כפי שהם לבעליהם המקוריים.

בבית המדרש (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שס) הועלה מקרה מעשי באדם שנגנבו לו אופניים, ולאחר שתפסו את הגנב התברר שהוא השקיע עבודה רבה וצבע אותם בצבע מקצועי ואיכותי. הגנב תבע לקבל פיצוי על השבחת האופניים מדין "יורד לשדה חברו שלא ברשות".

הנימוק ההלכתי: הגאון הרב אלחנן פרץ שליט"א ביאר כי מעיקר הדין בסימן יב, דין "יורד" המקבל תשלום שייך אך ורק באדם שירד מתוך כוונה לעשות טובה לחברו או להשביח רכוש עבור חברו. אולם גנב שצבע את החפץ עשה זאת למען עצמו, כדי להסתיר את דבר הגניבה ולנכס את החפץ אליו, ואין לו שום מעמד של "יורד". יתרה מכך, שינוי צבע אינו מוגדר כ"שינוי מעשה גמור" הקונה את גוף החפץ לגנב (שכן הצבע אינו משנה את מהות האופניים והם לא עברו שינוי השם), ולכן האופניים חוזרים לבעליהם ללא שום חובת פיצוי לגנב.

מה הדין: נתקעתי עם הרכב בקיר בגלל התקף לב פתאומי או עילפון (אונס גמור) – האם אני חייב לשלם על הרכוש שהרסתי?

בדין אדם שהזיק עקב מקרה רפואי חמור ופתאומי (כמו התקף לב או אירוע מוחי תוך כדי נהיגה) קיימת אבחנה קריטית בין שיטת מרן השולחן ערוך לדעת הרמ"א (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שח):

לדעת השולחן ערוך (והש"ך במקום): הנהג חייב לשלם. היות ובדיני נזיקין התורה מחייבת על עצם התוצאה בשטח ("אדם מועד לעולם"), אין אונס הגוף פוטר אותו מהנזק הממוני הממשי שגרם לחברו.
לדעת הרמ"א: באונס גמור ומוחלט – האדם פטור מלשלם.
הסייג המעשי בזמננו: בדיוני בית המדרש הדגישו הרבנים שגם לשיטת הרמ"א הפוטר באונס גמור, הדבר נכון אך ורק אם האירוע הרפואי נחת על האדם בהפתעה מוחלטת ללא כל סימנים מוקדמים. אולם, אם הנהג הרגיש חולשה, סחרחורת או כאבים בחזה לפני שעלה לרכב ובכל זאת בחר לנהוג – אין זה מוגדר "אונס גמור" אלא פשיעה מוחלטת, שכן היה עליו להימנע מלעלות על ההגה במצב כזה, ולכולי עמא יהיה חייב בתשלום נזק שלם.

מה הדין: האם מותר לשבור חבית יין של מישהו אחר שחוסמת את דרך הרבים ואי אפשר לעבור?

מותר לשבור את החבית אם אין שום דרך אחרת לעבור, אך אם ניתן להזיז אותה – אסור לשבור.

יסוד הדין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שצב) קובע כי אדם המניח חפצים וחביות ברשות הרבים שלא כדין, וסותם בכך את מעבר בני האדם, נחשב כמזיק ומצר את צעדי הציבור.

התנאי המוחלט למעשה: בבית המדרש חידדו (על פי סברא או דעה שהועלתה במהלך השיעור והסוגיה בסימן שצז) שיש לבחון האם מדובר במצב שבו "סתם את כל הדרך" ולא הייתה שום אפשרות פיזית לעבור. אם עובר האורח היה ממהר או דחוק, ולא הייתה לו דרך אחרת לעקוף או להרים את החבית מבלי לשבור אותה – מותר לו "לעשות דין לעצמו" ולשבור את החסימה כדי לעבור, והוא פטור מלשלם. אך אם היה יכול להרים את החבית ולהזיזה הצידה בקלות ללא שבירה, ובחר לשבור אותה ברשלנות או בכעס – הוא נחשב למזיק בידיים ומחויב לשלם לבעל החבית את שוויה.

מה הדין אם חמישה ילדים קפצו יחד על טרמפולינה והיא נקרעה, מי מהם חייב לשלם על הנזק?

כל חמשת הקופצים נושאים באחריות משותפת ומחויבים להתחלק ביניהם שווה בשווה בעלות הנזק.

בבית המדרש דנו במעשה מורכב (שהובא לפני אבות בתי הדין של 'חוקת משפט') שבו חמישה אנשים קפצו יחד על טרמפולינה שיועדה למספר מצומצם של קופצים, ובעקבות העומס המצטבר היא נקרעה לחלוטין. אחד הקופצים טען שהוא קפץ קפיצה רגילה לחלוטין, וכי הקריעה התרחשה בכלל בזמן שקופץ אחר זינק, ולכן הוא פטור.

ההכרעה ההלכתית: הפסיקה נסמכת על הסוגיה המפורסמת בבבא קמא בדין "חמישה שישבו על ספסל אחד ולא שברוהו, ובא אחד וישב עליו ושברו". בית המדרש יישם את הכלל לפיו כאשר מדובר בפעולה מתמשכת ומשותפת של עומס, לא ניתן להפריע בין קופץ לקופץ. מעשה הקפיצה של כולם יחד הוא זה שיצר את "ההכשרה לנזק" ואת קריעת המשטח. היות וכל אחד מהם ידע שהטרמפולינה אינה עומדת בעומס של חמישה אנשים במקביל, כולם מוגדרים כשותפים לנזק אחד ומחויבים לשלם יחד.

מה הדין: האם אב שהלך לעולמו והשאיר לבניו חפץ גנוב מחייב את הילדים להחזיר את הגנבה?

אם החפץ הגנוב קיים בעין (ולא השתנה), הבנים מחויבים להחזיר אותו מיד לנגזל, אפילו אם הבעלים כבר התייאשו מהחפץ.

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שסב) הובא בשיעורי הרב: מת והוריש גזלה לבניו – לא הוי שינוי רשות.

הנימוק ההלכתי: בבית המדרש ביארו את היסוד הגדול לפיו ירושה אינה נחשבת כ"קנייה בשוק" המשנה את הבעלות. ההלכה מחשיבה את הבנים כמי שבאים ישירות מכוחו של אביהם ("כרעא דאבוהם"), וכאילו גוף האב עדיין קיים ומחזיק בחפץ. לכן, אין כאן דין של "יאוש ושינוי רשות" שיקנה את הרכוש לגנב.
אם החפץ נאבד או השתנה: אם החפץ הגנוב כבר נצרך או השתנה בחיי האב, הבנים פטורים מלשלם את שוויו הממוני מכספם הפרטי, אלא אם כן האב השאיר להם נכסים וקרקעות ("נכסים שיש להם אחריות") שמהם ניתן לגבות את חובות האב.

מה הדין: קראתי את העיתון של השכן בתיבת הדואר שלו יום-יום במשך חודשים ללא רשותו – האם עליי לשלם לו כעת דמי מנוי?

מעיקר הדין הקורא יכול להחזיר את העיתונים הישנים בעין ולומר "הרי שלך לפניך", ואינו מחויב לשלם דמי שכירות או מנוי, אך על הפסדים ברורים עליו לפצות.

בבית המדרש דנו במעשה מעשי (באדם שחזר בתשובה לאחר שקרא במשך שנתיים את עיתון 'המודיע' של שכן בבניין שלו בטרם נכנס השכן לביתו).

יסוד הפטור של "הרי שלך לפניך": פסק מרן הבית יוסף והשולחן ערוך הוא שבגזלת עיתונים או אתרוג, כל עוד גוף החפץ קיים ולא השתנה, הגזלן רשאי להשיב את החפצים עצמם לבעליהם ("הרי שלך לפניך") ואינו חייב לשלם כסף, אף שהערך האקטואלי והשימושי של העיתון פג לחלוטין והפך להיסטוריה.
הסייג וחובת הפיצוי: הפטור של "הרי שלך לפניך" נאמר רק אם הגוף של העיתון שלם. אך אם כתוצאה מכך שהשכן לא מצא את העיתון, הוא נאלץ להתקשר לחברה, להוציא הוצאות טלפון או לקנות עיתון חלופי בדוכן – על הקורא לשלם לו פיצוי מלא על הנזקים וההוצאות הישירות שגרם לו בגרמי.

מה הדין: חבר שלי מצא ספרים בבית הכנסת או סידור ביום כיפור ששייכים למישהו שלא מוכן

להשאיל לעולם – האם מותר לקחת אותם בכוח?

מותר לבית הדין או לרבים להפקיע וללקוח את הספרים בכוח מידי האדם כדי לאפשר לרבים להתפלל וללמוד, ואין בכך דין גזל.

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן רצב) הובא בבית המדרש יסוד עצום: "אין גזל בהשאלת ספרים".

הנימוק ההלכתי: חכמים קבעו תקנה מיוחדת לפיה אדם המחזיק בספרים (כמו סידור או חומש) המיועדים לרבים או שאינם נמצאים בשוק בקלות, ומונע מהציבור להשתמש בהם – רשאים בני העיר או בית הדין לכפות אותו להשאילם, ואף לקחתם ממנו בכוח לצורך קיום המצווה. היות וכל מטרת כתיבת והדפסת ספרים היא להרבות תורה בעולם, מי שמפקיע אותם מהציבור עושה שלא כדין, ולכן נטילתם זמנית לצורך תפילה ולימוד מותרת לחלוטין ואין בה איסור גזל.

מה הדין: שור או בהמה שהלכו ברשות הרבים והתיזו צרורות או אבנים מתחת לרגליהם ושברו כלים – כמה בעל הבהמה צריך לשלם?

בעל הבהמה משלם חצי נזק בלבד מגופו, ופטור מלא אם הנזק אירע ברשות הרבים, אלא אם כן הבהמה הייתה דחוקה.

דין "תשלומי צרורות" הוא מהנושאים המורכבים בהלכות נזיקין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שצ) ומוגדר כהלכה למשה מסיני.

ההבחנה בין רשות הרבים לרשות היחיד: אם הבהמה הלכה כדרכה ברשות הרבים והתיזה אבנים שהזיקו – הבעלים פטורים לחלוטין, משום שזהו תולדה של "רגל" שדרכה ללכת ברשות הרבים ופטורה שם. אך אם נכנסה לחצר הניזק והתיזה שם צרורות – משלם חצי נזק מהיפה שבנכסיו.
יוצא מן הכלל (בהמה דחוקה): בבית המדרש דנו בדין בהמה שהטילה גללים לתוך עיסה של שכן. אם הבהמה הלכה במקום דחוק וצר ("דחיק לאלמא"), פעולת ההתזה וההטלה אינה נחשבת לשינוי אלא לאורח ברור של הליכה, ולכן דינה כצרורות רגילים. אך אם המקום היה רחב והיא עשתה זאת ללא דוחק – הדבר מוגדר כנזק משונה ("קרן") המחייב חצי נזק בכל מקום מגוף הבהמה המזיקה.
דין "בתר מקום ניזק אזלינן": בבית המדרש חקרו מקרה שבו הבהמה עצמה הלכה ברשות הרבים, אך האבנים שנתזו מרגליה עפו אל תוך חצר פרטית של שכן ("רשות הניזק") ושברו שם כלים. ההכרעה ההלכתית היא שהולכים אחר מקום פגיעת הנזק הממשי ("בתר מקום ניזק אזלינן"), ולפיכך הבעלים יהיה חייב לשלם חצי נזק, אף על פי שגוף הבהמה שהה ברשות הרבים המותרת בהליכה.

מה הדין: מה הסטטוס של אדם שמזיק לחברו בגרמה (נזק עקיף ביותר) – האם הוא נפסל לעדות בבית דין?

בנזק שהוא גרמה גמורה המזיק פטור מדיני אדם וחייב לצאת ידי שמיים, אך קיימת מחלוקת קשה האם הוא נפסל לעדות כרשע וגזלן.

בבית המדרש דנו ביסוד האיסור להזיק, הנובע ישירות מאיסור גזל וממצוות "ואהבת לרעך כמוך".

שיטת המאירי (בבא קמא נ): מי שמזיק לחברו בגרמה (כמו פתיחת דלת של כלוב ציפורים שגרמה להן לברוח לאחר זמן) ואינו משלם את ההפסד מיוזמתו – נחשב כגזלן ופסול לעדות ולשבועה בבית הדין, שכן התורה מחייבת אותו לצאת ידי שמיים, וכל עוד אינו עושה זאת הוא מחזיק ממון שאינו שלו שלא כדין.
שיטת רש"י: מזיק בגרמה אינו מוגדר כגזלן ואינו פסול לעדות, אלא שהוא "חייב פורענות" בידי שמיים אם לא יפצה את חברו, אך אין לבית הדין כוח ממוני או פסילת גברא כנגדו.

מה הדין: הגזלן מת ויש לו יורשים חילוניים שאין סיכוי שיחזירו את הגזלה אם יקבלו אותה – כיצד יש להשיב להם את הממון?

אין להחזיר את הגזלה ליורש אחד שעלול לאבד או להעלים אותה, אלא יש להפקיד את הכסף בבית הדין או להודיע לכל היורשים יחד.

השולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שסז) קובע שכשבא הגזלן לעשות תשובה והנגזל מת, עליו להחזיר את הגזלה ליורשיו.

הסכנה המעשית והפתרון: בבית המדרש הועלתה שאלה מורכבת: מה יעשה אדם שרוצה להחזיר גזלה של נפטר, ויש לו יורשים שאינם שומרי תורה ומצוות ("יורש חילוני") ואם ייתן להם את הכסף ישירות, הוא "לא יחזור בגלגול הזה" לשאר האחים המגיעים להם על פי דיני הירושה של התורה. על פי פסק הרדב"ז (חלק ג), אסור לגזלן לתת את כל הממון ליורש אחד ספציפי מבלי ליידע את השאר. עליו להביא את כספי הגזלה אל בית הדין, והדיינים יזמנו את היורשים או יחלקו את הכסף בצורה מוסמכת וישרה על פי חוקי התורה.

מה הדין: האם מותר לגזול גוי, להפקיע את הלוואתו או להרוויח מן הטעות שלו בממונות?

גזל גוי אסור לחלוטין מן התורה לכל הדעות, הפקעת הלוואתו אסורה, אך ב"טעות גוי" (כגון שטעה מעצמו בחשבון) הדין קל יותר – ומותר להרוויח מן הטעות כל עוד אין בדבר חילול השם, אך למעשה בזמננו כמעט תמיד חובה להחזיר.

בסוגיה מורכבת זו הרחיבו רבני בית המדרש וחילקו בין שלושה מצבים יסודיים:

גזל גוי: השולחן ערוך והנתיבות (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שמח) פוסקים באורח חד-משמעי שחזקה על יהודי שאסור לו לגזול או לגנוב מגוי. בדיון הובאה מחלוקת הראשונים האם האיסור הוא מדאורייתא (כפי שלומד הש"ך מהפסוק "וחשב עם קונהו") או מדרבנן (כדעת רש"י). למעשה, הפסיקה בבתי הדין היא כדעת דאורייתא, ואיסור חטיפת ממון פועל באופן שווה כלפי כל אדם.
אבידת גוי והפקעת הלוואתו: מעיקר הדין היבש, אבידת גוי מותרת ואין חובה הלכתית לטרוח ולהשיבה אליו. מאידך, חכמים קבעו כלל ברזל: אם באי-החזרת האבידה או בטעות יהיה חילול השם – יש חובה גמורה להחזיר. בזמננו, במרחב הציבורי המשותף (כמו איבוד ארנק באוטובוס או ברחוב עירוני), כמעט כל מקרה שבו גוי יגלה שיהודי לקח את ממונו יגרום לחילול השם קשה. לכן חובה מוחלטת להשיב את הממון לקדמותו.

טעות גוי: אם הגוי טעה מעצמו בחשבון (למשל, החזיר עודף רב מדי בחנות), מעיקר הדין "טעותו מותרת". הטעם לכך (לפי המחנה אפרים שנדון בשיעור) הוא שיסוד הבעלות של הגוי פוקע ברגע שהוא הפקיר את הממון בטעותו. אולם, הדבר מותר אך ורק אם היהודי אינו מטעה אותו באופן אקטיבי (שכן הטעיה ישירה היא גניבת דעת האסורה לחלוטין), ובתנאי שהגוי לא יבחין בכך לעולם ולא ייגרם חילול השם. למעשה, נהגו חסידים ואנשי מעשה להחזיר גם טעות גוי כדי לקדש שם שמיים ברבים.

מה הדין: מהם "דיני צרורות" בנזיקין, וכיצד בהמה שהלכה כדרכה יוצרת סוג חיוג מיוחד?

דין צרורות מוגדר כנזק שנעשה על ידי 'כוח כוחה' של הבהמה (ולא בגופה ממש), כגון בהמה שהלכה ברחוב ותוך כדי הליכתה התיזו רגליה אבנים או חול ששיברו כלים – ועליו משלמים חצי נזק בלבד.

בבית המדרש ליבנו את המקור והמהות של דין זה:

הלכה למשה מסיני: הגמרא והפוסקים קובעים כי דין תשלומי צרורות הוא גזירת הכתוב והלכה למשה מסיני. הסמ"ע עומד על דבר שנראה כסתירה פנימית: מצד אחד, צרורות נחשבים כתולדה של רגל (שכן זו דרכה של הבהמה להלך ולהתיז אבנים). מצד שני, ברגל רגילה משלמים נזק שלם, ואילו בצרורות משלמים חצי נזק (כמו בקרן תמה). התשובה היא שכך נמסר מסיני, ואין להרהר אחרי המקור.
תשלום מהנכסים ולא מגוף הבהמה: בניגוד לקרן תמה (שגם בה משלמים חצי נזק, אך הגבייה מוגבלת לגוף הבהמה המזיקה – "מגופו"), בצרורות החיוב הוא מן העלייה (מהיפה שבנכסיו של הבעלים), ממש כמו דין רגל ושן רגילים.

מה הדין אם הבהמה עשתה נזק צרורות לא בצורה רגילה, אלא על ידי שינוי (צרורות דקרן)?

אם הבהמה בעטה ברגליה ברשות הניזק, וכתוצאה מהבעיטה המשונה עפו אבנים והזיקו – החיוב המקורי של חצי נזק פוחת ברבע, והבעלים משלם רבע נזק בלבד (רביע נזק).

סוגיה זו, המכונה בגמרא ובפוסקים "צרורות דקרן", מבוססת על שילוב של שני חסרונות:

הצרורות מצד עצמם מפחיתים את החיוב מחצי נזק (או מנזק שלם ברגל לחצי נזק).
מעשה הבעיטה ("שינוי") נחשב לאבות נזיקין של קרן. שילוב חצי החיוב של צרורות עם חצי החיוב של קרן יוצר תוצאה ייחודית של רבע נזק לתשלום.
דין תפיסה: בבית המדרש הודגש שאם הניזק תפס בעצמו מחצית משווי הנזק ("חצי נזק") מידי הבעלים, קיימת מחלוקת גדולה (ספקא דדינא), ואין בית הדין מוציא מידו את מה שתפס, מכיוון שיש פוסקים הסוברים שגם בצרורות של שינוי החיוב המהותי נותר חצי נזק.

מה הדין: האם "כוח כוחה" שאין בו ממש, כמו עשן, רוח או רעש של בהמה (סוס שצנף או חמור שנער) נחשב לצרורות?

כן. כשם שבהמה חייבת על כוח שיש בו ממש (התזת אבן), כך היא חייבת בחצי נזק מדין צרורות על כוח שאין בו ממש, כגון סוס שצנף בקול רעש גדול ושבר כלים, או תרנגול שהכה בכנפיו ויצר רוח חזקה

שהפילה כוסות.

השולחן ערוך פוסק (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שצ) שרוח המיוצרת מגוף הבהמה דינה כצרורות לכל דבר.

הנידון בבית המדרש: רבני בית המדרש פלפלו בדברי ביאור הגר"א בדין "נפח בפה" או בהמה שהפילה חפץ באמצעות נשימתה או נפנוף כנפיה. אם המעשה נעשה כדרכה, הרי שזרם האוויר או קול הרעש שהפיק בעל החיים נחשב להולכת כוחו למרחק. היות והנזק לא נגרם במגע פיזי ישיר אלא על ידי האוויר הנהדף, חל פה הכלל היסודי של תשלומי צרורות – והחיוב יעמוד על חצי נזק ברשות היחיד, ופטור מוחלט ברשות הרבים.

מה הדין: מהו ההבדל היסודי בין ארבעת אבות הנזיקין: אש, אבנו, סכינו ומשאו?

אש מוגדרת כנזק המתרחש על ידי דבר שנע ומתווך על ידי כוח חיצוני (כמו רוח מצויה), בעוד שאבנו, סכינו ומשאו הם חפצים דוממים שהונחו במקום גבוה ונפלו מחמת רוח מצויה והזיקו – והמשותף לכולם הוא שהם מוגדרים כ"כוח כוחו" של האדם שחייב לשמרם.

בבית המדרש ליבנו את הגדרים הללו:

אש (הנעה עצמית): אש היא מזיק בעל אופי דינמי. האדם מדליק את הגחלת, אך האש "נוסעת" ומתפשטת למרחקים באמצעות הרוח. חכמים נחלקו בגמרא האם "אש משום חציו" (כאילו האדם זרק חץ ישיר) או "אש משום ממונו" (כמו שורו שמסתובב ומזיק). להלכה פוסקים ששני הדינים קיימים בהתאם לאופי הנזק.
אבנו סכינו ומשאו (נפילה דוממת): חפצים אלו הם סטטיים במהותם. האדם לא הניע אותם באופן אקטיבי לעבר הניזק, אלא הניח אותם בראש גגו, והרוח המצויה הפילה אותם מטה. תוספות בסנהדרן (וכן הובא בשיעורי הרב) קובעים כי חפצים אלו נחשבים כתולדה של אש, משום שמדובר בממון של אדם, שיש בו פוטנציאל להזיק על ידי כוח חיצוני שכיח, והבעלים פשע בשמירתם.

מה הדין: פתחתי ברז מים או גרמתי לנזילה, והמים זרמו והרסו את הארונות של השכן מלמטה – האם זה נחשב לאש?

פתיחת מים או יצירת נזילה ודאית נחשבת לדין אש ממש, והמזיק חייב לשלם על התיקון; אולם אם הנזק קרה בשלב מאוחר יותר בעקיפין ("כוח שני"), קיימת הבחנה דקה בדברי החזון איש.

בסוגיית פתיחת מים והזרמתם (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן תיח) דנו רבני בית המדרש בהגדרת מעשה המזיק במים:

קושיא מהחזון איש: מרן החזון איש שאל – הרי מים זורמים בטבעם מכוח כוח המשיכה, ומדוע פותח מים שמציפים את חברו לא ייחשב תמיד כמדליק אש, שהרי האש נוסעת בטבעה מכוח הרוח?
החילוק של החזון איש: החזון איש מבאר הבדל עמוק במעשה האדם: באש – האדם נוגע ומדליק ישירות את הדבר המזיק (העצים או הגפרור). במים – האדם רק פתח ברז חיצוני, והוא לא פעל ישירות בגוף המים המזיקים שהצטברו לאחר מכן.

הלכה למעשה בבתי הדין: בדיון הובא פסק דין מבית הדין בבית שמש: אדם שהזיל מים וגרם לנזילה שהצריכה הזמנת אינסטלטור – בית הדין חייב אותו לשלם את עלות תיקון האינסטלטור והנזק הישיר המיידי. אך על נזקים עקיפים שהתפתחו לאורך חודשים ארוכים מחמת הלחות והעובש בארונות, פטרו אותו מלשלם מדיני אדם (וחייבו לצאת ידי שמיים), מכיוון שהשתלשלות זו מוגדרת כ"כוח שני" לאחר זמן ולא כנזק ישיר של אש.

מה הדין: מהו "דין מעמיד" באש ובבהמה, והאם אדם חייב על נזק שנעשה על ידי מישהו אחר שרק הועמד שם?

אדם המעמיד בהמת חברו, חפץ מסוכן, או ילד קטן במקום שבו ברור לחלוטין שהם יגרמו נזק (מצב של 'פסיק רישא'), נחשב כמי שהדליק אש בידיו והוא הנושא בחובת התשלומים הבלעדית.

יסוד דין מעמיד מופיע בחושן משפט (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שצד):

מעמיד בהמה וכלב: המקיש על בהמת חברו במקל או מושיט לה אוכל ומעמיד אותה על גבי קמת חברו, אף על פי שהבהמה אינה שלו – הוא חייב על כל מה שהיא אוכלת ומזקת. תוספות מבארים שהחיוב הוא מדין אש, משום שהמעמיד יצר את התנאים הוודאיים להתפשטות הנזק בשטח.
החלת הדין על בני אדם ופועלים: בבית המדרש הרחיבו את היסוד הזה למקרים אקטואליים: אדם שהביא פועלים ללא אחריות או שהעמיד ילדים קטנים בתוך חדר או סוכה שיש בהם חפצים שבירים ויקרים, והיה ברור כשמש שהם ישברו את הכלים – המעמיד אינו יכול להתנער מאחריות ולומר "הילד שבר". ברגע שההעמדה היא בבחינת "פסיק רישא" לנזק, דינו של המעמיד כמי שהניח אבן וסכין בראש הגג, והוא נושא במלוא חיובי הממון.

מה הדין באדם ששפך יין או דבש ברשות הרבים, חסם את הדרך וגרם לנזק לעוברים ושבים?

אדם השופך חומרים חלקלקים או חביות של יין ודבש ברשות הרבים וסותם את מעבר הרבים, מוגדר הלכתית כאב נזיקין של "בור" (או תולדת בור), והוא נושא באחריות מלאה וחייב לשלם על כל אדם שהחליק או ניזק מחמתם; אולם אם עשה זאת כדי להציל ממון יקר יותר, חלים כללים מיוחדים.

בסוגיה זו (המשתלשלת מסימנים שפ, שצב ושצז) פירטו רבני בית המדרש את דיני חסימת הדרכים הציבוריות:

דין המניח מכשול ברה"ר: מי שממלא את המדרכה או הכביש בקדים, חביות, יין או דבש שלא כדין, נחשב למצר ומזיק את הרבים. אם בני רשות הרבים הלכו כדרכם בשוגג ונשברו הכלים או נחבלו, בעל החומרים חייב בתשלומים מלאים.
הזכות לעשות דין לעצמו ושבירת המכשול: אם הדרך חסומה לחלוטין ואין שום אפשרות פיזית לעבור, מותר לעוברי האורח "לעשות דין לעצמם", להיכנס ולעבור כדרכם, וכל חבית או כד של יין ודבש שיישברו תוך כדי הליכתם – העוברים פטורים מלשלם עליהם. אולם, תנאי מוחלט לכך הוא שלא הייתה דרך חלופית או

אפשרות להזיז את החביות הצידה בקלות; אם שבר אותן בכוונה ובזלזול כשיכל להרים ולעקוף – הרי זה מזיק בידיים וחייב לשלם לבעל היין.
שפיכת יין להצלת דבש (זהירות בדרכים): בשיעור הועלתה הסוגיה הידועה שבה אדם שנוסע עם חבית יין וחבית דבש, וחבית הדבש היקרה נסדקה. ההלכה מתירה לו לשפוך את היין הזול של חברו כדי להציל את הדבש היקר שלו. אולם, הדבר דורש זהירות עצומה: המציל מחויב לשלם לבעל היין את שווי היין שנשפך ("על מנת לשלם"), ואם השפיכה ברשות הרבים יצרה שלולית חלקלקה ומסוכנת שגרמה לאחר מכן לתאונה או להחלקה של עוברי אורח – המציל יישא באחריות נזיקין מלאה מדין "בור" על הנזקים שייצר בעקיפין.

מה הדין: מצאתי כרטיס רב-קו אנונימי טעון בכסף או שמצאתי כסף באוטובוס של חברה חילונית – האם מותר לקחת לעצמי?

מעיקר הדין מותר לקחת את הכרטיס או הממון לעצמך, שכן ברשת ציבורית או חברה ממשלתית חל הכלל ש"רוב מוציא ממון" ודינו כיאוש מדעת גמור.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן רנט וסימן תיח) הרחיבו רבני בית המדרש ודנו בהגדרת תחבורה ציבורית והחברות המפעילות אותה:

הכלל של רוב מוציא ממון: בדיון הובא פסק מהפתחי תשובה לפיו כאשר חפץ או ממון נמצאים במקום שבו רוב האוכלוסייה המשתמשת אינה שומרת תורה ומצוות או שמדובר בגויים, חל הכלל ההלכתי "כל דפריש מרובה פריש" (כל דבר שפירש – מהרוב הוא פירש).
יאוש גמור מראש: אדם המאבד כרטיס אנונימי (ללא שם או תמונה) או שטר כסף באוטובוס, יודע מיד שאין לו שום דרך או סימן לאתר אותו, והוא מתייאש ממנו באותו רגע ממש. יאוש זה מוגדר כ"יאוש גמור" (כמו אדם שקונה כרטיס במפעל הפיס ויודע שאם יאבד – הלך הכסף). לכן, המוצא זוכה מן ההפקר ומותר לו להשתמש בכסף או להטעין את הכרטיס לשימושו האישי.

מה הדין: מהו "דין אומדנא" בדיני ממונות, והאם בית דין יכול להוציא כסף מאדם על סמך הערכה והיגיון בלבד ללא עדים?

בית הדין מוסמך להוציא ממון על סמך אומדנא דמוכח (הערכה ודאית והגיונית לחלוטין), בתנאי שמדובר בהערכה ברורה ומבוססת ולא בהשערה קלושה של האדם הפרטי.

רבני בית המדרש פירטו את המקורות ליכולת האכיפה של הדיינים על פי הלב והשכל:

ראיות היסטוריות מהתורה: בדיון הובאו ראיות מפורסמות ליכולת השפיטה על פי אומדנא: המקרה של שלמה המלך במשפט של שתי האימהות (שאמר "גזרו את הילד החי" וגילה מי האם האמיתית על פי רחמיה), וכן מהגמרא במסכת בבא בתרא (דף נח) על חכמים שציוו להכות על קברו של אב כדי לגלות למי מהבנים מגיעה הירושה.
הלכה למעשה בבטון וספרים: פסק הפתחי תשובה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן א) קובע שאם לאדם יש הוכחה הגיונית מובהקת (כגון שגנבו לו בטון או ספרים יקרים, ויש סימנים נסיבתיים ברורים בשטח שמובילים אל הפולש), מותר לו אפילו לעשות "עביד אינש דינא לנפשיה" (לעשות דין לעצמו) ולתפוס את

הרכוש, ובית הדין יגבה לו את הממון על סמך אותה הערכה מוכחת, אף על פי שאין עדים שראו את מעשה הגנבה ישירות בעיניהם.

מה הדין: תביעת חוב מלווה עני – מתי עוברים על איסור "לא תהיה לו כנושה"?

אסור מן התורה למלווה לתבוע את הלווה או לחייבו לפרוע את חובו כאשר הוא יודע בבירור שאין ללווה מעות או נכסים לפרוע בהם.

איסור זה נלמד מהכתוב "לא תהיה לו כנושה" (שמות כ"ב, כ"ד). בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן צ"ז).

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן צ"ז סעיף א'): "אזהרה למלווה שלא יתבע הלווה כשיודע שאין לו, ואפילו להיראות לפניו אסור, כדי שלא להיכלם".

מצינו בתורה חמש הגנות מרכזיות שהעמידה ההלכה לטובת הלווה:

איסור "לא תהיה לו כנושה" (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן צ"ז).
איסור ריבית (סוגיה הקשורה ליורה דעה סימן קס"ו).
דין שמיטת כספים בסוף שנת השמיטה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן ס"ז).
איסור ליטול משכון מבית הלווה שלא ברשות בית דין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן צ"ז).
דין "מסדרים לבעל חוב" (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן צ"ז).
כאשר בית דין יורדים לנכסי הלווה לגבות את החוב, אין נוטלים את כל אשר לו ומניחים אותו בחוסר כל. ההלכה קובעת כי משאירים ללווה מזון לשלושים יום, כסות לשנים עשר חודש, מיטה ומצע, ומנעלים הדרושים למחייתו הבסיסית (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן צ"ז).

בשיעור הובאה דוגמה מעשית למציאות שבה המלווה פוגש את הלווה ברחוב או בבית המדרש: אף אם המלווה אינו מוציא מפיו תביעה מפורשת, עצם עמידתו לפני הלווה והבטתו בו כשיודע שאין לו במה לשלם – מביאה את הלווה לידי בושה וכלימה, והרי זה עובר על איסור "לא תהיה לו כנושה".

מה הדין: "זה נהנה וזה לא חסר" – האם מותר ליהנות מרכוש חברו ללא תשלום?

הכלל ההלכתי הידוע "זה נהנה וזה לא חסר — פטור" נאמר רק במקום שבו הנהנה קיבל טובה או הנאה מנכסי חברו, אך לבעל הנכס לא נגרם שום חיסרון ממוני, הפסד או הוצאה.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).

אמנם, אם בעל הנכס השקיע ממון רב כדי להעמיד את המקום לרווח או להנאת הציבור בשכר, שוב אין זה נחשב "לא חסר", והנהנה חייב לשלם על הנאתו:

שימוש בחצר פרטית: אדם שהעמיד את רכבו בחצר חברו שאינה עומדת להשכרה כלל, ולא נגרם לבעל החצר שום חיסרון – פטור מן התשלום בדיעבד, אף שלכתחילה אסור להיכנס ללא רשות.

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שס"ג סעיף ו'): "הדר בחצר חברו שלא מדעתו...
מקום שהושקע בו ממון: בשיעור הובאה דוגמה לאדם שקנה חצר והקים בה גן חיות פרטי, והשקיע סכומי עתק (כגון רכישת אריה בחצי מיליון דולר) מתוך כוונה לגבות דמי כניסה מן המבקרים. אדם שנכנס לשם ונהנה מראיית בעלי החיים מבלי לשלם – חייב לשלם כפי הנאתו, מפני שבעל המקום השקיע ממון רב והעמיד את נכסיו לרווח, וביטול תשלומו נחשב חיסרון ממוני כנגד ההשקעה.

מה הדין: התחייבות נדוניה לחתן שפרש מלימוד התורה – האם המחותן חייב להמשיך לשלם?

אבי הכלה התחייב בראשי הפרקים ("תנאים") לשלם לחתנו סכום חודשי קצוב וגבוה למשך מספר שנים, על מדעת שהחתן ישב וילמד בבית המדרש.

הנידון: אבי הכלה ("המחותן") התחייב בראשי הפרקים לשלם לחתנו סכום חודשי קצוב למשך מספר שנים כדי שיוכל לשבת וללמוד בכולל. כעבור שנה החליט החתן לצאת לעבוד לפרנסתו והתבסס מבחינה ממונית. האם המחותן חייב להמשיך לשלם את הסכום שהתחייב, או שהוא רשאי לבטלו?

לגבי התשלומים שכבר שולמו לחתן – אין המחותן יכול להוציאם מידו (מכוח הכלל "מתנה שניתנה אינה חוזרת"). אך לגבי התשלומים העתידיים – כיוון שיסוד ההתחייבות נשען על קצבת צדקה ותמיכה בלימוד התורה, והחתן אינו עוסק עוד בתורה ואינו זקוק לצדקה זו, פטור המחותן מלהמשיך ולשלם.

הסיפור מן השיעור

הרב הציג את המקרה המצוי בבתים רבים: אבי הכלה התחייב לתמוך בחתנו בסכום נכבד מדי חודש, מתוך שאיפה וציפייה שבתו וחתנו יקימו בית של תורה והחתן ימשיך להיות "מחובשי ספסל בית המדרש". כעבור זמן מה יצא החתן לעבוד והחל להרוויח משכורת נאה. המחותן טען: "אני התחייבתי לצדקה ולתורה! אם אינך לומד ואתה מרוויח יפה, חבל על כספי ואני מעדיף לתנו לאברכים אחרים".

הרב הכריע: ההתחייבות בראשי פרקים אינה חוב ממוני רגיל אלא מתנה וצדקה התלויה באומדנא. לגבי להבא – מודים הפוסקים שאין המחותן חייב להמשיך לשלם למי שאינו לומד ואינו צריך לכך.

ההלכה מבחינה בזה בין תשלומים שכבר ניתנו לבין תשלומים עתידיים:

מעות שכבר שולמו: אין אבי הכלה יכול להוציאן מיד החתן, מפני שמתנה שניתנה ונשלמה אינה חוזרת *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמ"ה סעיף ה')*.

סכום הנדוניה הבסיסי הרגיל: מגיע לחתן מן הדין ואין המחותן יכול לבטלו, מפני שניתן עבור עצם הנישואין *(שולחן ערוך, אבן העזר, סימן נ"א סעיף א')*.

(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמ"ה סעיף ג': "דברים שבלב אם היו מוכחים לכל – הרי אלו דברים, וכל הנותן מתנה על דעת שתתקיים אומדנא דיליה ולא התקיימה – חוזר" ; ובאבן העזר, סימן נ"א סעיף א': "הפוסק מעות לחתנו ללמוד תורה ויצא למלאכה – פטור מלהבא, שעל דעת כן לא התחייב").

מה הדין: חניה בחניה פרטית ריקה בלילה – האם חייבים לשלם לפי ההלכה?

אדם שהחנה את רכבו בשעות הלילה המאוחרות בחניה פרטית ריקה של חברו (או בחניה השייכת לנכס שאינו עומד להשכרה באותה שעה), מבלי שנגרם לבעל החניה שום חיסרון, עיכוב או הפסד ממוני – בדיעבד פטור מתשלום, מפני שחל על כך הכלל ההלכתי "זה נהנה וזה לא חסר — פטור".

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).

בשיעור הובאה דוגמה מעשית מהחיים העירוניים: אדם שהגיע בשעה שתיים בלילה לרחוב צפוף, וראה חניה פרטית ריקה שבעליה אינו נמצא שם באותה שעה. הנהג החנה את רכבו עד לפנות בוקר ונסע לדרכו. בעל החניה גילה זאת מאוחר יותר ותבע ממנו דמי חניה. ניתוח הדין מראה: כיוון שבשעות הלילה הללו לא עמדה החניה להשכרה לאחרים, ולא נמנע מבעל החניה להחנות את רכבו שלו (מפני שלא היה במקום ולא חסר דבר), הרי זה מקרה מובהק של "זה נהנה וזה לא חסר". אמנם, לכתחילה אסור לאדם להשתמש ברכוש חברו ללא רשות, ואם מדובר בחניון בתשלום או בחניה העומדת להשכרה – חייב לשלם את דמי ההנאה כפי מחיר השוק (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שס"ג סעיף ו'): "הדר בחצר חברו שלא מדעתו... אם אותה חצר אינה עומדת להשכיר – פטור, שזה נהנה וזה אינו חסר".

מה הדין: הברחת נכסים מפני כתובה – משאית הרשומה על שם סבתא בת 117

אדם החייב לפרוע את חוב כתובת אשתו (או חוב ממוני מוכח לבעל חוב), והוא מחזיק ומשתמש ביום-יום בממונו וברכושו, אך רשם את הנכס במשרד הרישוי או ברישומים הרשמיים על שם קרוב משפחתו כדי להבריחו מן הגבייה – אין בית הדין משגיח ברישום הפיקטיבי, ויורדים לנכסים הללו וגובים מהם את החוב כדת וכדין.

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן ס' סעיף ט' וסימן צ"ט סעיף ו'): "מי שמבריח נכסיו כדי שלא יגבה ממנו בעל חוב... אין מעשיו קיימים, ובית דין יורדים לנכסיו וגובים מהם".

בשיעור הובא מעשה שהגיע לפני בתי הדין: אישה באה לגבות את חוב כתובתה בסך 180,000 ש"ח מבעלה לשעבר. הבעל טען בבית הדין כי הוא עני מרוד ואין לו שקל אחד לפרוע. הראתה האישה לבית הדין כי הבעל נוהג ומפעיל מדי יום משאית מסחרית גדולה בשווי מאות אלפי שקלים. כשהנפיק הבעל מסמך משרדי רשמי ("משרד הרישוי"), התברר כי המשאית רשומה על שם סבתא קשישה המתגוררת בבית אבות והיא כבת 117 שנים. הבעל טען בלהט: "המכונית שייכת לסבתא שלי, והיא רק הרשתה לי לנסוע בה!"

בית הדין דחה את הטענה מכל וכל ופסק: כאשר המציאות העובדתית והאומדנא דמוכח מראים שהרישום הרשמי הינו מופרך ונעשה כולו בדרך של הערמה והברחת נכסים, אין בית הדין הולך אחר הרישום הפיקטיבי אלא אחר המוחזקות והשליטה המציאותית. לפיכך, המשאית מעוקלת ונמכרת לפירעון הכתובה *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן צ"ט סעיף ו' ; ובפתחי תשובה שם)*.

מה הדין: זיוף מד אוץ (קילומטראז') ברכב יד שנייה – האם המקח מבוטל?

מוכר רכב יד שנייה שזייף את מד האוץ (הקילומטראז') של הרכב והציג מצג שווא כאילו הרכב נסע מספר קילומטרים נמוך ממה שנסע בפועל – עבר על איסור אונאה וגזל.

הלכתית, המקח נחשב "מקח טעות" והקונה זכאי לבטל את העסקה לחלוטין ולקבל את כל כספו בחזרה.

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן רל"ב סעיף ג'): "כל שהיה במום כזה שדרך בני אדם להקפיד עליו ולהחזיר בו את המקח – הרי זה מקח טעות וחוזר, אפילו לאחר כמה ימים".

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן רל"ב).

בשיעור הובא מקרה מעשי מאדם שרכש מכונית משומשת בעיר אשדוד. בלוח המכוונים של הרכב היה רשום מד אוץ של 200,000 קילומטר בלבד. כעבור זמן קצר הכניס הקונה את הרכב לבדיקת אצל מומחה מוסמך, והמומחה קבע בבירור על פי שחיקת המנוע והמכלולים שהרכב נסע למעלה מ-400,000 קילומטרים, ומד האוץ זויף ושונה לפני המכירה. המוכר טען בבית הדין: "הרי חתמת על החוזה שראית את הרכב בלוח המכוונים ואשרת אותו!" פסק בית הדין: זיוף מד אוץ אינו סתם הפחתת ערך אלא הטעיה ומום מוכח בגוף המקח. כיוון שרובי בני אדם מקפידים מאוד על מספר הקילומטרים שגמעה המכונית, הרי זה "מקח טעות" גמור, והקונה רשאי להחזיר את המכונית ולקבל את מלוא דמיה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן רל"ב).

מה הדין: השכרת דירה שכורה לשבתות (סאבלט) בניגוד לחוזה – למי שייכים הרווחים?

אדם השוכר דירת מגורים בשכר חודשי קצוב, והלך והשכיר את הדירה לאחרים בסופי שבוע ("סאבלט") בסכומי עתק, כאשר בחוזה השכירות המקורי נאסר עליו מפורשות להשכיר את הדירה לאחרים בשכר – הרווחים הללו שייכים לבעל הדירה המקורי, כחלק מהכלל ההלכתי "אין השוכר רשאי להשכיר" ודין "המשתכר בנכסי חברו".

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).

אם החצר עומדת להשכיר, והלך זה והשכירה לאחרים – חייב ליתן לבעל החצר את כל השכר שנטל".

בשיעור הובאה דוגמה מעשית מאזור העיר העתיקה בירושלים ומ שכונת רוממה: משפחה שכרה דירה בסכום של 4,000 ש"ח לחודש. בחוזה השכירות נכתב מפורשות שהדירה מיועדת למגורי השוכרים בלבד ואין להשכירה לאחרים. השוכרים נהגו לנסוע מדי שבת, והשכירו את הדירה לאורחים ולחסידים בסכום של 4,000 ש"ח לשבת אחת בלבד. נמצא שבכל חודש הרוויחו השוכרים עשרות אלפי שקלים מנכסי בעל הבית. בית הדין ניתח את הדין: כיוון שבעל הבית התנה מפורשות שאין להשכיר את נכסיו לאחרים בשכר, אין השוכר יכול להרוויח בגוף הנכס שאינו שלו. הרווחים שהופקו מהשכרת הדירה שלא כדין שייכים לבעל הבית המקורי, כיוון שנעשו בגוף חצרו העומדת להשכרה (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן רי"ו).

מה הדין: אורחים נוספים שהצטרפו לצימר מושכר וישנו על הרצפה – האם בעל המקום יכול לדרוש תשלום?

קבוצה ששכרה יחידת נופש או צימר לפי תמחור קבוע למספר נפשות קצוב, ובמהלך השהות הצטרפו אליהם חברים נוספים שישנו על הרצפה מבלי להשתמש במיטות נוספות – ההלכה מבחינה בין שני מצבים:

אם האורחים הנוספים שילמו מעות לקבוצה הראשונה: חובה להעביר את המעות לבעל הצימר, מפני שאין השוכר רשאי להשתכר בנכסי חברו.
אם האורחים הנוספים לא שילמו מעות והגיעו בחינם: כיוון שהדירה מושכרת כולה לקבוצה הראשונה, והאורחים הנוספים לא השתמשו במיטות ולא גרמו שום הפסד לבעל המקום (והמים והחשמל נמדדים במונים מדוייקים) – בדיעבד אין בעל המקום יכול לתבוע תשלום נוסף על המגורים על הרצפה, מפני שזהו "זה נהנה וזה לא חסר". אמנם, לכתחילה חובה לקבל את רשות בעל הבית מראש (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).
בשיעור הובאה דוגמה לבחורי ישיבה ששכרו דירת נופש לשמינית. בחוזה סוכם על חמישה בחורים. בלילה הגיעו חמישה בחורים נוספים וישנו על השטיח ברצפה. בעל הצימר תבע תשלום כפול. הובהר בשיעור: אם הבחורים החדשים לא שילמו דבר ולא נגרם שום קלקול או הפסד למיטות ולרכוש – בדיעבד פטורים מתוספת תשלום, אך לכתחילה ראוי להתנות זאת מראש.

מה הדין: טבילה במקווה שנעשה ממים גזולים – הלכות שינוי מעשה ושינוי שם

אדם שגזל מים מצינור עירוני או מבריכה פרטית, והזרימם לתוך מקווה טהרה והפכם למי מקווה – המים עברו "שינוי מעשה" ו"שינוי שם" (שהרי קודם נקראו "מים שאובים / מאיצינור" וכעת נקראים "מי מקווה").

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שס"א סעיף ד' וסימן שס"ח סעיף א'): "כל גזלה שנשתנה שמאה ומעשיה שינוי שאינו חוזר לבריאתו – קנאה גזלן, ואינו מחזיר אלא דמיה כשעת הגזלה".

כאשר מגיע אדם שני וטובל במקווה זה – הטבילה עולה לו לטהרה לחלוטין, ואין הטובל השני נחשב כמי שטבל במים גזולים, מפני שהמים כבר נקנו לגזלן הראשון בשינוי מעשה. הטובל השני אינו חייב לשלם לעירייה או לבעלי המים המקוריים, אלא אם כן נדרש דמי בלנית ומקווה כמקובל *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ג סעיף ג')*.

מה הדין: עבודה כפקח תנועה ורישום דוחות חניה – האם מותר לעבוד בזה לפי ההלכה?

מותר מן הדין לעבוד כפקח תנועה ברשות המקומית ולרשום דוחות קנס לנהגים החונים בניגוד לחוק, ואין בזה משום איסור "מוסר" או גזל.

עבודה זו נחשבת כחלק מתיקון ויישוב העולם ושמירת סדר רשות הרבים, המבוססת על תוקפן של תקנות הציבור ודינא דמלכותא.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שפ"ח) שכל תקנה שהתקינו בני העיר לטובת הציבור ולשמירת רשות הרבים, יש לה תוקף גמור. כאשר נהג מחנה את רכבו במקום אסור – כגון חסימת נתיב תחבורה, חניה במעבר חצייה, חסימת רכב חירום או תפיסת חניית נכים – הוא גורם נזק ועיכוב לרבים.

בשיעור הובהר כי חוקי התנועה והאכיפה נועדו למנוע מפגעים וסכנת נפשות ברשות הרבים. הפקח הפועל מטעם העירייה אינו פועל מתוך קפדנות אישית, אלא כשליח הציבור לאכוף את הסדר המוסכם. לפיכך, השכר שהוא מקבל עבור עבודתו מותר, והקנס המוטל על הנהג שעבר על התקנות גובק כדין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שפ"ח).

מה הדין: היורד לתוך שדה חברו שלא ברשות ונטעה – מה חייב בעל השדה לשלם לנוטע?

אדם שנכנס לחצר או לשדה של חברו שלא ברשות, ונטע שם אילנות או בנה שם מבנה מבלי לקבל את הסכמת הבעלים – ההלכה מבחינה בזה בבירור בין שדה העשויה ליטע לבין שדה שאינה עשויה ליטע:

שדה העשויה ליטע: אם מדובר בשדה המיועדת לנטיעות ולחקלאות, נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שע"ה סעיף א'): "היורד לתוך שדה חברו שלא ברשות ונטעה, אם הייתה שדה העשויה ליטע – שומעין לו, וידו של הנוטע על העליונה. שמים כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה, ונוטל מבעל השדה". הבעלים אינו יכול לומר לנוטע "קח את אילנותיך ולך", מפני שהשביח את נכסיו בדרך המקובלת.

שדה שאינה עשויה ליטע: אם השדה אינה מיועדת לנטיעה (כגון חצר בית המיועדת לתשמיש אחר), נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שע"ה סעיף ב'): "אם אינה עשויה ליטע – ידו של הנוטע על התחתונה, ואין שמים לו אלא שבח המגיע להוצאה, או הוצאה השיעור הקטן שבהם". יתרה מזו, בעל השדה רשאי לומר לנוטע: "קח עציך ואבניך ולך", ואינו חייב לשלם לו דבר.

בשיעור הובאה דוגמה לאדם שנסע לחוץ לארץ לתקופה ממושכת, ובא שכנו ובנה בתוך חצרו מחסן או נטע גינה נויית. ככשב הבעלים ותבע להחזיר את המצב לקדמותו, פסק בית הדין שאם החצר לא יועדה לכך – הרשות ביד בעל החצר להדריך את השכן לפנות את הנטיעות והמבנה מבלי לשלם לו על טרחתו.

מה הדין: יאוש בחוב – האם מלווה שהתייאש מלקבל את חובו מוחל על החוב?

מלווה שהלווה מעות לחברו, ולאחר זמן ירד הלווה מנכסיו והמלווה אמר בייאוש: "כבר לא אראה ממנו שקל אחד", ואף הסיח דעתו מן החוב – אין יאוש זה מוחל על החוב ואינו מפקיע את שעבוד הגוף של הלווה.

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן קס"ג סעיף א'): "המתייאש מן החוב – אין יאוש מועיל בחוב לבטלו, שהרי שעבוד הגוף מוטל על הלווה, ואין שעבוד הגוף בטל ביאוש".

אם כעבור שנים התעשר הלווה או נפלה לו ירושה, חייב לפרוע את החוב במלואו.

מקור הדין מיוסד על ההבדל שבין חפץ בעין לאשראי וחוב: באבידה או בגזלה, החפץ נמצא בעולם והיאוש מפקיע את בעלות הממונית של הבעלים מן החפץ. אך בחוב, המעות כבר הוצאו על ידי הלווה, ומה שנותר ביד המלווה הוא שעבוד משפטי ואישי על גופו ונכסיו של הלווה. שעבוד זה אינו נפלט בגלל מחשבת יאוש של המלווה, אלא אם כן מחל לו בפירוש בדברים *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קס"ג סעיף א' ; ובקצות החושן שם סעיף קטן ב')*.

מה הדין: איסור "לא תחמוד" במתנות וקניות קטנות – ממתקים וצעצועים

איסור התורה "לא תחמוד" (שמות כ', י"ד) חל כאשר אדם מציק לחברו ומפציר בו שוב ושוב למכור או לתת לו חפץ מסוים שאין החבר חפץ למכרו, עד שהחבר ניאות ומוכר לו מתוך חוסר נעימות ודחק.

בפוסקים נדונה השאלה האם איסור זה חל גם בדברים קטנים ופעוטי ערך, כגון ממתק, צעצוע קטן או עט:

מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל נקט שאיסור "לא תחמוד" חל מן התורה על כל חפץ שיש לו ערך כלשהו (אפילו שווה פרוטה), ולפיכך אסור להפציר בילד או במבוגר למכור או לתת ממתק או חפץ קטן שברשותו.
מרן הגרח"פ שיינברג זצ"ל סבר שבממתקים ודברים קטנים שאין בני אדם הקפדנים עליהם כל כך, אם הפציר ונתן לו מחיר מלא – אין בזה איסור גזל גמור, אך מכל מקום ראוי לכל בר דעת להתרחק מהפצרות המביאות את הזולת ליתן חפציו שלא ברצון שלם (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שס"ט).
בשיעור הובא מעשה בילדים בבית המדרש שהפצירו בחברם למכור להם ממתק מיוחד שהביא עמו. הילד סירב בתחילה, אך לאחר לחץ חברתי ממושך הסכים לקחת מטבע ולתת את הממתק. הובהר כי הפצרה כזו פוגעת ברצון החופשי של הבעלים, וראוי לחנך את הילדים שלא להפציר בחבריהם למכור חפצים האישיים.

מה הדין: קוסמטיקאית או בעל מקצוע שהזיק תוך כדי טיפול – דין אומן שהקדיח תבשילו

בעל מקצוע (כגון קוסמטיקאית, ספר, טכנאי או נגר) שקיבל חפץ או גוף של אדם לטפל בו בשכר, ותוך כדי המלאכה גרם נזק (כגון קוסמטיקאית שגרמה לכוויות או פגיעה בעור בעת טיפול פנים, או נגר ששבר כלי) – חייב לשלם את כל דמי הנזק והריפוי, ואינו יכול לפטור עצמו בטענת "אונס".

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן ש"ו סעיף א'): "הנותן צמר לצבע ונשרף יורה, או לשולחני ומעוות המעות – חייב לשלם, שהאומן מקבל שכר על מלאכתו, והיה לו ליזהר ולעשות כראוי".

ההלכה רואה באומן בשכר כ"שומר שכר", וכל קלקול שנעשה תוך כדי אומנותו נחשב כפשיעה ונזק בידיים.
בשיעור הובא מקרה שהגיע לבית הדין על אישה שפנתה לטיפול קוסמטי פנים ("איפור קבוע") והקוסמטיקאית השתמשה במחט באופן שגוי וגרמה לכתמים ולצלקות. פסק בית הדין: כיוון שבעלת

המקצוע ניגשה למלאכה בשכר, מוטלת עליה האחריות המלאה לנזקי אומנותה, ועליה לשאת בהוצאות הריפוי והסרת הנזק במלואן *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ש"ו סעיף ג')*.

לעניין איסור כתובת קעקע: איסור התורה " וכתובת קעקע לא תתנו בכם" חל כאשר חוקקים בעור וממלאים אותו בדיו או בצבע המתקיים לעולם. לגבי איפור קבוע המיועד לתיקון צלקת או לנוי ונעלם כעבור כמה שנים, נחלקו הפוסקים: יש אוסרים מדרבנן, ויש מתירים במקום צער וצלקת (כפסיקת מרן הגרח"פ שיינברג זצ"ל).

מה הדין: עשיית דין עצמית ("עביד אינש דינא לנפשיה") – מתי מותר למנוע הפסד ממוני בכוח?

אדם הרואה שחברו בא לגזול ממנו, להזיק את חצרו או לקחת את ממונו שלא כדין, והממון עומד לאבד – מותר לו לעשות דין לעצמו ולמנוע את הנזק והגזל מיד, אפילו תוך שימוש בכוח סביר, מבלי להמתין לפנייה לבית הדין.

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן ד' סעיף א'): "עביד אינש דינא לנפשיה... אם מגיע לו הפסד אם ימתין עד שידון עם חברו, מותר לו לעשות דין לעצמו ולהציל את שלו".

התנאים להתר עשיית דין לעצמו:

מקום פסידא: שהמתנה לפנייה לבית הדין תגרום להפסד ניכר שלא ניתן יהיה להשיבו מאוחר יותר.

בבירור כהלכה: שהמוחה בטוח לחלוטין שהדין עמו ואין לו ספק בדבר.

שימוש בכוח מידתי: שלא יזיק לזולת יותר ממה שנדרש כדי למנוע את הגזל או הנזק.

בשיעור הובאה דוגמה לאדם שהניח חביות גדולות בפתח חצר חברו וחסם את יציאת מכוניתו. כיוון שבעל החצר היה חייב לצאת לעבודתו וכל עיכוב נחשב "מקום פסידא", פסק השולחן ערוך שמותר לבעל החצר לגלגל את החביות ולפנות את הדרך, ואם נשברו החביות תוך כדי פינוין כדרכו – פטור מכל תשלום *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תי"ב סעיף ב' ; וסימן ד' סעיף א')*.

מה הדין: חובת השבת גזלה כשהנגזל עבר לגור במדינה אחרת – מי חייב לטרוח ולהגיע?

אדם שגזל מחברו חפץ או ממון, ואחר כך הודה בגזלה וביקש להשיבה, אלא שהנגזל העתיק את מגוריו לעיר אחרת או למדינה מרוחקת – אין הגזלן חייב לרדוף אחר הנגזל למרחקים, אלא יודיעו שהגזלה שמורה עבורו, והנגזל הוא שצריך לבוא וליטול את שלו.

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן שס"ז סעיף א'): "הגוזל את חברו, אף על פי שכפר בו, הואיל ולא נשבע – אם חזר והודה, אינו חייב לרדוף אחר הבעלים להחזיר, אלא תהיה בידו עד שיבואו וייטלו את שלהם".

מקור הדין מיוסד על תקנת חז"ל הידועה כ**"תקנת השבים"**, שנועדה להקל על החוטא המבקש לשוב בתשובה, שלא להטיל עליו הוצאות וטרחאות מופרזות בדרכים. בשיעור הובאה מחלוקת הפוסקים בביאור דין זה:

שיטת הרשב"א וערוך השולחן: הפטור לרדוף אחר הנגזל הינו תקנת חכמים מיוחדת ("תקנת השבים") כדי שלא לנעול דלת בפני השבים.

שיטת הש"ך והנתיבות המשפט (חושן משפט, סימן שס"ז סעיף קטן ב'): הש"ך מחדש שזהו עיקר הדין מן התורה: ברגע שהגזלן הודה והעמיד את הגזלה ברשות הנגזל, יצא מידי גזלן, ומשם ואילך מוטלת החובה על הנגזל לבוא וליטול את ממונו. יתרה מזו, אפילו אם דווקא הגזלן הוא זה שעזב את הארץ, משהודה והודיע לנגזל שהחפץ שמור עבורו, אין הגזלן חייב לשלוח את החפץ אל הנגזל, אלא הנגזל מגיע אל מקום החפץ ונוטלו *(סמ"ע ונתיבות המשפט שם)*.

מה הדין: הסכם דרקוני בין מורה לתלמיד – התחייבות להעביר מחצית מההכנסות לכל החיים

התחייבות מופרזת שבה מתחייב תלמיד להעביר למורו אחוזים גבוהים מכל הכנסותיו העתידיות למשך עשרות שנים, נחשבת בדיני ממונות כ"הסכם שטות" ו"אסמכתא", והיא בטלה ומבוטלת מעיקרה מפני שחסרה בה גמירות דעת אמיתית.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן ר"ז).

בשיעור הובא מעשה שהגיע לדיון בבית הדין: מוהל וותיק בארצות הברית לימד תלמיד את אומנות המילה, והתנה עמו תנאי חריג – שכל שכר שיקבל התלמיד מביצוע בריתות מילה מיום זה ועד מאה ועשרים שנה, יחלוק עמו מחצה על מחצה (50%). כעבור השנים הצליח התלמיד מאוד והשתכר ממון רב, והמורה תבעו לבית הדין לקבל את מחצית שכר כל הבריתות. בית הדין פטר את התלמיד לחלוטין מלהמשיך ולהעביר אחוזים אלו. נפסק כי התחייבות כה מופלגת וארוכת טווח אינה נחשבת כקניין או כהתחייבות מסחרית תקפה, אלא כגוזמה ודברי הבאי שאין אדם גומר בדעתו להתחייב בהם ברצינות, ועל כן אין לה תוקף בבית דין (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן ר"ז).

נפסק להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן ר"ז סעיף א'): "כל התונה או המתנה בדבר שלא גמר בלבו להקנותו, אלא תלה הדבר באסמכתא...

מה הדין: חתימה מופרכת על חוזה או בנק – האם חתימה מחייבת גם כשתוכנה אינו הגיוני?

חתימה של אדם על מסמך המכיל התחייבות מופרכת, הזויה או כזו שנוגדת לחלוטין את השכל הישר ומנהג בני אדם – אינה מחייבת בדיני ממונות, מפני שברור כשמש שלא הייתה כאן כוונה וגמירות דעת להתחייב בתוכן זה.

מרן הגאון רבי חיים פנחס שיינברג זצ"ל קבע יסוד הלכתי מובהק: "חתימה מופרכת שאינה הגיונית – אינה חתימה כלל".

משל למה הדבר דומה: אדם שחתם בבנק על טופסי פתיחת חשבון, ולמחרת טען פקיד הבנק: "חתמת כאן באותיות הקטנות שאתה נהפך לעבד עברי שלנו!". פשוט וברור לכל בר דעת שאין לחתימה זו שום תוקף משפטי או הלכתי, מפני שאין אדם מעלה על דעתו שחתימתו מתייחסת להתחייבות המופרכת מן הדעת.

המקור ההלכתי ליסוד זה בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן ע"ז), בנדון אדם שחתם למלווה חוזה שבו נכתב: "אני מתחייב שלא להחרים את המלווה בשום פנים ואופן". כשאותו מלווה בא לגבות ממנו חוב כפול שלא כדין, באים לבית הכנסת ומכריזים חרם כללי על כל מי שמחזיק גזלה בידו. המלווה אינו יכול להסתמך על חתימת הלווה ולטעון: "הרי חתמת שלא תחרים אותי!", מפני שאין אדם מסכים מראש שיגזלו ממנו ממון כפול, וחתימה כזו נחשבת כחסרת תוקף הלכתי (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן ע"ז).

מה הדין: ספק שריטה ברכב: מה ההלכה כשאדם חושש שפגע ברכב חונה ואינו יודע אם נגרם נזק?

כאשר אדם חלף ליד רכב (ברכיבה או בנהיגה), שמע צליל חבטה או הרגיש מגע קל, אך אינו יודע בוודאות אם פגע ברכב ואם נגרמה שריטה – מן הדין הוא פטור, כיוון שזהו ספק מזיק ("איני יודע אם גזלתיך").

נפסק ברמ"א (חושן משפט, סוף סימן שס"ח) שאדם האומר "איני יודע אם גזלתיך" – פטור אף לצאת ידי שמיים, כיוון שלא ברור כלל שנעשה מעשה היזק.

אם הרכב עודנו חונה במקום, מידת חסידות ויראת שמיים היא להעיף מבט ולבדוק אם נהיה רושם. אך אם הרכב כבר נסע מן המקום ואין דרך מאמץ סבירה לאתר את הבעלים – פטור מלחזור ולחפשו. הפוסקים הורו במקרה כזה להפריש מעות ולעשות בהם צורכי רבים (כגון תרומת ספרים לבית המדרש).

מן הדין המזיק פטור, מפני שמדובר בספק היזק ("איני יודע אם גזלתיך"). יתירה מזו, אם מדובר ברכב ישן נושן שכל גופו מלא שריטות ומכות, שאין שריטה נוספת מעלה או מורידה בערכו בשוק – אין בזה חיוב תשלומין ממוני כלל.

הרב תיאר בחיוך דוגמה נפוצה: אברך הרוכב על אופניים בשכונה צפופה, נתן מכה קלה ברכב חונה מיושן (כגון "סובארו של אברכים משנת 1975"). האברך התלבט האם עליו לעצור, לחזור קילומטרים אחורה ולחפש מיהו הבעלים.

לפיכך, אינו חייב לבטל זמנו ולחזור לבדוק. אמנם אם הרכב עומד לידו – ממידת חסידות יציץ, ואם כבר נסע הרכב – יפריש מעות לצורכי רבים.

(שולחן ערוך, חושן משפט, סוף סימן שס"ח סעיף א': "אבל אם אמר איני יודע אם גזלתיך – פטור אף לצאת ידי שמיים" ; וכן בסימן שפ"ז סעיף א': "אין שמים הנזק אלא לפי מה שהופחת בדמי המקח בשוק, ואם לא ירד ערכו – פטור מן התשלומין").

מה הדין: ירידת ערך ברכב ישן: האם חייבים לשלם על שריטה קלה ברכב משומש מאוד?

אם מדובר ברכב ישן מאוד שכולו שרוט ובלוי, והשריטה החדשה אינה מורידה כלל את מחירו בשוק ואין דרך בני אדם לתקן שריטה כזו ברכב כזה – המזיק פטור מתשלומין.

חובת תשלומין בדיני נזיקין נקבעת לפי שומת ירידת ערך החפץ בשוק (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שפ"ז). כשהנזק אינו מפחית את דמי המקח של הרכב (כגון רכב ישן שעומד לנסיעה בלבד ואין שריטה זו מעלה או מורדת בערכו), אין כאן חיוב ממון. אמנם, אם הרכב עומד למכירה והשריטה מפחיתה ממחירו – חייב לשלם את שיעור ירידת הערך.

מה הדין: רכב של אדם אלים או סוחט: האם חייב להשאיר פתק עם פרטים כשחשש שידרשו ממנו סכומים מופרזים?

אם מדובר באזור או באדם שיש יסוד סביר לחשוש שאם יודיעו לו על ספק שריטה קלה – הוא ינצל זאת כדי לסחוט את הפוגע ולדרוש תיקון של כל הרכב או סכומים מופרזים שלא כדין – אין להתוודע אליו ואין להשאיר פרטים.

מרן הט"ז (חושן משפט, סימן שס"ח) חידש שאם יש חשש שהניזק הינו אדם פורק עול או אלים שישתמש בהודאה זו כדי להוציא ממון שלא כדין בערכאות או באיומים, פטור המזיק מלהעמיד עצמו בסכנה זו ולא יתעסק עמו. במקרה כזה, יחשב המזיק בדינו בדין שבינו לבין קונו, ואם אכן ברור שהזיק – יפריש את סכום הנזק האמיתי בלבד לצורכי רבים.

⚖️ קטגוריה ב': גרמא, נזקים עקיפים וחיוב בידי שמיים

מה הדין: יסוד איסור מזיק: האם להזיק חבר זה איסור גזל או מדין "ואהבת לרעך כמוך"?

המזיק את ממון חברו בידיים עובר על איסור גזל מדאורייתא. הדין של "ואהבת לרעך כמוך" או השבת אבידה מוזכר בפוסקים רק לגבי נזקים עקיפים (גרמה).

בסוגיה זו (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שע"ח) הובא בשיעורי הרב: כשם שאסור לגזול ולגנוב, כך אסור להזיק. אדם השולח יד ומזיק נכסי חברו בידיים, איסורו נובע ישירות מאיסור גזל. הלימוד מפסוק "ואהבת לרעך כמוך" נצרך בחז"ל רק למקרים של מזיק בגרמה, שבהם אין מעשה היזק ישיר בידיים אך מוטלת על האדם חובה למנוע הפסד מחברו.

ההבחנה בין נזק ישיר לנזק עקיף משפיעה גם על החיוב: מזיק בידיים חייב בתשלום בבית דין, ואילו מזיק בגרמה פטור בדרך כלל מדיני אדם (ראו בשאלה על מזיק בגרמה). לכן אין להסתפק בבקשת סליחה בלבד כשנגרם נזק ישיר, אלא יש לשלם את הנזק ולפייס את הניזק.

מה הדין: מזיק בגרמה: האם יש חובת תשלומין, והאם מועילה תפיסה?

מזיק בגרמה פטור מדיני אדם וחייב לצאת ידי שמיים. לדעת המאירי תפיסה מועילה והוא נחשב פסול לעדות אם אינו משלם; אך לדעת רש"י אין עליו חיוב ממון כלל אלא עונש בידי שמיים.

בסוגיית בבא קמא (נ ע"א) וגיטין (נג ע"א) נחלקו הראשונים:

שיטת המאירי: מזיק בגרמה חייב בתשלומין מן הדין לצאת ידי שמיים, ואם אינו משלם הרי הוא פסול לעדות דרבנן כגזלן. לפיכך, אם תפס הניזק מנכסי המזיק – אין מוציאים מידו.
שיטת רש"י: מזיק בגרמה פטור מתשלומין ממוניים כליל, ואף אם תפס הניזק מוציאים מידו. החיוב בידי שמיים אינו חוב ממוני אלא חובת תשובה על הפורענות שהביא. (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן כ"ח).
גרמה היא נזק שנגרם בעקיפין: המזיק לא פגע בחפץ בעצמו, אלא יצר מצב שבו הוא ניזק. "תפיסה" היא מקרה שבו הניזק לקח לעצמו מנכסי המזיק לפני שבא לבית דין. לדעת המאירי תפיסה כזו מועילה, ולדעת רש"י לא. גם לדעת רש"י, שאין חיוב ממון, נשארת חובת תשובה ופיוס כלפי הניזק.

מה הדין: "קרע כסותי": האם חייב לשלם כשהבעלים אמר לו להזיק, ומה לגבי איסור "בל תשחית"?

האומר לחברו "קרע כסותי" או "שבר כלי" – המזיק פטור מלהחזיר את דמי הנזק מפני שבעל החפץ מחל על ממונו.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שפ"א) שכל היזק שנעשה ברשות מפורשת של הבעלים פטור מתשלומין, מפני שהבעלים אפקירא לממונם. לגבי איסור "בל תשחית" – בדיני ממונות אינו חייב לשלם לבעלים, אך לכתחילה אסור לאדם להשחית חפץ בעל ערך ללא צורך.

הפטור תלוי בכך שהבעלים אמר זאת בפירוש ובדעת צלולה. כשיש ספק אם הדברים נאמרו ברצינות, למשל בדרך הלצה או בשעת כעס, יש לבחון את הנסיבות לפני שמסתמכים על הפטור. כמו כן, ההיתר לגבי תשלום אינו הופך את ההשחתה לרצויה: מי שביקש ממך לקרוע את בגדו לא נתן לך רשות להשחית ללא צורך.

מה הדין: היזק לתמונה משפחתית או חפץ סנטימנטלי: כמה חייבים לשלם על נזק לחפץ שאין לו מחיר בשוק?

בדיני ממונות בבית דין, מזיק חייב לשלם רק לפי הערך המסחרי של החפץ בשוק. חפץ שאין לו שום ערך כספי בשוק (כגון תמונה משפחתית ישנה) – המזיק פטור מלשלם בבית דין על ערכו הרגשי.

הנידון: אדם שהזיק או זרק לפח תמונה משפחתית ישנה ויקרה ללב בעליה (כגון תמונה היסטורית של הסבא יחד עם ראש עיריית ירושלים לשעבר טדי קולק), או משקפיים ישנים שאין להם שום שוק מסחרי – האם בית הדין מחייב את המזיק לשלם על הערך הרגשי והסנטימנטלי?

בדיני ממונות בבית דין, המזיק פטור מתשלומין, מפני שההלכה שמה נזקים אך ורק לפי ירידת הערך המסחרי בשוק ("כמה הייתה שווה וכמה היא שווה עכשיו"). כיוון שלתמונה משפחתית פרטית אין דורש בשוק החופשי ואין לה מחיר מסחרי, הרי היא מוגדרת כ"דבר שאין לו שווי בשוק", שאין בית דין מוציא עליו ממון.

אמנם, בינו לבין קונו וממידת היושר, חייב המזיק לפייס את הבעלים ולצאת ידי שמיים על העוגמת נפש וההפחדה שגרם, ואם מדובר בחפץ הדורש תיקון נקודתי – ראוי לתקנו.

חידש הנתיבות המשפט (סימן שפ / סימן רמ"ח) שמזיק דבר שאין לו שווי כספי נמכר בשוק – פטור מתשלומין בדיני אדם, מפני שאין בית דין שמים "ערך ללב". אמנם, אם החפץ כולל נייר, מסגרת או בד בעלי ערך מועט – חייב לשלם את דמי החומר הגלמי בלבד, ולצאת ידי שמיים לפייס את חברו.

(מקורות: שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ז סעיף א' ; נתיבות המשפט, חושן משפט, סימן שפ"א סעיף קטן א', וסימן רמ"ח ; וחידושי הרמב"ן, מסכת בבא קמא דף נ').

מה הדין: הזיק בהמה שנמצאה טריפה או חפץ פגום: מה מבלט חובת התשלום?

אדם שהזיק בהמה או חפץ, ולאחר מכן התברר שהבהמה הייתה טריפה שאינה שווה ממון בשוק – המזיק פטור מלשלם דמי בהמה שלמה, ומשלם רק את שוויה כטריפה.

מבואר בנתיבות המשפט (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן ר"ז) שהחוב הממוני נקבע לפי המצב העובדתי של החפץ בעת הנזק. כיוון שאילו הייתה נשחטת כדת הייתה מתבררת שטריפה היא ואינה שווה כבהמה בריאה, אינו משלם אלא כפי שוויה האמיתי באותה שעה.

טריפה היא בהמה שיש בה פגם מסוים שבגללו אינה כשרה לאכילה. הדין לגבי התשלום הוא שהמזיק משלם לפי שווי החפץ במצבו האמיתי בשעת הנזק, ולא לפי שוויו אילו היה שלם. משמעות הדבר שאם הבהמה כבר הייתה פגומה ואינה שווה בשוק כבריאה, אין לחייב את המזיק בתשלום מלא.

מה הדין: דין "יאוש שלא מדעת" באבידה וגזלה: מתי חפץ שייך למוצאו?

חפץ שאבד מבעליו והבעלים עדיין אינו יודע שאבד, אף על פי שאילו היה יודע היה מתייאש – אין זה נחשב יאוש ("יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש"), והמוצא חייב להחזיר.

סוגיה חמורה זו מפורשת בגמרא (מסכת בבא מציעא, דף כ"א עמוד א') ובשולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן רכ"ב). לפיכך, המוצא חפץ קודם שידעו הבעלים, חייב להחזירו ואינו קונהו ביאוש.

דוגמה: אדם הולך ברחוב ונופל ממנו ארנק בלי שירגיש. כל עוד הבעלים לא שם לב שהארנק אבד, אין כאן יאוש, ומי שמצא חייב להחזיר. אם הבעלים כבר גילה את האבידה והתייאש בפועל, זה דין אחר שנקרא יאוש מדעת, והוא תלוי בנסיבות ובדיני אבידה נוספים (כגון סימנים), ולכן במקרה כזה יש לשאול רב.

מה הדין: ראו עדים שנכנס לבית חברו ונטל כלים: האם נאמן לטעון "קניתי ממנו"?

אדם שנכנס לבית חברו שלא בפני בעל הבית, וראו עדים שהוציא משם כלים, והוא טוען "קניתי אותם ממך" – אינו נאמן, וחייב להחזיר את הכלים.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שס"ג).

העדים ראו את עצם הנטילה מבית חברו, ולכן הנוטל הוא שצריך להביא ראיה לטענתו. אין די בטענה בעלמא "קניתי", ועליו להוכיח זאת בעדים, בשטר מכר או בראיה אחרת. כל עוד לא הביא ראיה, יש להחזיר את הכלים לבעלים.

מה הדין: האם קרקע נגזלת? דין גזל אדמות ומקרקעין בארץ ישראל

מן הדין "אין קרקע נגזלת" – הקרקע עומדת תמיד ברשות בעליה הראשונים, ואין הגזלן קונה אותה בשום אופן.

מבואר בגמרא (מסכת סוכה, דף ל"א עמוד א') ובשולחן ערוך (סוגיה הקשורה לחושן משפט סימן שע"א). לפיכך, קניית אדמות ובתים בארץ ישראל תקפה על פי דיני ממונות, והקרקע שייכת לבעליה החוקיים שבידם הראיות והחזקה.

משמעות הכלל היא שגם אם הקרקע נמכרה פעמים רבות, הבעלים המקורי אינו מפסיד אותה, והקונה מהגזלן אינו זוכה בה. כל זה בלי לגרוע מדיני חזקה (כשאדם מחזיק בקרקע זמן ממושך בלי שמערערים עליו) ומחובת הגזלן לשלם על נזקים ועל פירות. במקרה מעשי של מקרקעין כדאי לברר ברישום ובחזקה, ולפנות לבית דין.

מה הדין: נזקי בהמה: מה ההבדל בין שור תם לשור מועד?

בהמה שלא הוחזקה להזיק (שור תם) שנגחה – משלם בעליה חצי נזק ומגופו. בהמה שהועדה 3 פעמים להזיק (שור מועד) – משלם בעליה נזק שלם מן היפה שבנכסיו.

מקור הדין בתורה (שמות כ"א, כ"ח-ל"ו) ובסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שצ"א).

הגדרת "תם" ו"מועד" תלויה בכך שהבהמה כבר הועדה: בהמה שנגחה פחות משלוש פעמים נחשבת תם, ולאחר שלוש פעמים היא מועדת. בתם משלמים מגוף הבהמה בלבד, כלומר אם שווייה קטן מחצי הנזק, הניזק אינו גובה את ההפרש. במועד גובים מן הנכסים הטובים של הבעלים.

נזקי תרנגולים: מה הדין אם תרנגול שבר כלים ברגליו או בהתזת צרורות?

תרנגול שהלך והזיק ברגליו באופן ישיר – חייב נזק שלם. אך אם התיז צרורות (אבנים/חצץ) מנפנוף כנפיו ושבר כלים – משלם חצי נזק.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן שצ"ו).

ההבדל בין שתי הצורות הוא שהליכה ברגל היא נזק ישיר, ואילו התזת צרורות היא נזק שנגרם מכוחה של הבהמה אחרי שהלכה. לכן חיוב צרורות מוגדר כחצי נזק. לפרטים נוספים ראו בשאלות על דיני צרורות לעיל.

מה הדין: חובת מחילה: האם הנפגע חייב למחול, ומה הדין בנפגע אכזר המציב תנאים?

אסור לנפגע להיות אכזר ולא למחול. כשהפוגע בא ומבקש מחילה בכנות, מצווה על הנפגע למחול בלב חפץ.

הנידון: אדם שפגע בחברו בדברים והגיע לבקש ממנו מחילה בערב ראש השנה, והנפגע השיב לו: "אני מוכן למחול לך רק אם תיקח את פתק הקניות שלי, תלך לחנות, תמתין בתור שעתיים ותעלה לי את המצרכים הביתה — ואם לא, איני מוחל!" — האם הפוגע חייב לציית לתנאי זה, והאם הנפגע רשאי לעכב את מחילתו?

הפוגע אינו חייב לבצע עבור הנפגע מטלות פיזיות, קניות או תשלומי כסף שאינם מגיעים לו מן הדין כדי "לזכות" בסליחתו. מנגד, הנפגע המעמיד תנאים קנטרניים ומכבידים כאלו נקרא "אכזר", ועובר על ציווי חז"ל והפוסקים למחול בלב שלם כשמבקשים ממנו מחילה.

הסיפור מן השיעור

הרב תיאר מקרה מעשי המתרחש שוב ושוב בערבי חגים: אדם פגע בזולתו והגיע לפייסו קודם יום הדין. הנפגע ניצל את מצוקת הפוגע ואמר לו: "הנה פתק מצרכים לרשת 'אושר עד'. סע לשם, תמתין בתור העמוס שעתיים, תסחב את המצרכים לקומה שלישית — ורק אז אמחול לך".

הרב הבהיר הלכתית: המחילה שדרשה התורה אינה עומדת למכירה ואינה מקח וממכר. על הפוגע לפייס את חברו בדברים ולבקש סליחה כנה. אם הנפגע דורש שירותים ממוניים או פיזיים שאינם קשורים לתיקון הפגיעה עצמה – הפוגע יצא ידי חובתו לאחר שביקש שלוש פעמים, והנפגע נקרא אכזר מפני שאינו נוהג במידת זרע אברהם אבינו.

ההלכה קובעת כי המחילה אינה מקח וממכר ואינה נמדדת בטרחאות פיזיות או בתשלומי ממון שאינם מגיעים מן הדין. נפסק בשולחן ערוך (אורח חיים, סימן תר"ו סעיף א'): "כיון שמבקש ממנו הפוגע פעם ראשונה ושנייה ושלישית ומפייסו – ימחול לו, ואל יהיה הנפגע אכזר מלמחול, שאין זו דרך זרע ישראל".

על הפוגע לבקש מחילה בכנות ובפיוס הלב, ואם ביקש שלוש פעמים והנפגע עומד במריו ודורש מטלות קנטרניות – הפוגע יצא ידי חובתו בינו לבין קונו, והקפדה והחטא תלויים בצוואר הנפגע המסרב למחול *(רמ"א, חושן משפט, סימן ת"כ סעיף ל"ח).*

(שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תר"ו סעיף א': "כיון שמבקש ממנו הפוגע פעם ראשונה ושנייה ושלישית ומפייסו – ימחול לו, ואל יהיה הנפגע אכזר מלמחול שאין זו דרך זרע ישראל" ; וכן ברמ"א, חושן משפט,

סימן ת"כ סעיף ל"ח: "אין המחילה תלויה בדמי ממון או בטרחאות יתרות, אלא בפיוס הלב בדברים").

מה הדין: תביעת דמי בושת וצער על העלבה ברבים

אדם המבייש את חברו בגופו או בדברים חייב בפיוס, ובבית דין שמים זאת לפי דרגת המבייש והמתבייש.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן ת"כ).

חמשת הדברים שחובל חייב בהם הם נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת. בושת נקבעת לפי מעמדם של המבייש והמתבייש. בושת בדברים בלבד, בלי פגיעה בגוף, אינה מתחייבת בדרך כלל בתשלום בבית דין, אלא בפיוס ובבקשת סליחה, כפי שהוזכר בתשובה.

מה הדין: התחייבות בתנאי או קנס על הפרת חוזה: דין אסמכתא

התחייבות או קנס שנדרש אדם לשלם אם לא יעמוד בתנאי מסוים ("אם לא אבוא – אתן קנס"), נחשבת ל"אסמכתא" ואינה גובה בבית דין, אלא אם כן נעשתה בקניין בבית דין חשוב.

בסוגיה זו (הקשורה לחושן משפט סימן ר"ז).

טעם הדין הוא שהמתחייב בתנאי כזה סומך שהתנאי לא יתקיים, ולכן אינו גומר בלבו להתחייב, ואין התחייבותו תקפה. לכן כשמנסחים הסכם שיש בו קנס או תנאי כזה, חשוב להתייעץ מראש עם בית דין כדי שהניסוח וצורת הקניין יתאימו לדין.

מה הדין: כתובה שנכתבה על קלף שנלקח ללא תשלום מיידי — חופה בלחץ זמן

כאשר התברר ברגע האחרון לפני החופה שאין כתובה זמינה, ומישהו מיהר לחנות תשמישי קדושה, לקח קלף מבלי לשלם במקום, ורק למחרת שולם החוב למוכר — האם הכתובה כשרה, או שמא כיוון שנכתבה על נייר שלא שולם בשעת הקידושין הרי היא כתובה בגזל?

הנידון: כאשר התברר ברגע האחרון לפני החופה שאין כתובה זמינה, ומישהו מיהר לחנות תשמישי קדושה, לקח קלף מבלי לשלם במקום, ורק למחרת שולם החוב למוכר — האם הכתובה כשרה, או שמא כיוון שנכתבה על נייר שלא שולם בשעת הקידושין הרי היא כתובה בגזל?

אם מדובר בחנות המורגלת למכור בהקפה או אם הושאר פיקדון/הודעה למוכר, והתשלום נעשה למחרת כמתוכנן – הכתובה כשרה לחלוטין והמקח תקף למפרע. אמנם, אם הנייר נלקח ממש בלא ידיעת המוכר ושלא בהקפה, יש בזה מכשול חמור של כתיבת שטר על חפץ גזול.

הסיפור מן השיעור

הרב סיפר על דרמה שהתרחשה באולם שמחות: מסדר הקידושין עמד מוכן, החתן והכלה המתינו, ואז התברר כי שכחו להביא את שטר הכתובה. הרב מסדר הקידושין היה במבוכה רבה. רץ אחד הנוכחים

לחנות סמוכה, לקח קלף מן החנות כשלא היה שם מי שיגבה מעות, ועל קלף זה נכתבו תנאי הקידושין והחופה התקיימה בזמנה. למחרת בבוקר ניגשו לחנות ושילמו את דמי הקלף.

הרב ניתח את הדין: אם הלוקח הניח כסף בקופה או שהיה זה מקום המוכר באשראי – נפסק בסימן שנ"ט ששילם שילם, והמקח קיים למפרע. אך אם נלקח ללא רשות כלל – הרי בשעת כתיבת הכתובה היה הנייר גזול בידו, ויש להיזהר מלהכניס חתן וכלה לספקות בשעת חופתם.

(ציטוט המקור: "הלוקח חפץ מחנות... ונאבד או נגנב – חייב, אבל אם שילם דמיו לאחר מכאן – נפטר מידי גזלה, והרי זה מקח גמור").

כאשר מניחים מעות או שמשלמים מיד לאחר החתונה כמקובל במסחר, אין זה נחשב "כתובה שנכתבה באיסור גזל" והכתובה כשרה ויד הבעל והאישה על העליונה.

יתרה מזו, ברגע שהסופר כתב על הקלף את נוסח הכתובה והתחייבויות הבעל, נהיה בקלף שינוי מעשה ושינוי שם מ"קלף חלק" ל"שטר כתובה", והכותב קנאהו בשינוי מעשה *(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שס"ח סעיף א')*. כיוון ששולמו דמי הקלף למחרת, נתרפא הגזל כליל, והשטר תקף וקיים.

(שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שנ"ט סעיף ב': "הלוקח חפץ מחנות... ושילם דמיו לאחר מכאן – נפטר מידי גזלה והרי הוא מקח גמור" ; וכן באבן העזר, סימן כ"ח סעיף כ': "הכותב שטר קידושין או כתובה על נייר גזול – יש להסתפק אם קנויים לו הקידושין, ולכן יזהרו לזכות בנייר כדת").

התשובות נערכו על פי שיעורי הרב אלחנן פרץ שליט"א ועל פי פסקים שקיבל מאת הגאון רבי חיים פנחס שיינברג זצ"ל ומגדולי הפוסקים, והן לעיון בלבד. אין לסמוך על האמור כאן להלכה למעשה, ובשאלה פרטית יש לפנות לרב או לבית הוראה.

בית מדרש להכשרת דיינים ומורי הוראה

לימודי הלכה ברמה גבוהה ועיון ישיבתי מעמיק על פי גדולי הפוסקים, בראשות מורנו הרב אלחנן פרץ שליט"א, גאב"ד "חוקת משפט".

שימוש בדיני תורה בפועל ותעודת הסמכה בסיום המסלול · שיעור חושן משפט בכל יום שלישי בערב, שכונת רוממה, ירושלים

חפשו בגוגל: "בית הוראה הוראת המשפט"

להרשמה ולפרטים: 02-6260680 · horat-hamishpat.co.il

סרקו את הקוד לאתר הוראת המשפט

https://horat-hamishpat.co.il/halacha-qa/